

1. GİRİŞ

Avcılık ve çobanlıkla geçinen milletler yeni yerlere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaçları gidermek adına Bozkır kavimleri, yüzlerce yıl boyunca Baykal ile Çin Şeddi arasındaki bölgede birbirlerini oradan oraya ötelemişlerdir. Ne var ki sürekli bir aksiyon halinde yaşanan bu uzun yıllar boyunca Moğollar kendilerinden pek söz ettirememişlerdi.

Weiers'e göre¹, adı sanı pek az duyulmuş olan bu toplulukla ilgili Çin kaynağı Hou Schu, Hsien Pi'ler şeklinde bahsetmiş, bunları üç ayrı guruba ayırmıştır. 2 ve 4 yy'larda görülen Hsien-pileri kimi tarihçiler Proto-Moğol olarak adlandırmaktadırlar. 4.yy'ın sonlarına doğru Gansu dolaylarında, nispeten daha uzun süre varlık göstermiş olan bir Hsien-pi boyu, 5.yy'ın ilk çeyreğini de devirmeyi başarmıştır. Yazar bunları kendilerini bir araya getiren Qifu'ya nispeten Qifu-Hsien-pi'leri olarak adlandırmaktadır. Bulundukları coğrafyanın bir miktar güneyine inmeleriyle Hsien-pi'ler, burada yaşayan diğer topluluklarla bir simbiyoz meydana getirerek, nispeten protomoğol-tibetli bir harman oluşturmuşlardır. Weiers, Çin kaynaklarına işaret ederek, bir miktar Türkleşen bu protomoğol-tibetli boyların ismini *Tuyuhun* olarak aktarmaktadır². Bunlar 3.yy 'ın sonlarından 7.yy 'ın hüküm sürmüşlerdir. 8.yy 'ın sonlarına kadar ise Çin hâkimiyeti altında varlıkları devam etmiştir. Bize m.s. 10. yy 'a dair haberler aktaran Çin kaynakları *Schiwei* adında bir halktan bahsederler. Bunlar da Moğolların ataları olmalıdırlar.

Menggu isminin dışında, Moğol ismine benzer herhangi başka bir boy ismine rastlamak mümkün değildir Çin kaynaklarında. İncelenen toplulukların dil benzerliğine dair de herhangi ortak bir ölçüt bulunmamaktadır. Sonraki dönemlerde rastladığımız Moğolların ataları olduklarına dair elimizdeki en belirgin ölçüt, yaşam alanı yani coğrafi benzerlikleridir³.

Moğolların kendilerini esas olarak göstermeye başlamaları, başlarda sadece Bozkır asilzadelerinden oluşmakta olan küçük bir savaşçı gurubun takip ettiği Timuçin'le başlamıştır. Timuçin, yıllarca süren bir mücadeleden sonra bütün Moğol

¹ Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s.15

² Michael Weiers, **a.g.e.**, s.16-17

³ Michael Weiers, **a.g.e.**, s.18

boylarına kendisini kabul ettirmiş, böylece onları siyasî bir birlik halinde birleştirmeyi başarmıştır. Bu başarının kabul görmesi Onon kıyısında toplanmış olan kurultayla 1206 yılında Timuçin'in "Tanrısal Cengiz Han" ilân edilmesiyle kendini gösterir. Yeni kağanın dokuz uçlu bayrağı üzerine yemin edenler aslında o zamana kadar herhangi bir otoriteye boyun eğmeğe alışmamış, çok kere birbirleriyle mücadele ederek enerjilerini harcamış topluluklardı⁴. Öyle ki bunlar, bir gün biriyle anlaşıp, ertesi gün anlaştıkları boyun düşman saflarında yer alabilmekteydiler.

Cengiz Han'a bağlılık yemini edenler, birbirlerinden geniş topraklarla ayrılmış, çok büyük bölgelere dağılmış bir hâlde, her türlü kontrolden uzak bir şekilde, oradan oraya göçen aşiretlerin bağımsız prensleriydi. Esasında yaptığı tüm yeni seferleri, kendine bağladığı tüm yeni toplulukları bir kenara koyacak olursak, bu birlik bile başlı başına bir zaferdir Cengiz Han adına. Birlik halini ilk defa yaşayan bu bozkır topluluğu artık önderleri tarafından yeni zaferlere ve dolayısıyla yeni ganimetlere doğru götürülmeyi beklemekteydi. Elbette ki Hanları bu ümitleri boşa çıkarmadı ve hemen bir yıl sonra (1207 de) Sarı Irmak kıyısındaki Tangutlar'a karşı başlatılan seferden tam bir zafer kazanarak ve çok büyük ganimetlerle geri döndü. Aslında bu sadece küçük bir başlangıçtı. Akabinde Kuzey Çin, Çungarya, Doğu-Türkistan, Orta-Asya, İran, Kafkasya ve bütün Güney Rusya fethedildi. Artık dünya onları tanımaktaydı. 13.yy.da Avrupa'dan Moğol ülkesine giden seyyah ve elçiler, onları "Mongali", "Tartari" ve "Thartari" isimleriyle dünyaya anlatmaktaydılar⁵. Tüm bu başarıların ardından kuzey Çin'den gelen tehlikeli haberler onu geri çağırdı ve Hindistan'ın tasarlanan fethinden vazgeçirmeğe mecbur etti. 1226 da Tangutlar'a karşı bir ceza seferi tertip ettikten ve Çin'in içlerine yapılacak bir sefer için etraflı talimatlar verdikten sonra 1227 yılında birden bire öldü.

Cengiz Han, dünya hâkimiyeti adına tasarladığı planları, demir gibi katı ve tavizsiz bir disiplinle sağlanacak olan istikrar sayesinde gerçekleştirebileceğine inanmaktaydı. İşte bu istikrar ve huzur ortamını sağlamak adına Cengiz Han acımasız kanunlar koymuş ve devletine tam bir askerî kimlik kazandıracak ordu teşkilatını düzenlemiştir.

⁴ B.Y. Vladimirtsov, **Moğolların İctimaî Teşkilâtı**, s.86

⁵ Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen** s.14; ayrıca bkz. Plano Carpini, **Kunde von den Mongelen 1245-1247**, Almacaya çev. Felicitas Schmieder; Pei-Lu, Meng-Ta - Shih-Lüeh, Hei-Ta, **Chinesische Gesandtenberichte und Über Die Frühen Mongolen 1221 und 1237**, çeviren: Peter Olbricht&Elisabeth Pinks; Wilhelm von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çeviren: Engin Ayan

XIII. yy'ın ilk yarısında Kuzey Çin, İran ve Rusya'nın batı kesimlerine ulaşan ilk akınlar yüzünden Moğollar ve Cengiz Han kaçınılmaz bir şekilde barbar ve baskıcı olarak tanınmıştı. Yine de Cengiz Han'dan sonraki dönemlerde torunları, mesela Hulagü İran'da ya da Kubilay Çin'de, bu tanımlamalardan sonra, adeta keskin bir çizgiyle bu imajın ötesinde bir duruş sergilemişlerdir. Doğudan gelen şiddetli rüzgâr, öfke, intikam ve güç arzusuyla yükselmişti⁶. Tüm bunların yanında Cengiz Han sürdürülecek şiddetin ancak var olan kaynaklara zarar vereceğini, ele geçirilen toprakların bu şekilde zarar görmesinin geri dönüşümünün olacağını görebilecek kadar zekiydi. Yağma eski bozkır geleneklerinde var olan bir gerçektir. Bozkırlar bu savaşta galip görünmekteydiler. Ancak Cengiz geleceğin yerleşik hayata ait olabileceğini görüyordu. İmparatorluğunda çadırların yerini köşkler alabilirdi⁷.

Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy resmî olarak devam eden iki yıllık matem sırasında naiplik etmiş, ardından 1229 yılında bir kurultay toplantıya çağırılmıştır. Bu kurultayla Cengiz Han'ın vasiyeti doğrultusunda, üçüncü oğlu Ögedey'in hanlığı onaylanmıştır. Ögedey'in hâkimiyeti sırasında olduğu gibi (1229-1241), halefleri Güyük (1246-1248) ve Möngke (1251-1259) zamanlarında da seferler devam etmiştir. Bir yandan Kuzey Çin ele geçirilerek orada hüküm sürmekte olan Chin sülâlesinin hâkimiyetine son verilirken, öte yandan Cengiz'in torunlarından Batu'nun önderliğinde Rusya fethedildi, Polonya, Macaristan, Morovya ve Şlezya tahrip edildi. Batu daha da ilerleyecekti esasında. Macaristan'dan Viyana üzerine yürüyordu ki Ögedey'in ölüm (1241) haberi üzerine bu seferi bırakmak zorunda kaldı.

Avrupa üzerindeki ilerlemeler her ne kadar o an için durmuşsa da, Orta Asya'daki hâkimiyet sağlamlaştırılmaktaydı, Ön Asya'da da ilerleyiş sürmekteydi. Mezopotamya fethedildi, Bağdat tahrip edildi (1258), Halep ve Şam düştü; gene Möngke Han'ın ölüm haberi yüzünden Hülâgû geri dönmek mecburiyetinde kalmasaydı, belki Kudüs de Moğol hâkimiyetini yaşayacaktı.

Kısa bir süre sonra, 1268 de Güney Çin'e karşı savaşlar başladı. Bütün ülke ele geçirilerek orada hüküm sürmekte olan Sung sülâlesi ortadan kaldırıldı (1280). Bu arada Kubilay tahta çıkmıştı (1260). Böylece Pekin başkent yaptı ve Çin'e ülkeyi yeniden birleştiren Yüan adlı bir sülâle verdi. Avrupa'nın yarısı ve hemen bütün Asya,

⁶ George E. Lane, "The Mongols in İran", **The Oxford Handbook of Iranian History**, s.244-245

⁷ George E. Lane, **a.g.m.**, s. 249

Moğolların hâkimiyetine boyun eğmişti artık. Ancak dağılma şaşılacak kadar hızlı olacaktı.

Bilindiği gibi Cengiz Han, kendisinden sonra gelecek olan Han'a işaret ederken, bir taraftan da her bir iktidar değişiminde en güçlü olan başa geçebilsin diye mücadele yolunu açık bırakmıştır. Bu yüzden her büyük hanın ölümü ardından varis seçilmesi gerekmektedir. Doğal olarak bu seçimde devletin ileri gelenleri, özellikle hanedan mensupları söz sahibiydi. 1229 Kurultay'ında, bundan sonra başa geçecek hanların Ögedey'in soyundan gelmesi şeklinde bir kural konuldu. Her ne kadar böyle bir düzenlemeyle ilerde olabilecek çekişmelere karşı önlem alınmak istenmişse de Ögedey'in hasta oğlu Güyük han olurken, Batu başta olmak üzere itiraz edenler olmuştur. Bu gibi sıkıntılar başka seçimlerde de yaşanmıştır. İşte daha başa geçerken Hanların bu tür zayıf bir duruma düşmeleri prensleri güçlendirmiştir. Mesela Batu, ya da Hulagü daha Kubilay zamanında bağımsızlaşmışlardı. İmparatorluk doğal olarak tüm bunların etkisiyle 1307 yılında Yüan imparatoru Timur döneminde inkâr edilemez şekilde parçalandı. Orta Asya (Buhara), Altın Ordu (Volga) İran ve Çin olmak üzere dört farklı koldan Moğol hâkimiyeti farklı coğrafyalarda devam etmekteydi⁸.

Moğollar, bozkırların kendilerine kattığı savaşçı özellikler ve liderlerin stratejik yeteneği sayesinde neredeyse dünya hâkimiyetini sağlamışlardı ama maalesef bu hâkimiyeti uzun süre ellerinde tutabilecek gibi değillerdi. Zamanında göçebe bir yaşantıdan gelen neslinin, ele geçirdiği tüm topraklardaki farklı topluluklarla başa çıkamayabileceğini anlayan Cengiz Han, idareyi organize etmek gerektiğini, işlerin bu sayede belki kolaylaşabileceğini fark etmişti. İşte bu yüzden teşkilatlanma konusunda önemli birikimlere sahip olan Uygurlar ve Çinlilerin idarî görevlilerini müşavir olarak atamaya karar vermiştir. Ancak Moğollar gerçekte yerleşik yaşayan, medenî olarak daha üstün sayılabilecek bu milletlere karşı kolayca zaferler elde ettikçe onlara karşı sahip oldukları küçümseme hissi artmaktaydı. Bu sebepleydi ki aslında onlardan esinlenerek oluşturulmaya çalışılan bir düzene ayak uyduramazlardı. Maalesef ki Moğollar, tüm o ele geçirdikleri topraklarda yaşayan milletlere kıyasla sayıca az olduklarını, zamanla onların arasında kaybolacaklarını görememişlerdi. Ele geçirilmiş olan ülkeler gerçekten şaşılacak kadar kısa bir süre sonra hâkimiyetten çıktı. İran

---

⁸ Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, s.6-7

topraklarında temellendirilen İlhanlılar sülalesi 1344'te, Çağatay Hanlığı 1370'de, Altın Orda devleti 1502'de ve Çin'deki Yüan Sülalesi ise 1368 yılında sonlanmıştır⁹.

Moğollar sadece İran, Asya'nın batı ve güney kısımlarında değil, aynı zamanda Asya'nın doğusu, Avrupa ve hatta Kuzey Afrika'da da izler bırakmışlardır. Çok farklı coğrafyalarda Moğollar denilince akla ilk gelen kelimelerden bir kaç, ölüm, katliam, yağma ve kargaşa olabilir. Ancak Avrupa ve Asya'nın batı kısımlarında *Tatar* ya da *Tartar*'lar olarak bilinmekteydiler. Bunun iki sebebi vardı. Birincisi, Tatarlar, Cengiz Han bu bölgelerde bulunan çeşitli milletlerin hâkimiyetlerine son vermeden önce, Moğol-Türk kabilelerin en geniş ve etkili olanı olarak bilinmekteydiler. İkincisi ise Latince *Tartarus* cehennem demekti ve de bunların, ölümler diyarının derinliklerinden çıkıp geldiklerine inanılmaktaydı¹⁰.

Moğollara dair olumsuz ve korkunç izlenimler ise Moğolların kendileri tarafından aslında iyi karşılanmış ve de muhtemelen böyle olması hususunda kasti bir etki oluşturulmaya çalışılmıştır. Zaten Cengiz Han bile kendisini "Tanrının cezası" olarak tanımlamış ve bunun başkalarının kabulünden memnuniyet duymuştur. Ancak şunu kabul etmek gerek ki, bu şekilde anılmaktan hoşnut olan Moğolların kaynaklarda bu sıfatlarla tarif edilmesi bu ünde etkili olmuştur. Bu akla karşılıklı bir alış-veriş getirmektedir: Moğollar böyle anılmak istemekteydi, çeşitli sebeplerden dolayı onları hoşnut etmek derdinde olan dönemin tarihçileri de onları -muhtemelen mübalağa ederek- bu şekilde tarif etmişlerdi¹¹.

Kimi çevrelerin eşkıya çetesi başbuğluğu olarak nitelendirdiği Cengiz Han, yapılan nitelendirmeler ne şekilde olursa olsun, dünyanın en büyük imparatorluğunun başkanlığına kadar yükselmeyi başaran bir isimdi ve adı, çok az hanedan kurucusunun kazanmış olduğu bir şöhreti kazanmıştı. Onun arzusu gerek sağlığında ve gerekse ölümünden sonra değiştirilmesi mümkün olmayan bir kanundu¹².

⁹ Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, s.8-9; Joseph R. Strayer, "Mongol Empire", **Dictionary of the Middle Ages Volume VIII**, s.463-476

¹⁰ George E. Lane, "The Mongols in İran", **The Oxford Handbook of Iranian History**, s.243

¹¹ George E. Lane, a.g.m., s.249

¹² Wilhelm Barthold, **Uluğ Beg ve Zamanı**, çev.: İsmail Aka, s. 6

2. CENGİZ HAN'IN HAYATI

Onon-Kerulen-Tuul Irmakları, bugünkü Moğolistan'ın bölgesel temeli olan coğrafi üçlemedir. Farklı boyların bir arada yaşadığı bu topraklar, bunların bir zamanlar, yaşam biçimlerinin, manevî miras ve değerlerinin, davranış şekilleri ile törelerinin harmanlandığı yerdir. Böylece "Moğol ülkesi" ve "Moğollar" kavramı ortaya çıkmıştır¹³. Peki, kimdi bu "Moğollar" ve bu sentezin oluşmasını sağlayan başkahraman nasıl bir insandı?

Efsanevi kişiliği ile zamanının Moğol halkının gereksinimlerini karşılamış olan Cengiz Han, gerçek bir Moğol savaşçısı olarak kendisini halkına adanmış, onlara millet olma bilincini aşılayarak Büyük Moğol Han'ı olmayı başarmıştır. İleride Cengiz Han olacak Temuçin, Moğol topraklarının, bozkır kültürünün içinde olgunlaşmış, konar-göçer yaşam içinde lider olmayı öğrenerek yetişkin bir erkek olmuştur.

2.1. Temuçin

Atalarının öz yurdu olarak, Onon Nehrinin membaı tarif edilen¹⁴ Temuçin, Moğol ırkına millî bir kimlik kazandırmış ve kısmen de olsa Türklerin tarih içindeki hâkimiyet anlayışı ve prensiplerinin şekillenmesine hizmeti dokunmuş bir şahsiyettir¹⁵. İçlerinden Cengiz Han'ı çıkaran kabileler, Onon ve Kerülen Nehirleri arasında göçebe hayatı yaşıyorlardı. Tarifi yapılan bu coğrafya bugün Güney Sibirya toprakları içindedir¹⁶.

Olayları genellediğimiz zaman, Cengiz Han'ın hayatını üç ana bölümde inceleyebiliriz. Şöyle ki;

- Moğolların birlik haline getirilmesine kadar ki süreç,
- Cengiz Han'ın doğu seferi (Çin),
- Cengiz Han'ın batı (Müslüman ülkelere) seferi.

Borçigin, Kereyit, Tatar, Nayman gibi etnik olarak akraba kabul edilen guruplar 11 ve 12'inci yüzyıllar boyunca hâlâ bir birlik sağlayamamışlardı. Bunların

¹³ Chuluun Dalai, "Büyük Moğol İmparatorluğu'nun Kurucusu Olarak Cengiz Han'ın Tarihsel Rolü", **Cengiz Han ve Mirasçıları**, s.18.

¹⁴ Anonim, **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temür, s.3.

¹⁵ İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Moğollar", **TÜRKLER** C.8, s.252.

¹⁶ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", **DiA** C.7, s.367

birleştirilmesi Cengiz Han'ın eseridir. Bu ve diğer Moğol kabilelerinin o dönemlerdeki bulundukları coğrafya, bugünkü Moğolistan toprakları içindedirler.¹⁷.

Temuçin 1155 Ocak ayında¹⁸ Onon Nehri kıyısında yer alan Deli-ün Bodok'ta, doğdu¹⁹. Babası Moğol Kiyat kabilesinin reisi Yesügey, annesi Houlen Ece'dir²⁰. Babası Temuçin'in doğumundan kısa bir süre önce bir Tatar kabile reisini esir aldı ve oğluna onun adını verdi²¹. Temuçin dokuz yaşındayken, Kongrat boyuna mensup Börte ile nişanlandırılmıştı. Bu olaydan bir süre sonra Temuçin, bir Tatar tarafından zehirlenerek öldürülen babası Yesügey'i kaybetmiştir. Bunun üzerine Kiyat'lar onu kabile reisi olarak kabul etmeyi reddetmişlerdi. Böylece Temuçin ve ailesinin idaresini ileri görüşlü ve becerikli bir kadın olan anneleri devraldı. Aile, Kentai Dağlarının eteklerine yerleşip hayatlarını avcılıkla sürdürdü. Kaempfe bu noktada Temuçin'in Tayciyutlar tarafından esir edilişinden söz etmektedir. Hatta onun ifadesine göre Moğol kronikleri bu esareti ve kaçıışı destansı bir üslupla konu edinmişlerdir. Babasını kaybettiğinde henüz on üç yaşında olan Temuçin, bunun ardından kabilesi tarafından da terk edildi. Moğol kroniklerinde hikâye edilen diğer bir konu da Temuçin'in sürdüğü yoksul hayat ve etrafındakilerin onu terk edişidir²². Bu yalnızlıkla beraber sıkıntılar da baş gösterdi²³. Öyle ki babasının ölümünden evvel nişanlandığı Börte-uçin'i Merkitler kaçırdılar ve Temuçin eşini babasının eski dostu Tuğrul Han ve Cacirat kabilesi reisi olan yakın dostu ve andası Camuka'nın yardımıyla kurtarabildi. Merkitler'den eşini geri almak adına gerçekleştirdiği ittifak sayesinde Temuçin sadece eşini kurtarmakla

¹⁷ Hans-Rainer Kaempfe, "Cinggis Khan", **Die Mongolen: Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.183-184

¹⁸ Reşidüddin Fazlullah, **Câmi'ü't-Tevarih**, İngilizce trc. W. M. Thackston, s.153. Ana kaynaklarımızdan biri olan Cami'ü't-Tevarih de bu tarih geçse de, pek çok araştırmacı 1162 yılında karar kılmıştır. Bkz: Chuluun Dalai, "Büyük Moğol İmparatorluğu'nun Kurucusu Olarak Cengiz Han'ın Tarihsel Rolü", **Cengiz Han ve Mirasçıları**, s.16; Michael Weiers, "Bağlılık ve Koruma: Cengiz Han, Ardıları ve 1260'a kadar İmparatorluğun Öyküsü", **Cengiz Han ve Mirasçıları**, s.126; Joseph R. Strayer, "Mongol Empire", **Dictionary of the Middle Ages, Volume VIII**, s.465,

¹⁹ Bugün Onon nehri Moğolistan topraklarında bulunmaktadır.

²⁰ Burada, Abraham Constantin d'Ohsson eserinde Houlen Ece'nin Temuçin'in doğumunda öldüğü bilgisini bulunmaktadır. Ancak bunun yanlış bir aktarım olduğunu belirtmeliyiz. Zira Moğolların Gizli Tarihi'nde bunu destekler her hangi bir bilgi mevcut değildir. Aksine pek çok yerinde Houlen Ece'nin de bahislerde adı geçmektedir. Ayrıca bakınız Ahmet Temür, "Moğol (veya Türk-Moğol) Hanlığı", **TÜRKLER C.8**, s.258 : "...9 yaşında yetim kalan ve rakipleri tarafından ortadan kaldırılmak istenen Temuçin ve kardeşleri anaları tarafından çok ağır şartlar altında büyütülmüşlerdir..."

²¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temür; s.19

²² Hans-Rainer Kaempfe, "Cinggis Khan", **Die Mongolen: Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.184-185; Joseph R.Strayer, a.g.m., s.465

²³ Jean-Paul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, s.73-90. Yazar hikâyeleştirdiği üslûbuyla Temuçin'in çocukluk yıllarını anlatmaktadır. Roux, eserinde Temuçin'in kardeşini öldürmesi, atlarını çalan hırsızların peşine düşmesi gibi konuları da ele almıştır.

kalmamış, aynı zamanda sıkı bir intikam da almıştı. 1197 yılında elde edilen bu başarı aynı zamanda Temuçin'in popülaritesini arttırmış, yükselişine hız kazandırmıştı. Sıkıntılı yıllar yirmi yedi yıl sürdü²⁴. Yaşamak uğruna mücadelelere girdiği bu dönemde Temuçin, gerek siyasî açıdan, gerekse askerî ve idarî açılardan geleceğe hazırlanmıştır.

Temuçin'in Cengiz olma yolunda geçirdiği bir dönemdi bu. Ancak Asya ve Avrupa'nın durumunu da aktarmak gerekir bu noktada. Moğol İmparatorluğu'nun kuruluş arifesi ve akabinde ki yıllarda Asya ve Doğu Avrupa'da irili ufaklı feodal devletler varlıklarını sürdürmekteydiler. Karluklar, Karahanlılar'a bağlı bir hayat yaşamaktaydılar²⁵. Kara Hitaylar Hami'den Aral Gölüne, Yenisey Nehri yukarı kısımları olarak tarif edilebilecek bir arazide yaşamaktaydılar. Çin'in güneyinde Sung Hanedanlığı²⁶, kuzeyde ise Cürcet, Kin ve Tunguz İmparatorlukları hüküm sürmekteydiler²⁷. İran ve Maverâünnehir, Arap ve Fars kültürü etki alanı olup Harzemşahların kontrolünde bir bölgeydi. Horosan'daki Gurlularla mücadele halindeydiler²⁸. Yine Horosan bölgesinde Selçuklu Sultanı Sencer tahttaydı, Anadolu'da Anadolu Selçuklu Devleti Bizans'la mücadele halindeydi²⁹. Daha batıda ise Abbasiler ve Eyyubiler hüküm sürmekteydiler³⁰. Hindistan'da da Delhi Sultanlığı vardı. İşte Temuçin'in önderliğindeki Moğol Devleti, böyle bir siyasî arenaya doğacak ve imparatorluk halini alacaktı³¹.

Yakın arkadaşı Camuka ile Temuçin'in aynı ülkeye sahip olmaları onların birbirine rakip ve hatta düşman olmalarını beraberinde getirmiştir. Bu konuda *Moğolların Gizli Tarihi*'nde ayrıntılı bahisler mevcuttur³².

²⁴ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", **DİA C.7**, s.367; J.Paul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, s. 75'de bu sürenin 12 yıl olduğunu belirtmektedir yapmıştır.

²⁵ Hüseyin Salman, "Karluklar", **DİA, C. 24**, s.510.

²⁶ Gülçin Çandarlıoğlu, "Çin, II. Tarih", **DİA C.8**, s.322.

²⁷ Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", **TÜRKLER C.8**, s.266.

²⁸ Aydın Taneri, "Harizmşahlar", **DİA C.16**, s.229.

²⁹ İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçukluları", **İslam Ansiklopedisi, C.10**, s.381.

³⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", **DİA C.1**, s.37-38.

³¹ Reşidüddin Fazlullah, **Câmi'ü't-Tevarih**, tercüme: W. M. Thackston, s.153-158 arasında Hitay, Karahitay, Çin, Türkistan, İran, Anadolu, Mısır gibi topraklar hakkında bilgi verilmektedir.

³² **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 61-125 arasında dostluklarının oluştuğu ilk dönemden aralarının bozulmasına ve mücadelelerine dair ayrıntılı nakiller mevcuttur.

2.2. Temuçin'den Cengiz Han'a

1196 yılında Celayir ve Kıyat Baa'rin kabilelerinin desteğiyle Temuçin Han seçildi³³. İlk olarak Kerayitlerin hanı Tuğrul'a bir elçi gönderilerek durum beyan edildi. Tuğrul Han da ona desteğini bildirdi. Hanlığının ilk yıllarında Temuçin bu destek beyanına rağmen Tuğrul Han ile de mücadele etmek durumunda kaldı. Çekişmelerin yaşandığı diğer isimler ise eski dost Camuka, Naymanlar ve Merkitler oldu. Esasında Temuçin ve Camuka gibi iki andayı ayıran tek neden ikisinin de Moğolları birleştirip yönetmeye talip olmasıydı.

Anda'lık yani bir nevi kan kardeşliğinin ardından düşman olan Camuka, 1201 yılında etrafına Enkiras, Kurilas, Dörmen, Tatar, Katagin ve Salciyut kabilelerini alarak kendisini Moğol hanı ilan etti. Açıkça bir meydan okuma olan bu durum beraberinde Temuçin'le çekişmeyi getirmiştir. Aralarında çıkan savaşın sonucunda Camuka Temuçin tarafından mağlup edildi. Bu galibiyet Temuçin'e yeni bağlılar kazandırmaktaydı. Kongiratlar onu han kabul ettiklerini bildirdiler. 1202, Temuçin'in Tatarların üzerine sefer düzenleyip ağır bir darbe vurduğu yıldır.

Bir kız isteme hadisesi ile babasının dostu Tuğrul Han ile Temuçin'in arası açıldı. 1203 yılında Tuğrul Han ile yaptığı savaş sonucunda onu ve ona bağlı Kerayitleri mağlup edildi. Ardından Tuğrul Han'ın hayatına son verildi. 1205 yılında yakın menzilde kendisiyle rekabet halinde olunan Camuka ile tekrar kozlar paylaşıldı. Mağlup olan Camuka kaçmayı başardı ve eşkıyalık yapan arkadaşlarına katıldı. Ne var ki arkadaşları çok geçmeden onu Temuçin'e teslim ettiler. Andası Camuka, Temuçin'i çok uğraştırmıştı. Bu sebepten öldürülmesi gerekiyordu. Temuçin, onun, kanı akmadan öldürülmesini emretti³⁴.

1206 yılında Onon Irmağının kenarında büyük bir kurultay düzenlendi. Bu kurultayda Kerayit, Merkit ve Naymanların desteğiyle Temuçin büyük han ilan edildi ve kendisine "Cengiz" unvanı verildi³⁵. Bu tarihten itibaren ona Cengiz Han denildi. Bu kurultay ile Cengiz Han, o tarihe kadar teşkilât anlamında bir yapılanmadan yoksun olan Moğolların, devlet teşkilâtının temellerini attı. Böylece devletleşme yolunda önemli adımların atıldığı bir toplantı gerçekleştirilmiş oldu. Moğol halkı ilk

³³ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 57-60; Hans-Rainer Kaempfe, "Cinggis Khan", **Die Mongolen: Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.185

³⁴ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 133

³⁵ **Câmi'ü't-Tevarih**, 1. Bölüm, s.204'te bu unvan 'güçlü ve kudretli hükümdar' olarak aktarılmaktadır.

defa bu kurultayla genel bir isme kavuşmuş oldu³⁶. Cengiz yasası olarak bilinen, Moğolların sosyal teşkilâtları ve devlet yönetim esasları bu kurultay ile şekillendi³⁷. Ahmet Temür bu kurultayı, “Esas İmparatorluğun kurulması ve dış seferler bundan sonra başlar.” şeklinde yorumlamaktadır³⁸. Kaempfe’ye göre, bu yapılanmada Cengiz Han sadece Boyurçi, Jêlme, Jürçidei, Jêbe, Sübegedei gibi yaverlerini değil aynı zamanda annesi, eşi ve oğullarını da vazifelendirmiştir³⁹.

Devlet teşkilâtının kurulduğu bu süreci anlatırken Vladimircov, Cengiz Han’ın halktan ziyade asiller sınıfının lideri olduğunu belirtmektedir. O’na göre Cengiz Han “sözlerinde, demeçlerinde, buyruklarında kararlarında halka hitap etmemiş, sadece şehzadelerle, noyanlarla, bağaturlarla konuşmuştur”⁴⁰.

2.3. Moğol Birliği ve Doğu’ya Seferler

Cengiz Han’ın bundan sonraki hayatında ardı ardına gelen bir dizi galibiyet görmekteyiz. Bu galibiyetler sayesinde Moğol bozkırlarından bir Moğol devleti kurmayı başarmıştır. Ülkesinin toprakları, doğu ve güneyde askerî açıdan hatırı sayılır bir öneme sahip olan yerleşik Çin ülkesi, batı ve güney-batıda Tangutlar, kuzey-batıda ise Karahitaylar’a komşuydu. Cengiz Han, tıpkı kendinden önce var olan büyük step imparatorlukları Hunlar, Juan-Juan’lar ve Türkler (Göktürk’ler) gibi ilk hedef olarak Çin’e yönelmiştir. Ancak böyle bir girişim için halledilmesi gereken iki konu vardı:

1. Batı tarafından gelebilecek saldırılara karşı emniyette olunmalıydı. Oyratlar, Kırgızlar ve Uygurlar itaat altına alınmalıydı. Bu şart 1209’a kadar yerine getirilmiştir.
2. Çin’e doğru ilerlenecek olan Kansu koridoru Tangut ülkesinden geçmekteydi. Buradan sorunsuz ilerlemek adına Tangutlar da itaat altına alınmıştır⁴¹.

³⁶ B. Jakolevic Vladimircov, **Cengiz Han**, çeviren Ali Ediz, s.54

³⁷ Gizli Tarih’te Cengiz Han’ın bu kurultay ile beraber Şigi-kutuku’ya verdiği talimatların bahsi geçmektedir. Şigi-kutuku, adli işlerin sorumluluğu ile görevlendirilmiştir. Ayrıntılar için bkz. **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temür, s.136

³⁸ Ahmet Temür, “Moğol (veya Türk-Moğol) Hanlığı”, **TÜRKLER C.8**, s.259

³⁹ Hans-Rainer Kaempfe, “Cinggis Khan”, **Die Mongolen: Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.186

⁴⁰ B. Jakolevic Vladimircov, **a.g.e.**, s.55

⁴¹ Hans-Rainer Kaempfe, “Cinggis Khan”, **Die Mongolen: Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.186-187

Bu amaca yönelik, 1206 kurultayının akabindeki yıl, Tangutların üzerine ikinci bir sefer yapıldı. 1207 yılında bölgeyi tahrip edecek akınlar yapıldı. Amaç bu şekilde Ning-hsia ve Ling-chou şehirlerini ele geçirmektir. Alman tarihçi Kaempfe, Cengiz Han'ın hayatını konu ettiği makalesinde, Tangut seferiyle birlikte Tibet'e girildiğini yazarken, Cengiz Han'ın burada Lamaist olduğuna dair bir iddianın varlığını aktarmaktadır⁴².

Yine 1207 yılında Kırgızlara bir elçi heyeti gönderildi ve tabi olmaya davet edildiler. Onlar da müspet bir cevap verdiler. Böylece Kırgızlar da Moğol hanına bağlanmış oldu. 1208 yılında ittifak kuran Nayman ve Merkitler'in üzerine gidildi ve mağlup edildiler⁴³. Merkit hükümdarı öldürüldü, Naymanların reisi Küçlüğ ise Karahitayların başı Gür Han'a sığındı. Ancak gittiği yerde de huzursuzluk çıkarmayı başardı. Bir müddet sonra Gür Han'ı öldürüp ülkesinin başına geçti. Cengiz Han 1210 yılında tekrar Tangutların üzerine yürüdü ve onları kendine bağladı.

Nihayet 1211 yılında Çin seferi başlatıldı. Cengiz Han öncelikle Çin'in kuzeyini hedef seçmişti. Zaten 1209'dan beri haraç vermeyi reddediyordu. Öncelikle 1211 ve 1212 yıllarında Çin'in kuzey sınırlarında bulunan Çin Seddi zayıflatılmaya çalışıldı. Seddin doğu kısmında kuvvetli bir şekilde silahlandırılmış garnizonlar tarafından korunan müstahkem şehirler mevcuttu. 1213 yılında üç farklı koldan Moğol birlikleri kuzey Çin'in içlerine kadar ilerlediler. 1214'te Cengiz Han'ın bizzat başında bulunduğu Chung-tu kuşatması gerçekleştirildi. Bu sırada komutanları kuşatmanın arka cephesini korumaktaydılar. 1214 yılının Mayıs ayında Chung-tu ele geçirildi. Bu zaferden sonra Cengiz Han, seferin kalanını tamamlaması için komutayı Mukali'ye bırakarak Moğolistan'a geri dönmüştür. Mukali'nin Çin'in ele geçirilmesi adına harekâta geçtiği birliklerin neredeyse yarısı taraf değiştirmiş Çinli ve Kitan askerlerden oluşmaktaydı. Bunların arasında savaş sanatı uzmanları da mevcuttu. Birkaç keşif akınından sonra Mukali 1221 ilkbaharında güneye doğru hareket emri verdi. İstenilen sonuçları almak zor olsa da; 1222 yılında Tangutların da işbirliği ile harekâta devam edilmiştir. Çin topraklarında istenilen sonucun tam olarak alınması ancak Ögedey zamanına denk gelecektir⁴⁴. Bu bölgeye yapılan harekât, yukarıda da belirtildiği gibi 1211'de başlamıştı. Ancak neticelenmesi Cengiz Han'ın ölümünden

⁴² Hans-Rainer Kaempfe , a.g.m., s.187

⁴³ **Câmi'ü't-Tevarih, 1. Bölüm**, s.204-205

⁴⁴ Hans-Rainer Kaempfe, "Cinggis Khan", **Die Mongolen: Beitræge zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.187-188

yedi yıl kadar sonra olmuştur. Öyle ki neredeyse Cengiz Han ve ardılı Ögedey'in en zorlu girişimleri olduğu söylenebilir⁴⁵.

2.4. İstikamet Batı

1215'ten itibaren Cengiz Han artık İslâm dünyası ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla temaslarda bulundu. Çin seferinde Chin İmparatorluğunu yok edememişti. Daha doğrusu askerlerini bunun için ezdirmek istemedi. Esasında bu yolda daha büyük ordulara da ihtiyacı vardı Cengiz'in. Çünkü Çin'in içlerine kadar girmesi gerekirdi. Yalnız Çin seferiyle kazandığı başka şeyler olmuştu onun. Böylece Türkistan seferinde kullanmak üzere ordusunun ihtiyacı olan teçhizatı tamamladı. Batı Türkistan'ı tanımayla geçirdiği bu dönemde diplomatik temaslarda bulunmuştur⁴⁶.

1215 yılında Cengiz Han, Balasagun taraflarına bir ordu göndererek buraları itaat altına almıştır⁴⁷.

Yukarıda son Nayman reisi Küçlüğ'ün Cengiz'e yenildikten sonra Karahitay Gür Han'a sığındığından bahsetmiştik. Gür Han ona itimat edip kızını Küçlüğ'e vermişti. Ancak Küçlüğ kayınpederinin yaşlılığını fırsat bilip onu bertaraf etmek amacıyla Harzemşahlar'la işbirliği yapmıştır. Buna göre eşzamanlı olarak Harzemşahlar 1210'da Semerkant'ı işgal ederken, Küçlüğ de kayınpederine baş kaldırdı. Kayınpederini mağlup ederek onun adına 1211'den 1218'e kadar hüküm süren Küçlüğ Nesturi bir Hristiyan'dı ve bölgedeki Müslümanlara dini baskı uygulamaktaydı. Var olan Müslüman din adamları ona göre direnişi körüklemekteydi. Esasında Gür Han'ın kızı olan eşi de -ki kendisi koyu bir Nesturî'ydi- Küçlüğ'ü bu baskılar hususunda cesaretlendirmekteydi. Tüm bu olaylar, bölgedeki Müslüman halkın Moğolları kurtarıcı gibi görmesine sebep olmuştur. Cengiz Han 1218'de yirmi bin kişilik bir ordunun başına Cebe Noyan'ı atayarak Küçlüğ üzerine yollamıştır⁴⁸. Karahitay ülkesi ciddi bir direnişle karşılaşmadan alındı. Buna sebep olarak halkın Küçlüğ'ün zulüm ve baskılarından bezmiş olması gösterilir. Zira Küçlüğ'ün sevilmemesine karşın, Cebe'nin gelişi, aynı zamanda dinî bir özgürlük ilanı gibi olmuştu. Pamir Dağlarına kaçan Küçlüğ, burada yakalanıp öldürülmüştür. Cengiz

⁴⁵ Joseph R. Strayer, "Mongol Empire", **Dictionary of the Middle Ages**, s.466

⁴⁶ Ahmet Temür, "Moğol (veya Türk-Moğol) Hanlığı", **TÜRKLER C.8**, s. 270

⁴⁷ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", **DİA C.7**, s. 368

⁴⁸ **Câmi'ü't-Tevarih, 1. Bölüm**, s.228-231 arasında konu ele alınmıştır.

Han Karahitay ülkesini alarak İli, Issık Göl, Talas ve tüm Doğu Türkistan'ı Moğol İmparatorluğu'na katmış oldu.

2.5. Harzemşahlar'la Mücadeleler

Harezm ya da Hârizm olarak anılan bölge, kimi İslâm coğrafyacılarına göre batıda Oğuz Türklerinin ülkesi, güneyde Horosan, doğuda Maverâünnehir ve kuzeyde yine Türk toprakları şeklinde aslında pek de net olmayan bir tarifle anlatılmıştır⁴⁹. Daha sade bir tarifle Ceyhun Nehrinin Aral Gölüne döküldüğü bölge şeklinde de anlatılmaktadır⁵⁰. Ortaçağ'da bilinen başlıca şehirleri, Amuderya yakınındaki Kâs, ikinci başşehir Gürgenç, Moğollardan sonra başşehir olarak kullanılmaya başlanan Hive, Hezâresb, Dergân, Berkan, Kerder, Zemahşer, Cigerbend, Sedver, Kerderân-hâs, Zerdûh, Ertehuşmisen, Derhâs, Beratigin, Çağmin, Hâmcerd, Gâvhâne, Nevkefağ, Medminiye ve Git'tir. Bu bölgede çeşitli zamanlarda emirlik yahut valilik yapmış yöneticilere "Harzimşah" unvanını kullanmışlardır. Ancak 1097'de Selçuklular adına bölgeyi idare eden Harzemşah Kutbüddin Muhammed aile adına bir başlangıç kabul edilmektedir. Zira evvelce Harizm'in geliri her ne kadar babası Anuş Tegin'e ait olmuşsa dahi, idaresini kendisi yapmamıştır. Aile uzun yıllar Selçuklulara bağlı olarak bölgede hüküm sürmüş, düzenli vergi ödemiştir. Ne var ki Selçukluların güç kaybı onların da yolunu açmış, 1194'te bir ilk olarak Harzemşah Alâeddin Muhammed Tekiş sultan unvanını kullanmaya başlamıştır⁵¹.

Moğollarla ilişkilerin kurulduğu dönem, 1200-1220 arasında Harezm'e hükmeden Alâeddin Muhammed Harzemşah'ın zamanına denk gelmektedir. Cengiz Han'ın 1215 yılında Çin'de elde ettiği başarıları öğrenen Harzemşah Muhammed, ona bir elçilik heyeti yollamıştı. Heyet Cengiz Han tarafından iyi karşılanmıştı. Öyle ki kendisini doğunun, Harzemşah Muhammed'i batının hükümdarı olarak gördüğünü belirtmiştir. Akabinde bu heyete karşılık Cengiz Han da bir elçilik heyeti yolladı.

Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti" adındaki makalesinde konuya dair Cengiz Han'ın Harzemşahlar ile gayet dürüst ve adil ilişkiler kurmaya çalıştığı şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Hatta "Cengiz Hanla Harzemşahlar arasındaki

⁴⁹Kenan Demirayak, "Hârizm", *DİA C.16*, s. 217

⁵⁰Buket Yaşa Şahin, *Anadolu Selçuklu Devleti ile Harzemşahlar Devleti Münasebetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.17

⁵¹Aydın Taneri, "Harizmşahlar", *DİA C.16*, s.228; ayrıca bkz. Buket Yaşa Şahin, *a.g.e.*, s.23

mücadele Harzemliler yüzünden olmuştur” beyanındadır⁵². Buna yakın yorumlara başka isimlerin çalışmalarında da rastlamaktayız. Mesela Hans Rainer Kaempfe de “Cinggis Khan” adlı çalışmasında benzer bir yaklaşımda bulunmuştur⁵³.

Esasında Harzemşah Muhammed ve Cengiz Han arasındaki rekabeti sadeleştirmek gerekirse, Joseph R. Strayer’ın ifadesiyle, herşey doğu ve batı arasında uzayan ticaret yollarının kontrolüne dayanmaktaydı⁵⁴.

Mücadeleyi ateşleyen mesele Otrar hadisesi olarak nakledilmektedir. 1218 yılında meydana gelen bu olayda, Harzemşahlarla yapılan ticarî anlaşma gereği Cengiz ülkesinden gönderilen bir ticaret kervanı⁵⁵ yağmalanmış ve kervandakiler öldürülmüştür. Saldırı Otrar valisi Kayır (Qadir) Han İnalçık (İnaljik)’ın emri ile gerçekleştirilmiştir. Vali bu emri, kervandaki tüccarların casus oldukları iddiasına dayanarak vermiştir. Kaçmayı başaran bir kişi Harezm ülkesinde başlarına geleni Cengiz Han’a anlatabilmiştir⁵⁶. Durumun izahına mahal vermek ve yanlış anlamaya sebep olmamak adına Moğol tarafından yollanan elçilik heyeti de benzer bir akıbete uğrayınca sefer kaçınılmaz hale gelmiştir. 1219 yılı sonbaharında son derece iyi hazırlanmış ordusu ile Cengiz Han, Balkaş Gölünün güneydoğusunda bulunan Kayalığ’e gelmiştir. Karluk hükümdarı Aslan Han burada kendisine olan itaatini bildirmiştir. Böylece ilk defa Cengiz’e bir Müslüman hükümdar tabi olmuştur⁵⁷. Aslan Han’ın dışında Uygur hükümdarı İdikut da Cengiz Han’a bağlılığını arz etmişti.

Bu noktada pek çok çalışmanın Muhammed Harzemşah’ın izlediği stratejiye ve hatalarına yer verdiğini belirtmek gerekir⁵⁸. Çağatay ve Ögedey kumandasındaki bir ordu Otrar’ı kuşattı. Cuci Sirderya’ya doğru Cend ve Sıgnak’ı almak üzere ilerledi. Cengiz Han ve küçük oğlu Tuluy ise Buhara’ya doğru ilerlediler. 1219 Eylül’ünde başlayan Otrar kuşatması beş ay sürdü. Şehir 1220’de düştü⁵⁹. Şubat 1220’de ise

⁵²Sebahattin Ağaldağ, “Moğol Devleti”, **TÜRKLER C. 8**, s.271

⁵³ Hans-Rainer Kaempfe, “Cinggis Khan”, **Die Mongolen: Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.187

⁵⁴ Joseph R. Strayer, “Mongol Empire”, **Dictionary of the Middle Ages, Volume VIII**, s.466

⁵⁵ Joseph R.Strayer, **a.g.m.**,s.466

⁵⁶Alâeddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çeviren: Mürsel Öztürk, s.116-119

⁵⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s.149

⁵⁸Çalışmaların çoğunda hangi stratejik hatalar sonucunda Harzemşah ordusunun, sayıca üstün olmalarına rağmen, başarısız olduğu ele alınmaktadır. Bkz. Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.180-182; Sebahattin Ağaldağ, **a.g.m.** s.271-272, Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, **DİA C30**,s.225, Joseph R. Strayer, **a.g.m.** , s.467.

⁵⁹ Kaempfe Otrar’ın ele geçirilmesini 1219 olarak nakletmektedir. Bkz. Hans-Rainer Kaempfe, **a.g.m.**, s.188-189

Buhara düştü⁶⁰. Buhara'dan sonra Semerkand'a doğru ilerlediler⁶¹. Çağatay ve Ögedey de katıldı bu kuşatmaya. Nisan 1220'de ise sıra Cend'e gelmişti. 1221'de ise komutanların anlaşmazlıkları yüzünden kuşatması uzayan Gürgenç ele geçirilmiştir.

Cengiz Han bir yandan Harezm bölgesindeki bu ilerlemeyi yönetirken, diğer yandan Cebe ve Sübetay'ı Muhammed Şah'ı takip ve yakalamakla görevlendirdi. Emirlerine de otuz bin kişilik bir ordu verdi. Cebe ve Sübetay emrindeki bu ordular, teslim olan kimseye zarar vermemek üzere yola koyulmuş birliklerdi. Nitekim *Tarih-i Cihan Güşa*'da buna dair ayrıntılara rastlayabiliriz. Ne var ki teslim olan şehirler yağmadan kurtulamıyordu⁶². Harzemşah 1220 yılında Nişabur'a geldi. Ne var ki Nişabur'da izini kaybettirmeyi başardı⁶³. Bunun üzerine Cebe ve Sübetay ayrı ayrı aramaya karar verdiler. Bu arada yolları üzerinde bulunan Rey şehri teslim oldu. Burada aldıkları bir bilgi üzerine Harzemşah'ın Hemedan civarında olduğunu öğrenince oraya doğru hareket edip burada savaşa tutuştular. Ancak Harzemşah yine izini kaybettirmeyi başardı. Abeskun şehrine yakın olan Hazar adalarından birine sığındı (Aralık 1220)⁶⁴. Ölüm döşeğinde iken yanında bulunan oğullarına Celaleddin'i veliaht olarak gösterdi⁶⁵. Bundan sonra Celaleddin Harzemşah, Moğollar'la mücadeleyi sürdürmüştür.

Uzlagşah ve Ak-şah Harezm'i terk ettikten sonra Cengiz Han'ın adamları tarafından yakalandı ve öldürüldüler. Celaleddin uzun uğraşlar sonucunda doksan bin kişilik bir ordu toparlayarak⁶⁶ Moğol birliklerinin karşısında çıktı ve Şiki-kutuku Noyan'ı Kabil yakınındaki Pervan'da ağır bir şekilde mağlup etti. Ancak savaş sonrası ganimet paylaşımı ordunun düzen ve disiplinini olumsuz yönde etkiledi. Emin'ül Mülk tarafından hakarete uğrayan Seyfeddin adamlarını alarak ordudan ayrıldı. Bu da ordunun kısmen dağılmasına sebep oldu. Şiki-kutuku'nun ardından gelen Cengiz Han ve ordusu Gazne'ye doğru yol aldı. Öte yandan Celâleddin Harzemşah Gazne'yi

⁶⁰ Ramazan Şeşen, "Buhara", **DİA C.6**, s.365; ayrıca *Tarih-i Cihan Güşa*'da Cengiz Han'ın Buhara'da minbere çıkarak halka seslenişine dair enteresan bir bahis vardır. Bkz. Alâeddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 134

⁶¹ Alâeddin Ata Melik Cüveynî, **a.g.e.**, s.142-146

⁶² Joseph R. Strayer, "Mongol Empire", **Dictionary of the Middle Ages, Volume VIII**, s.467

⁶³ Alaeddin Ata Melik Cüveynî, **a.g.e.**, s.158-161

⁶⁴ Aydın Taneri, "Harizmşahlar", **DİA C.16**, s.230

⁶⁵ Harzemşah Muhammed'in diğer iki oğlu Aksultan (Ak-şah) ve Kutbüddin Uzlagşah idi. bkz. Aydın Taneri, "Harizmşahlar", **DİA C.16**, s.230

⁶⁶ Her ne kadar Cengiz Han Emin'ül Mülk'ün şehirlerine zarar vermeyin şeklinde emir vermişse de, Tohuçar'ın bu emre aykırı hareketi üzerine, Emin'ül Mülk de Celaleddin'e elli bin kişilik bir kuvvet yollamıştır. bkz. **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temür, s.182

terk etmişti. Hindistan'a gitmek üzere hazırlık yapan Celâleddin, Moğol ordusunun karşısında Sind (İndus⁶⁷) Nehrine kadar çekildi. Ancak Cengiz onu sağ istiyordu. Bu yüzden onun bulunduğu kısma doğru yapılan ok atışları gevşek tutuldu. Bu sayede Sind nehrinden karşı kıyıya geçmeyi başaran Celaleddin 1221 yılında aldığı bu ağır yenilgiye rağmen hayatta kalmayı başarabilmişti⁶⁸. Harezm ülkesi ele geçirilmişti artık. Cengiz Han o kışı Semerkant yakınlarında geçirmeyi uygun gördü.

Celâleddin Harzemşah'ın Moğollarla mücadelesi Cengiz Han'ın ölümünden sonraya dek sürecektir. Öyle ki 1231 yılında Yassıçemen savaşının akabinde, yine bir Moğol takibinden kaçarken öldürüldü.

1220 yılında, artık Maverâünnehir tamamen hâkimiyet altına alındıktan sonra, düzeni oturtmak adına bazı önlemler alınmalıydı. Bunun için, Semerkant'tan Buhara'ya Nûşâ-Baskak adında bir Moğol valisi atanıp düzenlemelere girişildi. 1220-1221 kışını Cengiz Han Ceyhun kıyılarında geçirdi. Diğer büyük sahil ya da nehir kenarları gibi göçebeler burayı da uygun birer kışlak olarak görürlerdi. Sonraları Çağatay başşehirlerinden Salîsaray bu bölgede kurulmuştur⁶⁹.

1221 yılının bir diğer önemli olayı ise Bamiyan kuşatmasıdır. Kuzeydoğu Afganistan'da bulunan Bamiyan'ın kuşatması sırasında Çağatay'ın oğlu ve Cengiz Han'ın gözdesi olan torunu Mütügen öldürülünce, Han gözyaşı dökülmesini yasaklamış ve intikâm yemini etmiştir. Şehir düşünce de edilen yemin üzerine canlı hiç bir şey bırakılmamıştır⁷⁰.

2.6. Sona Doğru

Cengiz Han, şöhretini ötelerden duyduğu taoist rahip Çang Çuen'i 1219 yılında yanına davet etmişti. Çinli rahip, uzun süren bir yolculuğun ardından 1222 yılı Mayıs ayının 16'sında Cengiz Han'ın, o sıralar Kuzey Afganistan'da bulunan kampına ulaşmıştır. Hemen ilk karşılaşmalarında imparator, rahibe ölümsüzlüğün ilacını sorarak, davetinin amacını açık etmiştir. Artık yaşı ilerleyen Cengiz Han ölüme çare aramaktaydı. Ancak sorusunun cevabı olumsuz olmuştu. Rahip Çang Çuen, Cengiz

⁶⁷ Hans-Rainer Kaempfe, "Cinggis Khan", *Die Mongolen: Beitræge zu Ihrer Geschichte und Kultur*, s.189

⁶⁸ **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temür, s.182; Sebahattin Ağaladağ, "Moğol Devleti", **TÜRKLER C.8**, s.273

⁶⁹ V.V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.452

⁷⁰ Joseph R. Strayer, "Mongol Empire", **Dictionary of the Middle Ages, Volume VIII**, s.467

Han'ın Müslümanlar'la mücadele için bir süre karargâhından uzaklaşması ile Semerkant'a geçti.

Çang Çuen'in döneminin Semerkant şehrine dair verdiği bilgiler ilgi çekicidir. Ezan okunduğu vakit erkek ve kadınların camilere gittiklerini bildiren Çang Çuen, bu farzı yerine getirmeyenlerin şiddetle cezalandırıldıklarını aktarmaktadır. Ramazan gecelerinde ise verilen ziyafetlerden bahsedilmekte, çarşılarda çok miktarda mal bulunduğu aktarılmaktadır. Yani sanki şehirde Moğolların verdikleri tüm tahribata rağmen hayat normal seyrinde ilerlemektedir⁷¹.

Yeni buluşma zamanı Eylül oldu. 1223 yılının Nisan ayına kadar beraber zaman geçirdiler. Bu zaman zarfında rahip Cengiz Han'a Taoizm'i anlatmaya çalıştı. Cengiz Han her ne kadar büyük bir ilgi ve saygıyla onun öğretilerini dinlediye de hayatını bu yönde düzenlemedi. Nisan ayında ise, önceden izin istemiş olan Çang-çuen memleketine doğru yola koyuldu⁷². Çinli rahip Çang Çuen'in bu yolculuğu her ne kadar davet eden ve davet edilen açısından amacına uygun neticelenmemiş olsa da, yolculukları esnasında tutulan notlar, coğrafi açıdan önemli bir eserin oluşmasına sebep olmuştur.

1223 yılında Cengiz Han oğulları ile Sir-Derya kıyısında⁷³ bir kurultay yaptı. Cengiz Han üçüncü oğlu Ögedey'i veliaht olarak işaret etmişti⁷⁴. Bu isteğinin beyanından sonra da her fırsatta diğer oğullarını Ögedey'e itaat konusunda eğitmeye çalışmıştır⁷⁵. Bu arada Cebe ve Sübüdey kuzeye Kafkaslar'a doğru ilerleyip Kıpçak Bozkırlarına girdiler. 1223 yılında Kıpçak Türklerini ve Rusları bozguna uğrattıktan sonra Dinyeper'e doğru yol alıp, 1223 kışında Cengiz Han'ın karargâhına döndüler. *Gizli Tarih* bu noktadan sonra Cengiz Han'ın Müslüman memleketlerini ne şekilde düzenlediğine dair bilgiler vermektedir. Buna göre Cengiz, Mahmut ve oğlu Mesut Yalavaç'ı, ilerde Çağatay'a ait olacak olan topraklardaki şehirlere vali olarak atadı.

⁷¹ V.V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 476

⁷² Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya I**, çev. Sadettin Karatay, s.166-168; J. Paul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, çeviren: Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, s.217-222; B. Jakolevic Vladimircov, **Cengiz Han**, çeviren: Hasan Ali Ediz, s.106

⁷³ B. Jakolevic Vladimircov, **a.g.e.**, s.106

⁷⁴ *Gizli Tarih*'de Ögedey'in seçimine dair bir bahis mevcuttur. Bkz. **Moğolların Gizli Tarihi**, s.174-181; F.E.U.Kraufe, "Das Mongolenreich nach der Darstellung des Armeniers Haithon", **Ostasiatische Zeitschrift VIII**, s.251

⁷⁵ Ürgenç'in alınması için bkz. **Moğolların Gizli Tarihi**, çev.:Ahmet Temür, s.183; Alâeddin Ata Melik Cüveynî, **Cami'ü't-Tevârih**, çev.: Mürsel Öztürk, s.181

Yine aynı eserde Cengiz Han'ın Müslüman memleketlerinde yedi yıl geçirdiği, 1224 yılını İrtiş'te geçirdikten⁷⁶ sonra Tuul boyundaki sarayına da 1225 yılında eriştiği nakledilmektedir⁷⁷. Artık O, teşkilâtlanması tamamlanmış, irâdesine boyun eğen muazzam bir imparatorluğun başında, kendisine sadık olan başarılı bir orduyu idâre etmekteydi.

Öte yandan Cengiz Han Kuzey Çin'den memnun olmadığı haberler almaktaydı. Bu memnuniyetsizliğe sebep olan Tangutları cezalandırmakta kararlıydı⁷⁸. Joseph R. Strayer bunu, Tangutların, Cengiz Han Harzemşah mücadelesi için onlardan birliklerini yollamalarını istediğinde verdikleri "saygısız" cevaba bağlamaktadır. Öyle ki Cengiz Han'ın elçisine "Şayet Cengiz Han'ın Harzemşahlar'a karşı koyacak yeterli birlikleri yoksa bozkırların hükümdarı olmayı hak etmemektedir!" dendiğini belirtmektedir. Elbette ki Cengiz Han bu sözleri duyduktan sonra karşılıksız bırakmayacaktı⁷⁹. 1226 yılında Cengiz Han, şöhretinin zirvesindeyken, Tangutlar üzerine sefer emri vermiştir. Sonbaharda karısı Yesüy ile hayatının son seferi olacak olan bu yolculuğa çıkan Cengiz Han, eşinden başka yanına oğullarını da almış ve bu işten de başarıyla çıkmıştır⁸⁰. Ancak bu sefer sırasında⁸¹ attan düşerek yaralanmış olan Cengiz Han 18 Ağustos 1227 yılında, 72 yaşında ölmüştür⁸². Han'ın naaşı kutsal kabul edilen Burkan Kaldun Dağına gömülmüştür⁸³.

Ardında bir ucundan diğer ucuna yürüyüş mesafesiyle bir yılda ancak varılabilecek bir imparatorluk bırakmıştı evlatlarına Cengiz Han⁸⁴. Hüküm sürdüğü farklı topraklardaki değişik milletlerin her biri için farklı bir portre idi bu lider. Yenilgiye uğrattığı milletler için zalim biri iken, Moğolların gözünde küçük bir göçebe halka dünya tarihi içinde önemli bir yer kazandırmış, onları dünyaya tanıtmış bir ata idi. Daha küçük yaşlarda parlak bir zekâyâ, yüksek derecede cesarete ve kararlılığa sahip olduğunu etrafına gösterebilmiş ve bu sayede ileri görüşlü bir devlet adamı,

⁷⁶ B. Jakolevic Vladimircov, **Cengiz Han**, çev.: Hasan Ali Ediz, s.106

⁷⁷ **Moğolların Gizli Tarihi**, s.185

⁷⁸ Hans-Rainer Kaempfe, "Cinggis Khan", **Die Mongolen: Beitræge zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.190; Abraham Constantin d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, çev.: Bahadır Apaydın, s.142-143

⁷⁹ Joseph R. Strayer, "Mongol Empire", **Dictionary of the Middle Ages, Volume VIII**, s.468

⁸⁰ B. Jakolevic Vladimircov, **Cengiz Han**, çeviren: Hasan Ali Ediz, s.109

⁸¹ B. Jakolevic Vladimircov, **a.g.e.** s.109'a göre seferden sonraki bir süre avında.

⁸² **Moğolların Gizli Tarihi**, s.190; Alâeddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s.183

⁸³ Joseph R. Strayer, **a.g.m.** s.468

⁸⁴ Jean-Paul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, s.230

nl bir komutan ve insan sarrafı bir lider olmayı başarmıştı. Yetişkin yaşa geldiğinde ise artık bir hana ve bir bozkır soylusunun kişiliğine kavuşmuştu. Han olmasıyla birlikte sadece Moğolların tamamını değil, Moğolistan'da bulunan tüm gĉebe kavimleri tek bir yönetim altında toplamayı bařarmıřtı⁸⁵.

Cengiz Han, mirasĉılarına ĉetin savaşlar sonunda kazanılmış topraklardan başka, kurduğu imparatorluğa ait ilkeler bırakıyordu. Barthold, onun kişiliğine dair en doğru bilgileri Czcanı ve Meng-Hung'dan alabileceğimizi nakleder. Czcanı, sahip olduğu bilgileri başkalarından almıştır. Onun konuştuğu insanlar, Cengiz Han'ı altmış beş yaşlarında, Horosan'ı istilâ ettiği sıralarda görmüştü. Anlattıklarına göre Cengiz Han, uzun boyu ve sağlam yapısı ile son derece dikkat ĉekiciydi. Gözleri "kedi gibi", saĉları ise nispeten seyrelmiş ve ağarmıştı. Barthold, Meng-Hung'un ise Cengiz Han'la ilgili "iri cüsseli, geniş alın ve uzun sakallı" ifadelerine yer vermektedir.

Kişiliğinin en ne ĉıkan yanı ise özgüveni ve her türlü konuda tek yönlü tahriklere gelmemesiydi. Hâkimiyetinin tesisi söz konusu olduğunda Cengiz Han, soğukkanlılıkla binlerce kişiyi imha edebilirdi. Ancak gereksiz ve şuursuzca gĉ kullanıp zulüm yapmak gibi bir yönü olmadığı nakledilir. Herkesin karşısında eğlenceye kapılıp bunu sefahat derecesine vardırılmazdı. İrâdesi karşısında dikilen her türlü iradeyi de ezip geĉerdi. Cmertliğine dair ise "sırtındaki elbiseyi ĉıkarıp verir, bindiği attan iner ve hediye eder" denirdi⁸⁶.

Cengiz Han iĉkiye karşı milletinde var olan düşkünlüğe katılır, emirlerini dahi iĉki yüzünden sıkmazdı. O nereye giderse gitsin, her yerde kendisine eşlik eden, geniş kızlardan meydana gelen bir hanedan takımından bahsedilir. Kendinden sonra gelen oğulları ve torunlarına nispeten Cengiz Han eğlencelerde daha dengeli davranmıştır. Bu da onun ileri yaşlarında dahi zihnı zindeliğini koruduğu anlamına gelmekteydi.

Cengiz Han ömrünün sonuna dek her türlü yabancı kültürden kendisini korumuştur. lmne dek tek konuştuğu dil Moğol dili olmuştur. Ona göre

⁸⁵ Chuluun Dalai, "Büyük Moğol İmparatorluğu'nun Kurucusu Olarak Cengiz Han'ın Tarihsel Rolü", **The History of Mongolia, Volume: I**, s.21

⁸⁶ V.Vladimiroviĉ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, ĉev.: Hakkı Dursun Yıldız, s.484-485

İmparatorluğun teşkilâtı, yerleşik kavimlerin üzerinde hâkimiyet kurmak demektir. Yine de Oğuz Han gibi daima göç edilmesi ile ilgili net ve katî bir emri bulunmamaktadır⁸⁷.

Cengiz Han, kurduğu imparatorluğun yerleşik halklar üzerinde hüküm sürmeye devam etmesi için göçebe yaşayışın sürdürülmesi gerektiğine inanmaktaydı. Bu bağlamda haleflerinin “yasa”nın ruhuna uygun olacak şekilde sivil bir idâre kuracaklarını düşünüyordu. Öte yandan bozkır aristokrasisinin teşkilâtı kuvvetine de güvenmekteydi. Ne var ki imparatorluk, Cengiz Han’ın ölümünden sonra yarım asır kadar birliğini muhafaza edebildi. Ancak bu topraklar üzerinde, birliğin dağılmasının ardından çeşitli devletler birkaç nesil boyunca varlıklarını sürdürdüler⁸⁸.

Cengiz Han’ın menfi, belki başarısız fikri olarak, göçebe hayat ile fikrî kültür gibi esasında birbiriyle zıt iki olguyu barıştırıp birleştirmeye çalışması dile getirilebilir. Kurduğu teşkilat, ölümünden sonra ancak kırk yıl yaşamayı başarmıştır. İmparatorluğun bölünmesinden sonra da kurulan devletlerde Cengiz Han ailesi birkaç nesil hâkimiyet sürmeye devam etmiştir. Ancak hiçbir oğlu ya da torunu onun üstün kabiliyetlerini taşımamıştı.

Cengiz Han’ın henüz kendisi hayattayken halefini seçmesi, yaptığı seçimin doğruluğu açısından onun ileri görüşlülüğü ve ferasetini göstermiştir. Cuci avcılık yeteneği ile, Tuluy ise askerî kabiliyeti ile ön plana çıkmıştı. Çağatay babasının ortaya koyduğu kaidelerin tatbikine şiddetle bağlıydı. Ancak Cengiz Han Ögedey’i seçmeyi uygun buldu. Çünkü Ögedey cömert, ikram sahibi ve yüce gönüllüydü ve bu özelliklerinden dolayı herkes tarafından sevilen bir kişilikti⁸⁹.

Her biri farklı üstün özelliklere sahip olmasına rağmen, oğulların hiç birisinde babalarının irâdesi mevcut değildi. Bu sebeptendir ki Han ailesi ülkeyi birlikte yönetmek zorundaydı. Bu yüzden mevcut en yüksek iktidar, fikrî nüfûzu ve irâdesinin kuvvetiyle olmasa da, fitrî bir çekim gücüyle tüm aileyi bir arada tutmak zorundaydı. İşte bu yüzden Cengiz Han bu vasfı en iyi şekilde üstünde taşıyan Ögedey’i seçmişti. Zaten onun saltanatı boyunca aile üyelerinin, kendinden sonra bir daha kolay görülemeyecek şekilde, bir arada tutulup, birlik ve beraberlik içinde hükmedilmesi,

⁸⁷ V.Vladimiroviç Barthold, **a.g.e.**, s.486

⁸⁸ B. Jakolevic Vladimircov, **Cengiz Han**, çeviren: Hasan Ali Ediz, s.116-117

⁸⁹ Paul Ratchnevsky, **Genghis Khan- His Life and Legacy**, s.166

tebaanın da nispeten refah içinde yaşıyor olması, Cengiz Han'ın doğru bir seçim yaptığının göstergesi olmuştur⁹⁰.

Ordusunda ve ülkesinde sıkı bir disiplin ve düzen kuran Cengiz Han, cömert hareketleri, üstün kabiliyetleri, misafirperverliği ile dikkat çekmiş, halkının gözünde ise ideal bir bozkır bağatur aristokratını canlandırmıştır. Çang Çuen ile Müslüman veya Uygur temsilcilerle, ya da kendisine faydalı olabilecek başka kimselerle olan karşılaşmalarında, onlara gösterdiği nezaket, bu yönlerini kendi halkının dışında başka kimselere de sergileyebileceğinin göstergesi olmuştur. Ancak kimi kaynaklar Cengiz Han'ı, iktidarını sivil halkların cesetlerinden oluşan tepeler üzerine kurmuş olan, bir zamanlar mamur olan şehirleri harabe haline getirmiş gaddar ve korkunç bir zorba olarak tasvir etmişlerdir. Bu birbirinden farklı anlatımlar, bize tabiatında efsanevî bir bağatur ile kanlı bir diktatörü, dahi bir yaratıcı ile göçebe bir yıkıcıyı birlikte barındıran bir karakter çizmektedir. Tüm bu anlatımların oluşturacağı etkinin dışında, elbette ki Cengiz Han'ı yahut Temuçin'i kendi çevresinin şartları altında incelemek gerekir. Her devirde, her halka mensûp bütün öteki hükümdarlar gibi Cengiz Han da, amacı uğrunda elverişli gördüğü takdirde bir düşman birliğini imha etmiş, hatta bir şehrin halkını tamamıyla yok etmiş olabilir⁹¹.

⁹⁰ V.Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çeviren: Hakkı Dursun Yıldız, s.487

⁹¹ B. Jakolevic Vladimircov, **Cengiz Han**, çeviren: Hasan Ali Ediz, s.124-127

3. CENGİZ HAN YASASI

Cengiz Han, yaklaşık çeyrek asırda, evvelce adını sanını pek de duyuramamış bir toplulukla bir imparatorluk kurarak, tüm dünyayı sarsmıştı. Ancak, bu İmparatorluğun, kurulmasının yanında sürdürülebilirliği de ayrı bir özen gerektiriyordu. Ulusun çıkarlarının her şeyin üzerinde tutularak devletin bütünlüğünün, monarşinin gücünün korunması lazımdı. İşte bunun için konargöçer bir hayat süren Moğolların yapısına uygun bir devlet teşkilâtı oluşturulmalıydı. Öyle olmalıydı ki bu yapı, düzeni hantallaştıran, görevleri şişirilmiş bir birlik olmamalıydı. Monarşi güçlenmeli ve her zaman buna sadık kalınmalıydı. Tüm bunlar ancak sıkı bir disiplin ve katı bir askerî düzen ile sağlanabilecekti⁹².

Ebedî Gök tarafından dünyaya hükmetmek üzere gönderildiğini düşünen Cengiz Han, bu düşüncesini “Gök bana tüm insanlara hükmetmemi emretti. Ebedî Gök’ün koruma ve yardımı, düşmanlarımı yenip bu yüksek mevkie ulaşmamı sağladı.” sözleriyle ifade etmekteydi. Sadece Cengiz Han değil, ardılları da kendilerini Tengri’nin yeryüzündeki temsilcileri olarak gördüler. Emirleri Tengri’nin emirleriydi ve onlara karşı gelmek, ilahî kudrete karşı gelmekti⁹³.

Kurulan imparatorluk konargöçer yaşantıya uygun olarak esnek olmakla beraber bir devletin tüm gerekliliklerine karşılık verebilecek özellikteydi. En üst irâde tümüyle baştaki handı. Cengiz Han’ın devlete dair tüm hususlarda kanun koyuculuğu, yargı, denetim, askeri sistem ve ekonomik düzenle ilgili karar yetkisi vardı. Ancak bu yetkiler düzenlenmeliydi. Ve bunun için bir kanunlar bütünü oluşturulmalıydı.

3.1. Yasa/Yasak

Peki, söz konusu Moğol devlet yapısı olunca ilk ifade edilen kelimelerden biri olan yasa (yasak) ne demektir?

Doerfer, yasa kelimesini kanunî düzen, emir, kanunî ceza, kanunnâme, kâide, tertibat, yargılama, sefer, görev, askerî görev, düzenlemek, başarmak, tamamlamak,

⁹² Chuluun Dalai, “ Büyük Moğol İmparatorluğunun Kurucusu Olarak Cengiz Han’ın Tarihsel Rolü”, **Cengiz Han ve Mirasçıları**, s.18

⁹³ Leo De Hartog, **Cengiz Han**, çeviren: Serkan Uzun, s.42

gibi çeşitli anlamlarda açıklamıştır. Eserinde⁹⁴ yasa kelimesinin dil bilimine göre ayrıntılı bir incelemesi mevcuttur. Bunların yanında yasak için Türkçe kelime anlamı olarak da “tanzim etmek, yapmak” açıklamalarıyla karşılaşmaktayız⁹⁵.

Gizli Tarih §189’da, Nayman kraliçesi Gürbesü’nün hâkimiyeti “yasak” olarak ifade edilmektedir. Bu da bize kelimenin “yönetim, hâkimiyet, idare” gibi anlamlarda da kullanıldığını göstermektedir⁹⁶. §153’de ise Cengiz Han’ın 1202’deki Tatar saldırısından önce askerlerine düzen vermesi, onlara savaş meydanında nasıl davranmaları gerektiğine verdiği emirler “yasak” kelimesi ile anlatılmaktadır. 1204 yılında Naimanlar’a karşı düzenlenen seferde, düşmanı sayıları hakkında yanıltmak amacıyla ateş yakılması emri de “ yasak” şeklinde anlatılmıştır Gizli Tarih’te. Yasa’yı emirlerden ayırmak aslında çok zordur. Buna §199’da görebildiğimiz olay da örnek olabilir. 1205 yılında Tohta’nın oğullarını tâkip etmesi için Sübütey yollandığında ona şu emri vermiştir: “Her kim ki kuralları (yasak) çiğnerse, tutuklanıp dövülsün. Emirlerimi çiğneyenler (jarlig) bize yakın kimselerse bize yollayın. Değillerse oldukları yerde onları yargılayın.”⁹⁷

Her ne kadar yasa, Moğolların kendilerini göstermelerinden önce, Türkler’e ait bir gerçeklik olsa da, *yasa/yasaq* ya da Moğolca ifadesi ile *jasaq* kelimesi 13. ve 14. yüzyılda sadece bizim şu anda anladığımız anlamı ifade etmemekteydi. *Yasa/yasaq* kelimesi “yasak, düzenleme, emir, kural, ceza, haraç, vergi, savaş düzeni” gibi anlamlarda da kullanılmaktaydı⁹⁸.

3.1.1. Yasa’nın Yazıya Geçirilmesi

Yasanın terminolojisine dair birbirinden farklı anlatımlar olduğu gibi, redaksiyonu ile ilgili de farklı ifadeler mevcuttur kaynaklarda. Meydana getirilişi, oluşturulmaya başlanması hakkında, İranlı tarihçi Raşid al Din (Reşideddin) ve tarihçi

⁹⁴ Gerhard Doerfer, **Mongolische Elemente im Neupersischen, Akademie der Wissenschaften und der Literatur**, C.:I, s. 279, C.:IV, s.71-83,

⁹⁵ Tarih-i Reşidî’de yasa(k) kelimesi yerine *turah* kelimesi kullanılmıştır. Bkz. Mirza Muhammed Haydar Dughlat, **Tarih-i Rashidi**, translated by E.Denison Ross, 1973, s.71

⁹⁶ I.de Rachewiltz, “Some Reflections on Činggis Qaan’s *Jasaq*”, **The History of Mongolia Volume:I**, s.216

⁹⁷ **Die Geheime Geschichte Der Mongolen**, hergst.: Erich Haenisch, §189 s.79; §153 s.54; §193 s.82.; §199 s.90,

⁹⁸ Ratchnevsky, bu noktada Popov’un görüşlerine de yer vermektedir: Buna göre de Yasa sadece Cengiz Han’ın sözlü nasihatlerinden oluşmaktadır. Bkz. P. Ratchnevsky, “Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik”, **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.471

Makrizi aynı tarihlere işaret etmekte. İki isim de, Cengiz Han'ın Ong Han'a karşı kazandığı zaferden (1206) sonra topladığı mecliste bu kararını açıkladığını belirtmiştir. Moğol kroniği Çindami-in-Erike'ye göre ise, Yasa yazılırken Çin kanunları örnek alınmıştır⁹⁹. Makrizi'den nakille, Curt Alinge yasanın çelik levhalar üzerine hükümdarın emri ile kazıldığını nakletmektedir. Yazar ardından, yasanın neden tek defada yazılmış olamayacağını izah etmektedir¹⁰⁰. Ratchnevsky de Makrizi'den aynı nakle yer vermiştir. Buna göre Cengiz Han'ın doğuda Ong Han'ı yenilgiye uğrattıktan sonra esaslı bazı kurallar ve bir takım cezalar belirleyip, bunların hepsini bir deftere yazdığını belirtmektedir. Akabinde bunlara Yasa adını verdiği, yazımı bittikten sonra da, kuralları çelik levhalara yazdırıp bunları halkının yasa kitabı olarak ilan ettiği nakledilmektedir. Bunun yanında " Moğollar, yasayı Cengiz Han'ın ölümünden Tanrı onları yok edinceye dek uyguladılar. Yasa onlar için asla uzaklaşamayacakları delinemez bir kanundu" şeklinde aktarılmaktadır¹⁰¹.

Moğollar, erken dönemde Kereyitler ve Naymanlar gibi boylarla karşılaştırdıklarında dahi, büyük ölçüde geri kalmış bir halk olarak göze çarpıyorlardı. Bu yüzden, daha gelişmiş ülkelere sefere çıkmadan önce Cengiz Han kendi evinde düzenlemeler yapmak zorundaydı. Bu bağlamda alınan en önemli kararlardan biri, Uygur yazısının resmi yazı olarak kabul edilmesidir, 1204 yılında Nayman ülkesinin fethedilmesiyle Cengiz Han, Naymanlar'ın *tayangı* Taybuka'nın mühürdarı Ta-ta Tonga'yı aynı görevle kendi hizmetine almıştı. Onun esir alınması, yazıyla tanışmalarını sağladı. Kendisi okuma yazma bilmeseyse de, Cengiz Han, oğullarının ve baş yöneticilerinin artık okuma yazma öğrenmesi gerektiğini anlayacak kadar akıllıydı. Böylece Ta-ta Toyang, mühürdarlığın yanında, Cengiz Han'ın yakınlarına ders vermeye de başladı. Bunların arasında Şiki Kutuku¹⁰² da vardı. Görevlendirmelerde isabetli seçimleriyle dikkat çeken Cengiz Han, Şiki Kutuku'yu

⁹⁹ Alinge, yasada hiçbir surette Çin etkisinin bulunmadığını ileri sürmektedir. Bkz. Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, çeviren: Coşkun Üçok, s.32

¹⁰⁰ Curt ALİNGE, a.g.e., s.34

¹⁰¹ Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.476

¹⁰² Şiki kutuku (Şigi-qutuqu)'nın Cengiz Han'ın üvey oğlu mu yoksa üvey kardeşi mi olduğuna dair Ratchnevsky, Gizli Tarih ve Reşidüddin'den iki farklı nakle yer vermektedir. Ancak kendi kanaatini Şiki-kutku'nun, Gizli Tarih'teki olayların bilinen genel kronolojik sıralamaya uymadığını belirterek, Cengiz Han'ın evlatlık edindiği bir çocuk olduğu yönünde ifade etmektedir. Şiki kutuku'nun hayatı anlatılırken, Boroqul, Küçü ve Kököçü ile Cengiz Han'ın dört evlatlığı arasında sayılmaktadır. Bkz. Paul Ratchnevsky, "Şigi-Qutuqu, Ein Mongolischer Gefolgsmann im 12.-13.Jahrhundert", **Central Asiatic Journal, Volume X**, s.88-95

imparatorluğun baş yargıçlığına atadı. Onun kararları kendisinden sonrakiler için model oluşturdu¹⁰³.

Böylece Uygur yazı dili Moğolların hayatına girmiş oldu. Hatta Barthold'a göre Uygur harfleri ile okuma yazma öğrenme emrinin altında yasanın okunup yazılabilmesi yatmaktadır¹⁰⁴. Zaten Şiki-kutuku, Uygur yazsını¹⁰⁵ öğrenmekteki başarısı ile dikkat çeken isimlerden biriydi¹⁰⁶. Bu da onun bu göreve getirilmesindeki en önemli sebebi¹⁰⁷.

3.1.2. 1206 Yılı

Yasaya dair pek çok tartışma yaşanmıştır. Birbirinden farklı verilerin bulunduğu hususlardan biri de onun yazıya geçirilme tarihine dairdir. Makrizi'nin verdiği, Ong Han'ın mağlup edilmesinin ertesi, yani 1202 tarihi, Moğolların o tarihte henüz bir yazıya sahip olmadıkları düşünülünce kendiliğinden geçerliliğini yitirmektedir. Ancak bu zaferin ardından Temuçin kurultayı toplamış ve bu toplantıda *iyi ve sert yasalar* belirlemiştir. Gizli tarihe göre de 1202 yılında askerî yasalar belirlenmeye başlanmıştır. Al-Umari'ye göre ise Temuçin, Han seçildikten sonra dağınık halde yaşayan boylara hâkimiyetini, adaletini, yasalarını anlatan elçiler göndermiştir. Yasalar ebedileştirilmeliydi. Bu da yazıya geçirilmeleri ile olabilirdi. Cüveynî ve Abu'l Ferec'in nakline göre, yazı, bu amaçla Moğolların hayatına girmiştir¹⁰⁸.

1206 yılında, Temuçin'in Cengiz ismiyle Han seçildiği kurultayın ardından, bizzat hanın kendisi tarafından ilk düzenlemeler yapılmıştır. Adlî işlerin başına Şiki-kutuku'yu getiren Cengiz Han, ona ilk buyruklarını iletmiş ve kökeni bozkır törelerine dayanan Cengiz Yasa'sının temelleri böylece atılmıştır¹⁰⁹. Hatta bu esasların "koko

¹⁰³ Igor de Rachewiltz, "Some Reflections on Činggis Qaan's *Jasa*", **The History of Mongolia Volume: I**, s.218; Peter Brent, **Das Weltreich Der Mongolen**, Almancaya çeviren: Horst Kube, s.40, Leo De Hartog, **Cengiz Han**, s.42-45

¹⁰⁴ V. Vladimirovič Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çeviren: Hasan Ali Gediz, s.411

¹⁰⁵ Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çeviren Mürsel Öztürk, s.87

¹⁰⁶ Boris Jakolevic Vladimircov, **Cengiz Han**, çev. Hasan Ali Ediz, s.60; Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, çeviren M. Reşat Tüzmen, s. 217

¹⁰⁷ David O. Morgan, "The Great Yasa Chingiz Khan' And The Mongol Law in The İlkhane", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies Volume 49 No. 1**, s. 168-171

¹⁰⁸ P. Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.478

¹⁰⁹ Ratchnevsky döneme ait kaynakları gözden geçirerek Şiki kutuku hakkında önemli bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirme içinde Şiki kutuku'nun kendisinin Gizli Tarih'in yazarı olup olmadığı da çeşitli isimlerin görüşlerine yer verilerek ele alınmıştır. Buna göre, Haenisch ve Poucha'nın, Moğolların Gizli Tarihi'nin Şiki kutuku'nun kaleminden çıkmış olabileceği ihtimali üzerine

debter”, yani mavi deftere kaydedilerek yazıya dökülmesini, değiştirilmemesini istemiştir¹¹⁰. Şigi-Kutuku baş yargıçlıkla vazifelendirilirken şu emri almıştır: “ Şimdi, bütün halkları emrim altına aldığım şu anda, sen benim gözüm ve kulağım ol. Sözlerine kimse itiraz etmesin. Hırsızlık ve dolandırıcılık gibi suçların muhakemesini sana havale ediyorum. Ölüm cezasını hak edenleri öldür. Para cezasına layık olanlardan para cezası al. Halkın mal taksimi işine sen bak. Sonradan başkalarının değiştirmemesi için kararlarını kara tahtaya yaz.” Böylece Cengiz Han, işini son derece titizlikle yapacak, kararları kendisinden sonra gelenlere örnek olacak bir kimseyi yargıçlık işinin başına getirmiş oldu¹¹¹.

3.1.3. Yasa ve Bozkır Geleneği

Çevresine liderlik liyakatini ispat etmiş olan Cengiz Han’ın buyruğu üzere kaleme alınan yasa, esasında konargöçer Türk devlet geleneğindeki töreden başka bir şey değildi. Kökeni, meziyetleri takdir edilen daha kültürlü milletlerin düzenlerinden ya da yasalarından gelmiyordu. Aksine Cengiz, yasaları kendi milletin masallarından, eski adetlerinden ve hatta düşünce dünyalarından yola çıkarak hayata geçirmiştir. Tıpkı Oğuz Kağan’ın vasiyet ettiği, Bumin Kağan’ın ya da İlderis Kağan’ın riayet ettiği töre gibi, devlet geleneğinde tesis edilmesi gereken bir şeydi bu¹¹². Bir başka ifadeyle bu yasalar, olağanüstü bir buluş değildi yahut Cengiz Han’a gelen ilahî bir ilham üzerine varlık kazanmamışlardı.

Bu düşünceyi destekler nitelikte, David Morgan, bozkır imparatorluklarının “genel” bir özelliği olarak, “başlangıç” aşamasında bu nevi kanunların

---

değerlendirmelerine yer vermiştir. Çalışmasının sonunda Ratchnevsky, §269’da geçen “babam Han” ifadesini bu konudaki şüpheyi arttıracak bir delil olarak öne sürmektedir. Bkz. Paul Ratchnevsky, “Şigi-Qutuqu, Ein Mongolischer Gefolgsmann im 12.-13.Jahrhundert”, **Central Asiatic Journal, Volume X**, s.114-120

¹¹⁰ “Bütün ulusun içerisinde hırsızları cezalandır, yalanı ortadan kaldır, ölüm cezasına layık olanları öldürt, para cezasına müstahak olanlardan para cezası al” diyerek Şigi-hutuhu’yu mahkeme reisliğine tayin etti. Bkz. **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temir, s.136; Reşideddin 1206 yılında Cengiz’in Han seçildiği bu kurultaydan bahsederken bu kısımda yasaya dair herhangi bir noktaya değinememiştir. Bkz. Reşideddin Fazlullah, **Câmi’ü-Tevârih Part 1**, İngilizce çev. W.M. s.204; David Morgan, **The Mongols**, s.97

¹¹¹ Boris Jakolevic Vladimirsov, Şiki-kutuku ile ilgili şu bilgiyi vermektedir: “Bu arada bu adamın (Şiki-kutuku), korku zoruyla verilen ifadelerle değer vermediği de bilinen bir şeydir.” Bkz. s.61; Leo Hartog, **Cengiz Han**, s.43

¹¹² Hayrunnisa Alan, “Cengiz Han Sonrası Asyası’nda Politik Geleneğe Dair”, **TÜRKLER C.8**, s.289

koyulmasından bahsetmektedir¹¹³. Morgan'a göre, Cengiz Han'ın Yasa'sından¹¹⁴ evvel zaten Moğolların riayet ettiği yazılmamış bir gelenekler bütünü mevcuttu. Doerfer de aynı görüşü paylaşıp buna gök gürültüsünden korkmalarını¹¹⁵ örnek göstermektedir¹¹⁶. Bunlara Cengiz Han'ın veciz sözleri, *biligleri* de eklenip, Şiki-kutuku'nun yargıçlığında, sonraki uygulamalara örnek olacak şekilde peyderpey yazıya dökülmüşlerdir. Bu noktada Mustafa Kafalı'nın da yasanın nesilden nesile aktarılmış bir gelenekler bütünüdür düzenlenmiş hali olduğuna dair kanaatini aktarmak lazım¹¹⁷. Bu görüşe, konu üzerinde çalışılmış başka pek çok eserde de rastlamak mümkündür. Örneğin Ratchnevsky de bu görüşü paylaşmaktadır. Ratchnevsky, aynı zamanda, Vernadsky'nin, yasanın aslında sadece yürürlüğe konulan yeni kanunlardan oluştuğu, yasada sadece önceden var olmayan yeni düzenlemelerin görülebildiğine dair görüşüne de yer vermektedir. Jamcarano ise yasanın, aslında sadece Cengiz Han'ın veciz sözlerinden, emir ve nasihatlerinden oluştuğunu belirtmektedir.

Yazılı olmayıp değişiklik göstermiş olsa da, Cengiz Han'ın zamanından önce de Moğolların ortak bir yasaya, hayatlarını düzenledikleri bir kanunlar bütününe sahip oldukları bilinmektedir. Ancak Cengiz Han'ın yetki alanı genişledikçe, tüm imparatorluk için bağlayıcı olacak bir hukuk düzenine geçme ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine, Moğolların atalarından kalma geleneklerinin, göreneklerinin, yasalarının ve fikirlerinin üzerine Cengiz Han'ın kendi belirlediği yasalar eklenmiş, "yasa" adıyla bilinen düzenlemeler ortaya çıkmıştır¹¹⁸.

¹¹³“It has been asserted that when a new steppe empire is inaugurated, the conqueror will usually mark the foundation of his polity by the promulgation of his laws.” bkz. David Morgan, **The Mongols**, s.96

¹¹⁴David Morgan, **a.g.e.**, s.98-99; D. O. Morgan, “The Great Yasa Chingiz Khan’ And The Mongol Law in The İlkhānate”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies Vol. 49, No. 1**, s. 168-171; Maulvi al-Haq, “Mongols”, **Encyclopaedia of the World Muslims, Tribes, Castes and Communities, Vol. III**, s.1030

¹¹⁵ Meng-Ta Pei-Lu ve Hei-Ta Shih-Lüeh, gök gürültüsü anında Moğolların davranışı ile ilgili bir açıklama yapmışlardır. Bkz. Meng-Ta Pei-Lu und Hei-Ta Shih-Lüeh, **Chinesische Gesandtenberichte und Über Die Frühen Mongolen 1221 und 1237**, çeviren: Peter Olbricht&Elisabeth Pinks, s.159

¹¹⁶Gerhard Doerfer, **Mongolische Elemente im Neupersischen, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, C.:IV**, s.79

¹¹⁷Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, **DİA C.7**, s.369; Esra Konuksever, **Cengiz Han Yasalarının Dayandığı Tarihi Temeller ve Etkileri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.26

¹¹⁸Leo De Hartog, **Cengiz Han**, çeviren: Serkan Uzun, s.42-45; Cahun eserinde yasaya dair ayrıntılı bahisler açmamışsa da, bozkır geleneğine dair atıfta bulunmuştur. Leon Cahun, **Asya Tarihine Giriş Kökenlerden 1405’e Türkler ve Moğollar**, çeviren Sabit İnan Kaya, s.157

Bunlardan yola çıkarak yasanın tanımı şu şekilde yapılabilir: **Cengiz Yasası olarak da bilinen Moğol Yasaları, bozkır yaşam tarzının bir yansıması olan, Moğol kabilelerinin kendi atalarından öğrendikleri, yaşadıkları coğrafyaya uygun bir hayat sürdürmelerini sağlayan, kendi örf ve adetlerini, geleneklerini göz önünde bulundurarak, Cengiz Han tarafından revize edilmiş bir kanunlar bütünüdür.**

3.1.4. Yasa ve Döneme Ait Kaynaklar

“Cengiz Yasası” ya da “Moğol Yasaları” olarak bilinen kanunlar bütünü, üzerinde çalışan tüm isimlerin ortak söylemiyle, **tam metin olarak günümüze ulaşamamıştır**. Basım, içerik ve karakteriyle ilgili bilinmezler mevcut olan, Cengiz Yasası üzerindeki çalışmalar iki buçuk asırlık bir geçmişe sahiptir. Bu alandaki en büyük sıkıntı ise kaynak eksikliğidir¹¹⁹. Yasaya dair bilgi edindiğimiz belli başlı isimler **Cüveynî, al-Umari**¹²⁰ ve **Makrizi** olmakla beraber, Moğolların **Gizli Tarihi**’nden de kısmî olarak malumat edinmekteyiz. Ancak David Morgan’ın da aktardığı şekliyle, David Ayalon tüm diğer isimlerdense, Cüveynî’nin naklettiği kısımları daha kayda değer olarak nitelendirmektedir¹²¹. Bunların yanında Mustafa Kafalı, **Abu’l-Ferec Tarihi**’nin de yasaya dair maddeler nakletmiş olduğunu zikretmiştir¹²². Kendilerinden yasaya dair malumat aldığımız bu isimleri zikrederken, şunu da belirtmeliyiz ki, esasında onu nakledenlerin hiç biri yasayı kendi gözleri ile görmüş değildirler. Yasanın elyazmalarından hiçbiri günümüze ulaşmadığı gibi, şimdiye kadar içeriğine dair herhangi net bir belgeye rastlanmamıştır. Bu sebepten, içeriğine dair bir kesinlik yoktur¹²³.

¹¹⁹David Ayalon, “The Great Yasa of Chingiz Khan”, **Studia Islamica**, s.99; D. O. Morgan, “The Great Yasa Chingiz Khan’ And The Mongol Law in The İlkanate”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies Vol. 49 No. 1**, s.166-168,

¹²⁰ Ratchnevsky, al-Umari’nin bazı yasa maddelerini “yasa” olarak değil de, Moğol yaşantısına ait olan örf adet kuralları olarak naklettiğini belirtmektedir. Bkz. Paul Ratchnevsky, “Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik”, **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.480

¹²¹Ayalon nakillere dair bir değerlendirme yapmıştır. Bkz. David Ayalon, a.g.m., s. 97-140; David Morgan, **The Mongols**, s.98

¹²²Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, **DiA C.7**, s.369

¹²³ Leo De Hartog, **Cengiz Han**, s.42-45, Tarih-i Reşidî’de, yasaya dair şöyle bir anekdot mevcuttur. 14.yy’da Emir Kудaydad adında itibar sahibi bir kimseden bahsedilir. Buna göre Mirza Uluğ Beg kendisine ” Cengiz Han’ın Turah”sından bahsetmesini istemiştir. Ancak Emir Kудaydad ise ”Cengiz Han’ın o kötü şöhretli Turah”sını kenara bıraktıklarını ve şeriata tabi olduklarını” belirterek: ”Şayet Mirza Uluğ Beg tüm sağduyu ve mantığına rağmen, Cengiz Han’ın Turah’sını beğeniyorsa, onu, şeriati kenara bırakıp, Ona tabi olması için öğretirim.” der. Bu sözlerden tedirgin olan Mirza Uluğ Beg,

Curt ALİNGE, yasaya dair kaynakları şu şekilde listelemiştir¹²⁴:

- Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa* (Dünya Fatihinin Tarihi) 1217-1257 arası dönemde Moğolları anlatmaktadır. İçinde yasaya dair önemli bahisler mevcuttur.
- Reşideddin Fazlullah, *Cami'üt-Tevarih*, eserinin ilk cildinde (1303'de yazılmıştır) günümüzde artık bulunmayan Moğol kaynaklarına dayanarak yazılmış, Moğolların ilk tarihi hakkında bahisler mevcuttur.
- İbn Battuta, *Seyahatname* (XIV)
- Makrizi, *Kitab'ül Muavız v'el-itibar*, eserinin "Hacib" bölümünde Yasa fragmentlerinin büyük bir bölümü bulunmaktadır (1'den 26'ya kadar).
- Mirhond, *Ravzatü's-Safa* adlı eserinin beşinci cildinde Cengiz Han ve ard gelenlerinden bahsetmiştir.
- Johannes de Plano Carpini, *Historia Mongolarum*
- Wilhelm von Rubruck, aslı latince olup, 1252-1255 arasında Moğol topraklarına doğru sürdürdüğü seyahatin notlarıdır.

Bunların yanında Alinge'ye göre Moğol kroniği Çindami-in-Erike, Yüan sülalesinin 1320 tarihli kanun mecmuası ve Altınordu hanlarının yarlıklarında da bilgiler bulunmaktadır. Bu kadar çok yerde bahsi geçen Yasa'nın orijinal bir metninin mevcudiyeti hakkında şüphe etmek herhalde doğru olmayacaktır. Öte yandan, ele geçen parçaların, Yasa'nın tamamını naklettiği de kabul edilebilir değildir. Çünkü bazıları özet mahiyetindedir¹²⁵.

Yasa'nın, 36 maddesi tam olarak nakledilmiştir. Bunların;

- 1-26 arası olanlar Makrizi nakliyle,
- 26-27'nci yasalar Mirhond kaynaklı,
- 29'uncu yasa İbn Battuta rivayetiyle,

Turah'yı öğrenmekten vazgeçmiştir. Bkz.Mirza Muhammed Haydar Dughlat, **Tarikh-i Rashidi**, translated by E.Denison Ross, s. 68-71

¹²⁴Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, çeviren: Coşkun Üçok, s.34-36; ayrıca Al-Umarî'nin ifadesiyle eski "utanç verici" davranışların yerine daha "makul" emirler getirmişti. Bkz. Al-Umarî, **Masalik al-absar fi mamalik al-amsar**, Almanca tercüme: Klaus Lech s.96;

¹²⁵ Curt ALİNGE, **a.g.e.**, s.31

- 30'uncu yasa Ermeni tarihçi Vartan kaynaklı,
- 31'inci Ermeni Magakiya aracılığıyla,
- 32-36 arası yasalar ise başka kaynaklardan elde edilmiştir.

Makrizi ardı ardına 26 yasayı sıralamayı başarınca tüm yasayı naklettiğini düşünmüştür ancak farklı başka kaynaklardan da yasaya dair maddeler bulunmuştur¹²⁶.

3.1.5. Yasaya Bağlılık

Moğolların Cengiz Yasalarına yaklaşımı çok dikkat çekicidir. Cengiz'e, onun emirlerine karşı çıkmak ilahi kudrete karşı çıkmak sayılıyordu Moğollarca. Çünkü Cengiz Han gökteki tanrının yeryüzündeki temsilcisiydi. Öyle ki batılı seyyah Plano Carpini bu bağlılığı bir nevi tapınma olarak yorumlamış ve onların hükümdarlarına asla yalan söylemediklerini belirtmiştir¹²⁷. Carpini'ye göre Moğollar kadar efendilerine bağlı dünyada başka bir millete rastlamak mümkün değildir¹²⁸. İtaatsizlikler, ister sivil olsun, ister askerî, aynı biçimde cezalandırılıyorlardı. Bunun sonucunda alışılmadık katılımda bir disiplin ortaya çıkmış, bu da uzun bir dönem boyunca Moğolların yaşam tarzlarının en önemli belirleyicisi olmuştur. Yasaya uymaya dair oluşturulan sıkı disiplin sayesinde, Cengiz Han, kendisinden önce büyük bir karışıklık içinde bulunan Moğol halkının ahlak anlayışını köklü bir şekilde değiştirmiştir¹²⁹. Başka bir ifadeyle, onlara yeni bir düşünce biçimi kazandırmıştır. Bu bağlılık, Moğolların ilahî bir emre itaat edercesine yasaya bağlılıklarını da beraberinde getirmiştir. Ancak olağanüstü bu bağlılığa rağmen yasa metinlerinin günümüze kadar gelememiş olması şaşırtıcıdır¹³⁰.

Her ne kadar metin olarak sonraki nesillere ulaştırmada muvaffak olamamışlarsa da, Moğollar yasaya harfi harfine uyma konusunda eşine az görülür bir disiplin örneği sergilemişlerdir. Sürdürdükleri yaşamın bir parçası haline gelen bu disiplin, uzun yıllar Moğol yaşamına yön vermiştir. Dolayısıyla ahlak anlayışlarında da sıkı bir düzene tabi olma hali sağlamıştır yasaya bağlılık. Bu bağlılık zamanla Cengiz'in halefleri arasında bir ölçüt olma noktasına gelmiştir. Öyle ki kurultay

¹²⁶ Curt ALİNGE, **Moğol Kanunları**, çeviren: Coşkun Üçok, s.47

¹²⁷ Plano Carpini, **Kunde von den Mongelen 1245-1247**, Almancaya çev. Felicitas Schmieder, s.47

¹²⁸ Plano Carpini, **a.g.e.**, s.55

¹²⁹ De Hartog, L., **Cengiz Han**, s.42-45

¹³⁰ Bilindiği gibi Cengiz Yasası'nın tam metni günümüze ulaşamamıştır.

çekişmelerinde “yasaya bağlılık” yahut “yasayı ihlal ediyor olmak” başa geçecek hükümdar adına ibreyi lehte ya da aleyhte oynatacak bir unsur olmuştur¹³¹.

Yasanın asıl haliyle, Moğollar tarafından ne kadar süreyle yürürlükte bırakıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yine Makrizi’den nakille Alinge eserinde şu ifadeye yer vermektedir: “ Ölümünden sonra (Cengiz’in) çocukları ve onların çocukları, ilk Müslümanlar nasıl Kuran’ın hükümlerine uymaya çalışmışlarsa aynı dakiklikle Yasa’nın emirlerini yerine getirmişlerdir. Bu onlar için bir nevi din mahiyetinde idi ve bunlardan birinin Yasa’ya aykırı hareket etmiş oldukları bilinmemektedir.”¹³²

3.2. Yasa’ya Dair Maddeler¹³³

1. Zina eden ister evli olsun ister olmasın, cezası ölümdür.
2. Sodomi ölümle cezalandırılır.
3. Kim bilerek yalan söyler veya sihirbazlıkla uğraşır veya bir başkasını gözetler veya kavga eden iki kişinin arasına girer veya bir kimseye başka birine karşı yardım ederse ölümle cezalandırılır¹³⁴.
4. Kim kül veya su içine pislerse ölümle cezalandırılır¹³⁵.
5. Kim mal alır ve üç defa arka arkaya iflas ettiğini bildirirse ölümle cezalandırılır.
6. Kim tutsak alanın (sahibinin) izni olmadan bir tutsağa yiyecek veya giyecek verirse ölümle cezalandırılır.
7. Kim kaçmış olan bir köleyi veya tutsağı bulur ve onu eski sahibine geri vermezse ölümle cezalandırılır.

¹³¹De Hartog, L., **Cengiz Han**, s.46; David Ayalon, “The Great Yasa of Chingiz Khan”, **Studia Islamica**, s.152

¹³² Curt ALİNGE, **Moğol Kanunları**, çeviren: Coşkun Üçok, s.34

¹³³Yukarıda geçen madde tasnifi için bkz. Curt ALİNGE, **Moğol Kanunları**, çev.: Coşkun Üçok, s.143-146; Ayrıca konuya dair ana kaynaklardan kabul edilen ve pek çok araştırmacının da ortak beyanı üzerine, Cüveynî, Cengiz yasaları nakleden isimler arasında en dikkate değer olanlardan biridir. Ancak pek çok modern çalışmada, yasaya ait olduğu belirtilen yukarıdakine benzeyen sıralı maddelere rastlamak mümkündür. Mesela bkz. Şerefeddin Ali Yezdî, **Timur ve Tüzükatı**, s.119-121; Nazile Abbaslı, **Cengiz Han**, s123-124

¹³⁴ Wilhelm von Rubruck, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çeviren: Engin Ayan, s.41

¹³⁵Al-Umari bu maddeyi sadece su olarak iletmiştir. Kül ile alakalı emir, adetlerden sayılarak nakledilmektedir. Bkz. Al-Umari, **Masalik al-absar fi mamalik al-amsar**, Almanca tercüme: Klaus Lech, s.96-97

8. Bir hayvan kesilirken bacakları bağlanmalı, karnı açılmalı ve ölünceye kadar kalbi elle sıkılmalıdır, bundan sonra onun eti yenilebilir. Ama kim bir hayvanı Müslümanların usulüne göre keserse o da aynı biçimde kesilmelidir.
9. İster saldırıda, ister geri çekilmede olsun bir kimse savaşta çıkını, yayını veya eşyasından başka bir şeyi düşürürse, arkasındaki adam attan inmeli ve bunu ona geri vermelidir. Bunu yapmayan ölümle cezalandırılır.
- 10.Ebu Talibin oğlu Ali'nin bütün ardgelenleri, bütün fakirler, Kuran okuyucular, fakihler, hekimler, bilginler, rakipler ve tek başına inzivada yaşayanlar, müezzinler ve ölü yıkayıcılar vergiden muaftırlar¹³⁶.
- 11.Tanrının hoşuna gitmek için birer araç olduklarından bütün dinlere eşit olarak saygı gösterilmelidir.
- 12.İsterse veren bir prens ve alan bir tutsak olsun, veren tadına bakmadan önce onun elinden bir şey yemek yasaktır. Başkasının yanında, onu birlikte yemeğe çağırmadan bir şey yemek ve arkadaşlarından daha çok yemek yasaktır¹³⁷.
- 13.Seyyahlar yemek yemekte olan kimseleri görünce attan inmeli ve izin istemeden onlarla birlikte yemelidirler. Bunu onlara kimse yasaklamamalıdır¹³⁸.
- 14.Suya elleri daldırmak yasaktır, su almak için kap kullanılmalıdır¹³⁹.
- 15.Giyilip iyice yıpranmadığı sürece elbiseleri yıkamak yasaktır.

¹³⁶ Ratchnevsky, yasanın bu maddesinin esasında Cengiz Han'ın değil, Hülagu'nun emri olduğunu ancak Cengiz Han'a isnat edildiğini belirtmektedir. Buna göre Hülagu Bağdat'ı ele geçirdikten hemen sonra "Ali nesli, fakihler, müezzin, ölü yıkayıcılar ve Hristiyanlar"a yönelik bir vergi muafiyeti getirmiştir. Bu madde de aslında yanlışlıkla yasaya ait olduğu düşünülen bir Hülagu emridir. Bkz. Paul Ratchnevsky, **Genghis Khan-His Life and Legacy**, s.188

¹³⁷ Bu isterse bir emir olsun, yanındakilerden fazla yemek yasaktır. Herşey eşit dağıtılmalıdır. Bkz. Al-Umari bu maddeyi sadece su olarak nakletmektedir. Bkz. Al-Umari, **Masalik al-absar fi mamalik al-amsar**, Almanca tercüme: Klaus Lech, s.97

¹³⁸ Al-Umari konu ile alakalı, ikram âdeti nevinde bir nakil yapmaktadır. Şöyle ki: "Kimse bir başkasına önüne küçümseyici ve özensiz bir şekilde yemek koymamalıdır." Devamında Almanca tercümesini Lech "kendi elleriyle" şeklinde yapmıştır. Muhtemelen burada saygı ifadesi belirtilmek istenmiştir. Bkz. Al-Umari bu maddeyi sadece su olarak nakletmektedir. Bkz. Al-Umari, **a.g.e.**, s.97

¹³⁹ Ratchnevsky bu maddeyi Makrizi'den daha farklı aktarmaktadır. Buna göre, ilkbahar ve yaz günlerinde, suya dalmak, akan suda ellerini yıkamak, altın veya gümüş kaplara su doldurmak, kuruması için çamaşır sermek gibi hareketler, esasında yıldırım düşmesine sebep olduklarına inanıldığı için yasak kabul edilmişlerdir. Bkz. Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.474; Al-Umari ise kap yerine suyun ağza alınması emrini nakleder. Bkz. Al-Umari bu maddeyi sadece su olarak nakletmektedir. Bkz. Al-Umari, **a.g.e.**,s.97

16. Herhangi bir şeye pis demek yasaktır. Herşey temizdir ve temizle pis arasında bir fark yoktur.
17. Herhangi bir mezhebi üstün tutmak, kelimeleri üstüne basarak söylemek, şeref unvanları kullanmak yasaktır. Hükümdarla veya başka birisiyle konuşan kimse sadece onun adını söylemelidir.
18. Ard gelenlerini o birlikleri şahsen gözden geçirmeye ve savaşa girmeden önce silahları kontrol etmeye, savaşçıları savaş için gerekli herşeyle donatmaya ve herşeyi en ince noktalarına kadar gözden geçirmeğe ve gerekli bir şeyi eksik olanı cezalandırmaya mecbur tuttu (Cengiz).
19. Birliklere refakat eden kadınlar, erkekler savaşta iken bunların iş ve vazifelerini üzerlerine almak mecburiyetindedirler.
20. Seferden dönen birlikler hükümdara belli vergiler vermek mecburiyetindedirler.
21. Her yılın başında, kendisi ve oğulları için aralarından seçsin diye bütün kızlar hükümdara takdim edilmelidir¹⁴⁰.
22. Birliklerin başında her bin, yüz ve on er için bir önder bulunur.
23. Eğer birlik önderlerinin en yaşlısı yanlış bir iş yapar ve hükümdar onu cezalandırmak için hizmetçilerinden en sonuncusunu ona gönderirse, o bu berikine teslim olmalı ve ölüm cezası bile olsa, ceza infaz edilinceye kadar önünde diz çökmelidir.
24. Birlik önderleri hükümdardan başka kimseye başvuramazlar, yoksa ölümle cezalandırılırlar. İzin almadan yerini değiştiren de ölümle cezalandırılır.
25. Hükümdar ülkedeki olaylar hakkında daha çabuk bilgi edinebilmek için sürekli posta karakolları kurmalıdır.
26. Cengiz Han'ın oğlu Çağatay, Yasa'ya uyulmasına dikkat etmelidir.
27. İhmal gösteren asker cezalandırılmalıdır. Sürek avında hayvan vurmada başarısız olan avcılar sopa cezası almalıdır. Gerekli durumda ölümle cezalandırılabilirler.

¹⁴⁰ Bir şehir ele geçirildiği vakit, oradaki tüm kızlar ve değerli şeyler ganimet sayılırdı. Bkz. Meng-Ta Pei-Lu und Hei-Ta Shih-Lüeh, **Chinesische Gesandtenberichte und Über Die Frühen Mongolen 1221 und 1237**, çeviren: Peter Olbricht&Elisabeth Pinks, s.161

28. Adam öldürme cezasından, *kanlık* (diyet) ödeyerek kurtulabilinir. Diyet miktarı ölene göre değişir. Eğer bir Müslüman öldürülmüşse karşılığı 40 altındır. Öldürülen bir Çinli ise bir eşek kâfidir.
29. Yanında çalınmış bir at bulunan kimse, onu sahibine aynı değerde dokuz atla geri vermeye mecburdur. Maddî olarak buna gücü yetmeyen kimsenin at yerine çocukları alınır. Eğer çocukları da yoksa artık o kişi koyun gibi kesilmelidir.
30. Yasa, yalan, hırsızlık ve zinayı yasaklar ve kişiye yakınlarını kendini nefisini sevdiği gibi sevmeyi, hakarete bulunmamayı, onları unutmamayı emreder. Bunların yanında kendiliğinden teslim olan şehri, köyü korumayı, Tanrı'ya adanmış olan tapınakları ve hizmetkârları her türlü vergiden uzak tutmayı, onlara saygı göstermeyi emreder¹⁴¹.
31. Yasa, birbirini sevmeyi, zina işlememeyi, çalmamayı, yalan yere tanıklıkta bulunmamayı, hain olmamayı, ihtiyar ve fakirleri korumayı emreder. Aykırı her türlü eylem ölümle cezalandırılır.
32. Kim çok yemek yemekten dolayı kusarsa, bulunduğu çadırdan dışarı sürüklenmeli ve öldürülmelidir. Bunun gibi, ordu komutanının çadırına girerken eşiğine ayak basan kimse de öldürülmelidir¹⁴².
33. Bir kimse, şayet içkiyi bırakamıyorsa, ayda üç kez sarhoş olabilir. Ancak bunu aşması suçtur. Bunu ayda ikiye indirmek daha iyidir, bir kez olması ise övgüye değer bir durumdur. Ya hiç sarhoş olmamak, bundan daha iyi ne olabilir? Böyle bir kimse nerede bulunabilir ki? Böyle biri bulunması halinde kendisi her türlü saygıyı hak etmektedir¹⁴³.
34. Odalıkların çocukları soyu belli çocuklardır ve babalarının vasiyetine göre mirastan gerekli paylarını alabilirler. Miras şöyle bölüştürülür: en büyük olan oğul küçük olanlardan daha fazla pay alır, en küçük olan ise

¹⁴¹ Cüveynî'den nakille Ratchnevsky şöyle bir not aktarmaktadır: Gece nöbetinde uyuyakalan iki asker yakalanıp yargılanmıştır. Sorgulama sırasında ise suçlarını itiraf etmişlerdir. Tüm bunlara tanık olan bir İranlı, esasında suçları ispatlanmamış olacak olan bu iki askerin durumuna şaşırınca, Moğol memur ona "Siz Tazikler yalan söylersiniz! Bir Moğol, bin tane hayata mal olacak olsa bile doğruyu söylemeyi tercih eder." demiştir. Paul Ratchnevsky, **Genghis Khan-His Life and Legacy**, s.192-193 Ayrıca atlara iyi muamele edilmesi, yüzlerinin kırbaçlanmaması, zina edilmemesi emredilmiştir. Bkz. Meng-Ta Pei-Lu und Hei-Ta Shih-Lüeh, **Chinesische Gesandtenberichte und Über Die Frühen Mongolen 1221 und 1237**, çeviren: Peter Olbricht&Elisabeth Pinks, s.159

¹⁴² Benzer bir ifade için bkz. Meng-Ta Pei-Lu und Hei-Ta Shih-Lüeh, **a.g.e.**, s.159

¹⁴³ Cengiz Han'ın *bilig*lerinden biri şöyledir: "Alkol insanın iyi ve kötüyü ayırt etme yeteneğini, özgüven ve karakterini olumsuz yönde etkilemektedir. Akıl ve bedenini uyuşturmaktadır. Eller tutamaz, ayaklar hareket edemez olur, ruh mantıklı düşünemez." Paul Ratchnevsky, **a.g.e.**, s.192

babasının yurdunu (evini) alır. Bu uygulama en uzun süredir evli olan kadının çocukları arasında yapılır. Çünkü en uzun süredir evli olan kadın en rütbeli anne olarak kabul görürdü. Mirastan da önce onun çocukları pay alırdı¹⁴⁴.

35. Bir oğul, babasının ölümünden sonra, analıklarının ne olacağı konusuna karar verme yetkisine sahiptir. İsterse kendisi onlarla evlenir. İsterse de onları başkalarıyla evlendirir.

36. Kanuni mirasçılardan başka herkese, bir ölünün eşyasını kullanmak yasaktır¹⁴⁵.

Moğol Devletinin varlığına sebep olan Cengiz Han, yasaya sanki damgasını vurmuştu. Daha birkaç zaman önce birbirinden bağımsız halde göç eden, sürekli mücadele halinde olan bozkır aristokrasisi, bir kişinin iradesine boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştı. Böylece devlet olma yolunda birlik oluşturulmuştu. Bu birlik, kendisini oluşturan kimse tarafından her ne pahasına olursa olsun devam ettirilmek, uzak gayeler gerçek yapılmak isteniyordu. Yasa bu yolda kuvvetli ve kudretli bir araç olacaktı. Yasa ile devlet başkanı hâkimiyet iradesini ifade edecekti. Bu sebepten ötürü, disiplin sahibi ve gerektiğinde tek vücut olabilecek bir topluluk oluşturmak.

3.2.1. Kaynaklarca Aktarılan Yasa Maddelerine Dair Değerlendirme¹⁴⁶

- Genel olarak Yasaya baktığımızda, bilinen maddelerin çoğunlukla sağlık koruma, yükselme-ilerleme ve genel disiplinle alakalı olduklarını görebiliriz. Sağlıkla alakalı olan hükümler olarak 2 numaralı ve 14 numaralı maddelere işaret edebiliriz. Ayrıca 12 numaralı maddenin de son kısmının aynı konuyla alakalı olduğu düşünülebilir. 14 ve madde

¹⁴⁴ Erkekler, bakabildikleri kadar kadına sahip olabilirlerdi. Akraba evliliğinin görüldüğü Moğollarda, erkek, baba bir kız kardeşiyle dahi evlenebilmektedir. Bunun yanında babalarının dul kalan eşleriyle de nikâhlanabilirler. Şayet erkek kardeşi ölmüş ise ve eşi dul kalmış ise Moğol erkeği onunla evlenmek zorundadır. Eğer ölen adamın erkek kardeşi yoksa dul kalan eşi uygun olan başka bir akrabayla evlendirilirdi. Bkz. Plano Carpini, Johannes von, **Kunden von den Mongolen 1245-47**, çev. Felicitas Schmieder, s.43-44

¹⁴⁵ Yukarıdaki listensin tasnifi için ayrıca bakınız Curt ALİNGE, **Moğol Kanunları**, çev.: Coşkun Üçok, s.143-146

¹⁴⁶ Bu başlıkla, yasaya dair nakli kesin olan maddeler birbiri içindeki yakınlıkları göz önünde bulundurularak değerlendirmeye çalışılmıştır.

15 numaralı maddeler sadece eski Moğol geleneklerine dayanıyor da olabilir. Bilhassa maddenin “elleri suya daldırmak” ifadesi için bunu söyleyebiliriz¹⁴⁷.

- 1, 3 ve 29 numaralı maddeler, büyük aile topluluklarının barışçıl bir birlik halinde yaşamaları için gereken sükûnun temini açısından önemli maddelerdir. Buna bağlı olarak üyeler arasındaki kavgalar men ediliyordu. Bir aile mensubunun, başka bir aile mensubuna müdahale ya da tecavüzü, çoğunlukla kan davalarına sebep olmaktaydı. Buna karşı kanun koyucu, bu tür karışıklara en büyük cezaları vermeyi yasalaştırarak toplumun iç barışının korunmasını hedeflemiştir. Fertlerin birbirinden intikam alması yerini kanunlaştırılan cezalar almış, böylece genelin menfaati gözetilerek sükûn sağlanmaya çalışılmıştır. Ceza, devletin müsaadesiyle ya fertler yahut devletin ilgili birimleri tarafından verilmekteydi¹⁴⁸.
- 6, 9, 18-20, 22-24 numaralı maddelerdeki düzenlemelerin askerî düzenlemeler oldukları gayet açık bir şekilde görülebilmektedir. Kısmî olarak da 7 ve 27 numaralı maddelerde aynı konuya değinilmiştir. Bunlara bakarak ordunun ve komutanların teşkilat ve disiplinine oldukça önem verildiğini söyleyebiliriz.
  - 22 numaralı madde, kanunla ordunun onluk, yüzlük ve binlik ayrımlarını düzenlemektedir¹⁴⁹.
  - 23 ve 24 numaralı maddeler, ordu komutanlarının başkomutan ile olan ilişkilerini hükme bağlamaktadır. Bununla her türlü entrika ve hilekârlığın önüne geçmek hedeflenmiştir. Her ne kadar Cengiz Han işi sıkı tutmayı hedeflemiş olsalar da, ardgelenleri kontrolü daha sıkı tutmuş, birlikleri bizzat teftiş ederek en küçük ayrıntıya kadar her şeyi incelemişlerdir.
- 4 numaralı madde, Şaman inanışının bir yansıması olabilir. Su ve ateş, göçebe insanların hayatlarında özel bir öneme sahipti. Bu yüzden her türlü tahribe karşı korunması gerekirdi.

¹⁴⁷ Paul Ratchnevsky, “Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik”, **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.474

¹⁴⁸ Curt ALİNGE, **Moğol Kanunları**, çev.: Coşkun Üçok, s.47-52

¹⁴⁹ Askerî düzenlemelere dair nakiller için ayrıca bkz. Plano Carpini, **Johannes von, Kunden von den Mongolen 1245-1247**, s.68-69

- 5'inci madde, Moğol topraklarında yaşayan yabancı tüccarlar için konulmuş bir maddedir. Belki de bozkır hayatının çok alengirli düşünemeyen sade insanı bu şekilde yabancı tüccarlar tarafından korunmaya çalışılmıştır.
- 6 numaralı madde, barışın korunması adına, başkalarının tutsakları üzerindeki tasarruf hakkını men etmekteydi. 7 numaralı madde de benzer bir emir vermektedir. Kaçan bir tutsak bulunması halinde, onu sahibine ulaştırmak zorunluluktur.
- 8 numaralı madde, dini bir uygulama fikri uyandırmaktadır. Ancak bu hüküm, sadece hayvan kesiminin yaygın halini kaybetmemek adına verilmiştir. Ancak bu maddenin bu haliyle aktarılmasından, yasayı bize aktaran doğulu tarihçilerin esasında onu görmediklerinden emin olabilmekteyiz. Zira, bu hüküm Kubilay'ın 1280 yılında "Koyun kesen cezalandırılsın!" şeklindeki hükmüne dayanmaktadır der Ratchnevsky¹⁵⁰. Hayvanların kesimi ve yenmesi ile ilgili Plano Carpini de şu nakli yapmaktadır: Bir sefer sonrasında yiyeceksiz kalan Moğollar, büyük bir açlık çekmiş ve rastladıkları bir hayvanın bağırsaklarını temizlemişler. Temizledikleri bu bağırsakları pişirip Cengiz Han'ın önüne getirmişler. Cengiz Han ve kumandanları bunları yedikten sonra, bir hayvanın kanı, bağırsağı ve herhangi bir parçasının atılmaması yasalaştırılmıştır¹⁵¹.
- 9 numaralı madde ile savaş sırasında insanların birbirlerine yardımları zorunlu kılınmıştır. Bu yardım gerektiği durumda konuma bakılmaksızın yapılmalıydı. İster hücum, ister savunma, herkes bundan sorumluydu.
- 11 numaralı madde dini hoşgörüyü emretmektedir. Bu şekilde amaç sadece Tanrı'yı memnun etmektir. Ne kadar çok dine hürmet edilirse, öldükten sonra o kadar mesut bir hayat yaşayacaklarına inanırdı Moğollar. Zaten 10'uncu madde de bu hoşgörü çabası ile ilgilidir. Uygulamada tek tanrı inancının varlığını Plano Carpini'nin nakliyle de öğrenebilmekteyiz. Buna göre, görünen ve görünmez olan herşeyin yaratıcısı bu Tanrı'dır ve yeryüzündeki iyi ve kötü olan herşey ondan

¹⁵⁰ Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.485

¹⁵¹ Plano Carpini, **Johannes von, Kunden von den Mongolen 1245-1247**, s.68-69

gelmektedir. Seyyaha göre, Cengiz Han'dan sonraki dönemlerde onun varlığını hatırlamak ve bağlılığı anımsatmak adına kendisinin heykelcikleri yapılır ve arabalarının üzerlerine yerleştirilirdi. Plano Carpini bizzat kendisi böyle bir heykelciği, Cengiz'in torunu Güyük Han'ın ordasında gördüğünü aktarmaktadır¹⁵². Kimseye dini inancından ötürü baskı yapılmadığını nakleden Plano Carpini, onların bu hoşgörüyü Moğol geleneklerine aykırı davranışlarda göstermediklerini bildirmektedir. Hatta bu tür davranışlara olan duyarlılıklarını Plano Carpini "günah" kavramıyla açıklamaktadır¹⁵³.

- 13 numaralı madde ile misafirperverlik hükme bağlanmıştı.
- 14 numaralı madde ile her çeşit zehirlenme ihtimaline karşı bir tedbir alınmıştı.
- 15 numaralı madde ile ilgili Alinge şöyle bir açıklama yapmıştır: *15 numaralı fragmentin yasağı herhalde yıkanmış olan elbiselerin kurutulması ile göğün hiddetinin bir fırtına halinde tezahürüne sebep olunacağı yolundaki hurafe korkusu ile izah edilebilir.*¹⁵⁴
- 16 numaralı madde, hurafe olabilir. Yahut eski Şaman inanışlarından doğmuş da olabilir. Bu madde ile eski yaşam kurallarının halk içinde var olduğunu, ayrıca insanların korunmaya çalışıldığını görebiliriz.
- 17 maddede gördüğümüz "hiçbir mezhebin bir diğerine üstün tutulmaması" emri halkın iç birliğini korumak adına, kopmaları engellemek için verilmiştir. Maddenin devamında yer alan hitaplara yönelik emir ise, benzer nitelikte, millî sadeliği korumak için verilmiş bir hükümdür. Böylece Moğol yaşayışına uzak olan gösterişin günlük hayata girmesi önlenmeye çalışılmıştır.
- 19 numaralı madde, zaten barış zamanında da pek çok görevi sırtlamış olan kadınlara, savaş zamanında erkeklerin işlerini yapmaya mecbur olduklarını hatırlatmaktadır.
- 20 numaralı madde, birlikleri hükümdara savaş sonrasında vergi vermekle sorumlu tutmaktadır. Bu da muhtemelen ganimetin onda

¹⁵² Johannes von Plano Carpini, **Kunden von den Mongolen 1245-1247**, s.47

¹⁵³ Johannes von Plano Carpini, **a.g.e.**, s. 50; Bertold Spuler, "Die Religionspolitik der Mongolen", **Gesammelte Aufsätze**, s. 138

¹⁵⁴ Curt ALINGE, **Moğol Kanunları**, çeviren Coşkun Üçok, s.54

biridir. Cengiz Han'ın yasalarından biri olarak Carpini tarafından dünya hâkimiyeti emri nakledilmektedir. Buna göre hâkimiyet altına girmediği sürece hiçbir ulusla barış yapılmayacaktır¹⁵⁵.

- 21 numaralı madde ile hükümdar ülkenin kızlarından kendisi ve ailesi için seçim yaparak bir şekilde mutlak olan hâkimiyetinin işaretini vermektedir. Aynı zamanda uyruklar da kız vererek sıkıca hükümdara bağlanmış olmaktadır.
- 25 numaralı madde, devletin - kendi menfaati gereği- posta teşkilatını kurmasını emretmektedir¹⁵⁶.
- Müslüman tarihçilerin aktarımının, daha ziyade Müslümanların ruhunu okşayan cinsten olduğu düşünülebilir. Bu noktada 28 numaralı maddeyi örnek gösterebiliriz. Bir Müslüman öldürülmenin cezası 40 altının, bir Çinli öldürmenin cezası olarak ise bir eşeğin belirlenmesi, ancak bu şekilde yorumlanabilir. Ratchnevsky, Yuan yıllıklarında böyle bir maddenin bulunmadığını belirtmektedir¹⁵⁷.

Yasanın elbette ki bir ana fikri vardı. Ama bunun yanında hayatın her yanını emir ve yasaklarla hükme bağlayan bir yığın şeklinde de görünmektedir. Neredeyse her alanda bağlayıcı hükümler mevcuttur. Ceza Hukuku, İdarî Teşkilat, Askerî Teşkilat, Maliye, Örfî Hukuk gibi pek çok konuda maddeler bulunmaktadır. Hayata dair neredeyse tüm alanlarda bazı hükümlerin varlığı ancak her hangi bir alana her yönüne ait hükümlerin eksikliği, bize yasanın mevcut halinin onun tamamı olmadığı fikrini vermektedir. Her yasadaki kesin bir ceza ibaresi mevcut değildir. Bu noktada idarecinin iradesi devreye girmektedir. Yasada görülen tüm kapsayıcılığa rağmen, kanun koyucunun milletin bütün hukukî hayatına her anlamda hükmetmeye çalıştığını söyleyemeyiz.

Yasa, göçebe bir milletin ilkel hayatına düzenlemeler getirmek için oluşturulmuştur. Elbette ki, ilkel olan bir hayatı düzenlemek için oluşturulan kanunlar çok gelişmiş görünmeyebilir. Ancak var olan düzen için bu özellikte bir kanunlar bütünü icap etmekteydi. İlkel bir hukuk sistemine göre daha gelişmiş bir hukuk

¹⁵⁵ Johannes von Plano Carpini, **Kunden von den Mongolen 1245-1247**, s.68-69

¹⁵⁶ Curt ALİNGE, **Moğol Kanunları**, çeviren Coşkun Üçok, s.49-56

¹⁵⁷ Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.485

sisteminin müesseseleri nispeten yabancı kalmaktadır. Tüm bunlara rağmen yine de yasanın elimize geçen maddelerinin yasanın tamamı olmadığı ortadadır. Her ne kadar aktarılan metinler bazı noktalarda birbirinden farklılık gösterse de, yasanın yazıya geçirilmiş olduğuna dair hepsi aynı noktada buluşmaktadır. Yasa fragmentlerinde adam öldürme gibi bazı suçların karşılığı olarak herhangi bir suç belirtilmemiştir. Ancak döneme ait diğer kaynaklarda ceza uygulamaları ve ceza türlerini hakkında bilgi verilmektedir.

Bunun dışında yasa maddelerinin Cengiz Han'ın ağzından çıktığı gibi, kelimesi kelimesine nakledilmiş olduğuna inanmak zordur. Zira biliyoruz ki bazı maddeler aslında yasaya ait değildir de sonradan Cengiz Han'a ithaf edilmiştir. Bu konuda Ratchnevsky Ermeni tarihçilerin, yasaya Hristiyan inanışından etkiler yakıştırmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Yazara göre yasada, kişinin komşularını kendisi kadar düşünmesi ya da kötülük edene karşı iyilikle muamele etmesine dair herhangi bir emir yoktur. Atfedilen bu tarz bir emir de sadece Ermeni kaynakların bir yanılmasıdır. Aynı yanılsa Müslüman kaynaklar da düşmüştür. Mesela Cengiz Han'ın Ali nesli, fakih ve müezzinlere dair nakledilen emri (bkz. 10. Madde) aslında Hülagu'ya ait olup Bağdat'ın alınmasından sonra verilmiş bir emirdir¹⁵⁸.

3.3. Yasa'nın Karakterine Ait Değerlendirme¹⁵⁹

3.3.1. Yasada Uluslararası Hukuk

Moğollar, Cengiz Han yasasından aldıkları emre göre kimseyle barış yapmazlar. Ancak ve ancak hâkimiyetlerini kabul edenlerle anlaşır. Çünkü Yasa onlara bütün kavimleri hâkimiyet altına almayı emretmiştir. Teslim olması halinde barış isteyen kavimlerle olan anlaşma şartları şunlardı: Her istendiğinde, her istenen düşmana karşı savaşmak üzere asker gönderilmesi ve mal, mülk ve insan sayısının onda birinin Moğollara verilmesi. Sayım yapılarak her on erkek ve bayanın biri alınır ve köle olarak Moğol ülkelerine götürülürdü¹⁶⁰.

Moğollar kendilerine karşı gelenlere bir elçi yollayıp sayılarının çokluğu ve ordularının kalabalık olması ile onların korkmasını sağlardı. Sadece şu mesaj iletilirdi:

¹⁵⁸ Paul Ratchnevsky, **Genghis Khan-His Life and Legacy**, s.188

¹⁵⁹ Bu başlık altında yasaya dair nakli yapılan maddelerin dışında, uygulama olarak yasanın ruhuna uygun olan karar ve düzenlemeler göz önünde bulundurularak, bu doğrultuda yasanın genel karakterine göre sınıflandırmalar yapılmıştır.

¹⁶⁰ Johannes von Plano Carpini, **Kunden von den Mongolen 1245-1247**, s.84

” Eğer ki itaatkâr bir şekilde teslim olursanız iyi muamele göreceksiniz. Ancak direnirseniz o zaman olabilecekleri sadece Tanrı bilebilir.”

Bu ifadeden, Cengiz Han'ın uluslar arası ilişkilerinde de Tanrı tarafından korunup yönlendirildiğine inandığını görebilmekteyiz. Vernadsky bu yoruma Bar Hebraeus'un yorumunu da katmıştır : “Ve Moğolların Yüce Efendi'ye güvenmeleri kendini gösterdi. O zamandan beri yeni ülkelerin sahibi olmaktadır, devam da edeceklerdir.”¹⁶¹.

Cengiz Han'ın dinî inancı, uluslararası ilişkiler anlamında önemlidir. Dünya'ya hükmetme görevinin kendisine Tanrı tarafından verildiğine inanmaktadır. Yani Tanrı istediği için yapabilmektedir ya da Tanrı ona, yapmasını istediği için, doğru yolda olduğu için başarı vermektedir. Bu yüzden de tüm iklimlerdeki tüm uluslar onun mutlak hâkimiyetini tanımalıydılar. Çünkü önemli bir misyonu vardı. Karşısında duran herkes ise bir isyancıydı onun nazarında¹⁶².

Yasada, Uluslararası Hukuk başlığı altında ele alınabilecek bir diğer husus ise bir savaşın ilanı ile karşı tarafın teslim olması halinde, kimseye dokunulmayacağına dair verilen sözdür.

Moğol Uluslararası Hukuk'una dair bir diğer yasa ise elçilerin dokunulmazlığıdır. Zaten Harezm'e doğru yol alması da böyle bir hakaretin intikamını almak değil midir?

Ancak bu prensibin yasada maddeleşmiş haline dair elimizde herhangi bir delil mevcut değildir.

3.3.2. Yasada Kamu Hukuku

3.3.2.1. En Üst Makam (Han)

En üst makam Han'a aittir. Bu unvan, taşıyıcına gücünün yetkisini vermektedir. *”Moğollar, diğer uluslar gibi, hükümdarları ya da soylularına övgü dolu unvanlar, isimler takmamalıdır. Tahta oturan kişiye de sadece Khan ya da Kân (Han) demelidirler.”*

¹⁶¹ George Vernadsky, “The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa”, **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS) C.III**, s.345

¹⁶² George Vernadsky, a.g.m., s.346

Bu şekilde bir düzenleme, hem Moğol mutlak gücünün, diğer tüm güçler karşısındaki yerini belirlemekte, hem de herhangi bir soylunun, güçlenerek alabileceği unvanları yok saymak demektir. Yazışmalarda ve hitaplarda her hangi bir övgü sözü kullanılmazdı bu yüzden. Hatta oğul ve torunları da sadece isimleri ile anılırlardı¹⁶³.

Moğol hakanının mutlak hâkimiyet yetkisi vardı. Ondan izinsiz kimse bir yerden başka bir yere yerleşemezdi. Uğrunda ölüm olması halinde bile emri tereddütsüz yerine getirildi. Ülkedeki herşey hakana aittir. Buna tüm eşyalar, hayvanlar ve insanlar dâhildir¹⁶⁴. Aynı şekilde şehzadeler de kendi tabiiyetleri altındaki her şeye hâkimdirler. Hem şehzadeler hem de diğer insanlar hakana sütünden bir iki yıl faydalanacakları kısıraklar vermekle sorumludurlar. Bunun yanında şehzadelerin kendi kulları da ona ayrıca vergi vermek zorundadırlar¹⁶⁵.

Moğol devleti, her türlü birimiyle Han'ın mutlak hâkimiyetini tanımaktaydı. Mutlak liderin arkasında dünya hâkimiyeti hedeflenmekteydi.

3.3.2.2. Yasada Ulus

Han'ın başa gelmesi, hükümdarsız geçirilen geçiş döneminde halkın eğilimi de göz önünde bulundurularak seçilmesi yoluyla gerçekleşir. Tabi ki Han adayı hanedan ailesine mensup olmalı yani Cengiz Han'ın soyundan gelmeliydi. Var olan Han'ın ölmesinin ardından, aile üyeleri, komutanlar, beyler ve ihtiyarlar bir araya gelir seçimi gerçekleştirmek üzere *kurultay* toplarlardı. Genellikle Cengiz Han'ın soyundan gelen en bilge ve yaşlı olan kişi seçilirdi. Kimse hakkıyla seçilmeden hanlığını ilan edemezdi¹⁶⁶.

Seçimlerle ilgili, döneme ait eserlerde pek çok bilgiye rastlamaktayız. Seçimlerin yapıldığı kurultaylara ait önemli bir durum da, bu toplantılarda Büyük Yasa'nın uygun bölümlerinin okunmasıydı. Bu kurultaylarda sefer gibi önemli başka kararlar da alınmaktaydı.

¹⁶³ George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS)** C.III, s.346

¹⁶⁴ Johannes von Plano Carpini, **Kunden von den Mongolen 1245-1247**, s. 71

¹⁶⁵ Johannes von Plano Carpini, **a.g.e.**, s.72

¹⁶⁶ George Vernadsky, a.g.m., s.346-347; Ahmet Temir, "Die Sozial-Militärische Organisation der Mongolen um 1200 n.Chr.", **The Mongols**, s. 206

Kurultayda halkın temsili boylar bazındaydı. Yeni kağanın seçimine katılan boy temsilcileri, bu katılımla aynı zamanda ona olan bağlılıklarını da arz etmiş sayılmaktaydılar. Moğol boyları, sosyal organizasyon anlamında geleneksel hukuka (töre) bağlı hareket etmekteydiler. Sadece Han'ın geleneksel hukuka dair meselelerde müdahale hakkı vardı¹⁶⁷.

3.3.2.3. Yasada Mecburî Hizmet

Moğol imparatorluğunda herkes özel konumunun gerektirdiği hizmeti yerine getirmekle mükellefti. Kimse pozisyonunu terk edip gidemezdi.

“Binlik, yüzlük ve onluk birliklerde yer alan hiç kimse bulunduğu konumu terk edemezdi. Şayet bunu yaparsa cezası ölümdü. Aynı şekilde buna izin veren amiri de ölüm cezasına çarptırılırdı.”

Vernadsky bu noktada, Petis de la Croix'den nakille, sürgünle alakalı bir hüküm nakletmektedir:

*“Ülkesinde başıboşluğun önüne geçmek adına Cengiz Han, tüm tebaasına bir görevle meşgul olmak zorunluluğu getirmişti. Savaşa gitmeyenler eşdeğer olabilecek genel hizmetlere tabi tutulmaktaydılar. Bunun yanında haftada bir gün Han'ın kendisine hizmet de zorunluydu.”*¹⁶⁸

Mecburî hizmetler, hizmette eşitlik ilkesi üzerine yürütülmeye çalışılmaktaydı. Her alanda çok sıkı disiplin uygulanmaktaydı. Takım çalışmalarında görev dağılımının adil olmasına dikkat edilirdi. Hizmette, işte eşitlik, beslenmede de eşitliği gerektirirdi. Bu sebeple de yasa toplu yemeklerde herkesin birbirini kollamasını emretmekte, diğerlerinden fazla yemeyi yasaklamaktaydı.

3.3.2.4. Yasaya Göre İmtiyazlılar

Bazı kurumlar özel hizmetlerden ve vergilerden muaf tutulmaktaydı. Bunları din adamları, bilginler, yargıçlar ve zanaatkârlar olarak sıralayabiliriz. Bunlardan

¹⁶⁷ George Vernadsky, “The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa”, **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS) C.III**, s.347

¹⁶⁸ George Vernadsky, a.g.m., s.348; Maulvi al-Haq, “Mongols”, **Encyclopaedia of the World Muslims, Tribes, Castes and Communities, Vol. III**, s.1028-1029

kendi alanlarına dair hizmetler beklenirdi. Cengiz Han'ın din adamlarına tanıdığı vergi muafiyetini Cüveynî, Makrizi ve Ermeni Vardan'dan nakille kesinleştirmektediriz¹⁶⁹.

3.3.3. Yasada Askerlik

Yasayla ordu da sistematik bir şekilde düzenlenmişti. Türk devlet teşkilatında görüldüğü üzere Moğollarda da ordu-millet anlayışı hâkimdi¹⁷⁰. Eli silah tutabilecek herkes gerekli görüldüğü anda bir askerdi. Ordu onluk yüzlük ve binliklere göre düzenlenmişti¹⁷¹. 10.000 adamdan oluşan en büyük birlik *tümen* adını taşıyordu. Her bir tümen 1000 adamdan oluşan 10 tane *minghan*'a (binlik) bölünmüştü. Her bir minghan ise 100 adamlık *çağun*'lara (yüzlük) ayrılmıştı, bu da 10 *arban*'dan (onluk¹⁷²) oluşmaktaydı. Tüm ordunun başında ise bir yahut üç adet kumandan bulunmaktaydı. Yalnız bunlardan biri tam yetkiliydi.

Bu düzenleme elbette ki Cengiz Han'ın sadece kendi fikri değildi. Orta Asya'daki göçebeler arasında kullanılan bu örgütlenme biçiminin geçmişi çok eskilere dayanmaktaydı¹⁷³. Kuvvetler eski kabile düzenine göre değil de *noyan*lardan *nöker*lere kadar inen onlu sistemle çalışan büyük ve disiplinli bir ordu şeklinde düzenlenmişti¹⁷⁴. Binliklerin, yüzlüklerin başına ise Cengiz Han bizzat tanıdığı ehliyetli kimseleri komutan olarak tayin etmekteydi. Bütün Moğol ordusu üç kısma ayrılmıştı; merkez kol ya da orta ordu, sol kanat yani doğu ordusu, sağ kanat ya da batı ordusu¹⁷⁵.

Tüm Moğollar ya da başka bir ifadeyle "keçe çadırlarda yaşayan tüm aileler" Cengiz Han tarafından askerî bir teşkilat altına alınmışlardı. Her Moğol yurdu ile birlikte belli bir askerî onbaşılığa mensuptu; Bütün subaylar istisnasız «Ak Kemik» (Bozkır asilzadeleri) den idiler, geriye kalanların hepsi ise "Kara Kemik" e

¹⁶⁹ George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS) C.III**, s.349

¹⁷⁰ İsenbike Togan, "Cengiz Han Devleti'nin Kuruluş Safhaları ve Devlet Geleneği", **Tarihte Türk Devletleri II**, s.539

¹⁷¹ Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s.90; Johannes von Plano Carpini, **Kunde von den Mongelen 1245-1247**, s.77

¹⁷² Johannes von Plano Carpini, **Kunden von den Mongolen 1245-1247**, 1997, s. 74

¹⁷³ Leo de Hartog, **Cengiz Han**, s.49

¹⁷⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 291-292

¹⁷⁵ B. Jakolevic Vladimircov, **Cengiz Han**, çeviren: Hasan Ali Ediz, s.55-56-57, Yukarıda sözü geçen bilgiler ışığında, Cengiz Han İmparatorluğunda, Moğol aristokrasisinin ordunun başında olduğunu söyleyebiliriz. Bu zümreye mensup olan insanlar, çeşitli hizmetlerin karşılığında angarya işlerden muaf tutulup, harp ve avlarda elde ettikleri ganimetleri bölüşmeden sahiplenme hakkına sahiptiler.

mensuptular. Evde kalanlar için bile bir nevi "Mecburî İş Hizmeti"¹⁷⁶ koymuş olan bu hayrete değer askerî teşkilâtta yararlılıkta dikkati çekenler, bu birliklerin başlarına getirilmekteydi¹⁷⁷. Han'a kayıtsız şartsız itaat söz konusuysa¹⁷⁸. Kimse kendi başına hareket edemezdi. Yerinden kaçmaların cezası çok ağırdı¹⁷⁹. Bir onluk gurutpan bir veya birden fazla kişinin kaçması halinde tüm onluk gurup ölüm cezasına çarptırılırdı. Eğer onluk gurubun hepsi kaçarsa, bağlı bulundukları yüzlük gurup tamamen cezalandırılırdı. Kaçış sadece genel bir geri çekilme emrinde cezasız kalmaktaydı¹⁸⁰. Aynı şekilde, onluk gurutpa saldırı anında geride duranlar varsa, cesaretle saldıranlar da dâhil edilerek onluktaki herkes ölümle cezalandırılırdı. Tüm onluğun ölümle cezalandırıldığı bir başka durum ise, içlerinden bir veya bir kaçının esir düşmesi halinde diğerlerinin onu kurtarmak için hareket etmemesi haliydi. Emre itaat etmemiş olanı himaye etme hakkı şehzadelere bile verilmemişti. İtaatsizlik eden de, onu himaye eden de ölümle cezalandırılırdı.

Askerî düzenlemeler Cengiz Han'ın yasasının bel kemiğini oluşturmaktaydılar. Bu alanda yapılan düzenlemelere dair en kapsamlı nakilleri Cüveynî'den almaktayız¹⁸¹. Moğolların üstün başarıları, dikkatleri askerî teşkilatlarına çekmiştir. Başarı, askerî düzenin yanında, askerlere ganimetten pay verilmesi ve gerçek bir azimle savaşmalarına bağlanmıştır¹⁸². Pay almak askerlerin ganimet aşkıyla daha da hevesle saldırıya geçmelerini getirmiştir beraberinde. Bu döngü son derece başarılı bir şekilde ilerlemiştir.

Savaş aleti olarak daha ziyade ok, yay, kılıç ve mızrak kullanan Moğol askeri onluk, yüzlük ve binlik birlikler halinde yaşamaktaydı. Her birliğin başında bulunan lider, adamlarından sorumluydu. Her yanlışın cezası vardı. Ayrıca yükümlülüğünü

¹⁷⁶ Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, çeviren: Coşkun Üçok, s.6

¹⁷⁷ İsenbike Togan, "Cengiz Han Devleti'nin Kuruluş Safhaları ve Devlet Geleneği", **Tarihte Türk Devletleri II**, s. 538

¹⁷⁸ Meng-Ta Pei-Lu ve Hei-Ta Shih-Lüeh'ye göre Moğollar "Efendim beni ateşe de suya da yollasa onun için giderim!" diyerek karşılıklı olarak birbirlerinin itaatlerini perçinlerlerdi. Bkz. Meng-Ta Pei-Lu und Hei-Ta Shih-Lüeh, **Chinesische Gesandtenberichte und Über Die Frühen Mongolen 1221 und 1237**, çeviren: Peter Olbricht&Elisabeth Pinks, s.161

¹⁷⁹ Plano Carpini, **Kunde von den Mongelen 1245-1247**, s.77'de yazar kaçışlara dair inanılması zor cezaları nakletmektedir. Şöyle ki, fire veren tümenin hepsinin dahi ölümle cezalandırıldığı naklini yapmıştır.

¹⁸⁰ Ratchnevsky, **Genghis Khan- His Life and Legacy**, s.190

¹⁸¹ Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s.88-89

¹⁸² Meng-Ta Pei-Lu und Hei-Ta Shih-Lüeh, **a.g.e.**, s.161; Abraham Constantin d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, çeviren Bahadır Apaydın, s. 146-151

yerine getiremeyen askerlerin yerine ise eşleri vekâlet ederdi¹⁸³. Sıkı disiplin beraberinde askerî nizamı da getirmekteydi.

Her seferden önce bizzat Han'ın kendisi birlikleri teftiş edip varsa aksaklıkların sorumlularını cezalandırmak zorundaydı. Disiplin gerektiğinde rütbeye bakmamaktaydı. En üst düzey asker, şayet Han'dan bir emir gelmekteyse, getiren en alt kademedен bir memur dahi olsa ona koşulsuz itaat göstermekle mükellefti. Hatta bu emir onun kellesini yerinden edecek olsa bile.

Herhangi bir sebeple yerini değiştirmek şiddetle men edilmekteydi. Hatta öyle ki, böyle bir harekette bulunan, sadece kendini değil, amirini de tehlikeye atmaktaydı.

Her Moğol şu silahlara sahip olmalıydı; en azından bir olmak üzere, iki yahut üç yay, ok ile dolu en az üç büyük ok sadağı, bir balta ve savaş aletlerini çekmek üzere bir ip. Zengince olan Moğollar ise ucu sivri, eğri bir pala bulundurmaliydılar. Zırhlı atları olan Moğol askerlerinin ayakları da korumalı olurdu. Bunun yanında zırh ve miğfer de taşırlardı. Atların ve askerlerin zırhları deriden olurdu. Bazılarının zırhları ise demirdendi¹⁸⁴.

1206 yılında Cengiz Han, daha ziyade aristokrat esaslara dayanan kendi hassa ordusuna kesin bir şekil verdi. Amacı sadece emniyetli kişisel bir güvenlik kıtası, seçme bir kolorduya sahip olmaktı. Bu sayede ilerde önemli mevkilere yerleştirmek üzere kalifiye kimseler seçme imkânı da oluşacaktı. Muhafız ya da diğer adıyla güvenlik olarak seçilen bu kimseler aristokrat ailelerden olmalıydı. Bu aristokrat muhafız kıtası çeşitli ayrıcalıklara sahipti ve çok saygı görmekteydiler. Öyle ki Cengiz Han kendi ifadesiyle onların her birini ordudaki normal bir binbaşına denk görmekteydi. Cengiz Han bu muhafız birliğiyle ilgili şöyle konuşmuştur: "Hassa orduma mensup özel muhafızlarım dışarıdaki binbaşılardan üstündür. Onların ev halkı da dışarıdaki yüzbaşı ve onbaşılardan üstündür. Şayet dışarıdaki binbaşılar kendilerini benim muhafız birliklerimle bir görür ve herhangi bir çekişmeye girerlerse cezalandırılırlar." Öte yandan bunlar tamamen kurallardan muaf da değillerdi. Cengiz Han, her türlü işleri için bu muhafızların kendi sözlü iznine başvurmaları gerektiğini

¹⁸³ George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS) C.III**, s.350; Ahmet Temir, "Die Sozial-Militärische Organisation der Mongolen um 1200 n.Chr.", **The Mongols**, s.205

¹⁸⁴ Johannes von Plano Carpini, **Kunden von den Mongolen 1245-1247**, s.77-79

bildirmiştir. Keyfî olarak maiyetindekileri cezalandıranların, kanuna aykırı hareket edenlerin doğrudan kendisine bildirilmesini emretmiş, bu şekilde usulsüz davrananların ölüm yahut dayakla cezalandırılacağını belirtmiştir.

Cengiz Han'ın, eşine az rastlanır bir şekilde insan seçebilme yeteneğine sahip olduğu belirtilmektedir. Seçtiği kimselere yeteneklerine göre vazifeler verir, şahsen tanıdığı kişilere de büyük ilgi gösterirdi. Ancak her zaman geçerli olan itaat şartına da sıkı sıkıya bağlıydı. Bunu şu sözünde de açıkça görmekteyiz :”Emirlerime itaat etmeyenleri, şayet tanıdıklarımsa buraya getirin, değilse hemen orada idam edin.”

Ordunun bir başka görevi de rastlanan güzel kızları üstlerine sunmaktır. Şöyle ki, buna uygun bulunup üste sevk edilen kızlar yüz başı, bin başı ve on bin başılar tarafından üstlere yollanır, bunların arasından seçilenler de hana takdim edilirdi. Geri kalanlar şehzadelere yollanırdı.

3.3.4. Yasada Avcılık

Savaş zamanlarının ardından boş kalan Moğollar, kendilerini oyunlara adanlardı. Bu oyunlar sayesinde gençler bir nevi savaşa hazırlanıp, yorgunluğa karşı direnç kazanmaktaydılar. Cengiz Han'ın kendisi de zaten bu kovalamacayı en iyi askerî talim olarak görmekteydi¹⁸⁵.

Bozkır hayatında av önemliydi. Buna binaen Cengiz Han da av işlerini yasa ile düzenlemiş, belli esaslara bağlamıştır. Zaten avcılık askerî talim anlamında da önem taşımaktaydı. Bir avcı, önüne çıkan av hayvanını hangi usule göre avlayacağını, ne şekilde saf tutulması gerektiğini, av çemberine alma konusunda nasıl bir metot uygulaması gerektiğini bilmeliydi. Boş zamanlarında erkekler mutlaka avcılıkla uğraşarak ok atma konusunda kendilerini eğitmeliydiler. Kışa girildiğinde av mevsimi girmiş kabul edilir ve Hanın emri ile ordu ve etrafındaki askerlere ava hazır olmaları ferman edilirdi. Onluk olarak belirlenmiş guruplarda birer kişi av yerine alet edevatın getirilmesinden sorumlu tutulurdu. Av töresine göre iki ay kadar bir zaman boyunca av hayvanlarının göç yerleri belirlenir ve hana rapor edilirdi. Ordu sağ, sol ve merkez yerlerini belirler ve çoluk çocuk yola koyulurdu. Av bir çemberin içine alınır ve o

¹⁸⁵ George Vernadsky, “The Scope and Contents of Chingis Khan’s Yasa”, **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS) C.III**, s.351; Abraham Constantin d’Ohsson, **Moğol Tarihi**, çeviren Bahadır Apaydın, s. 151

çember iki üç ay boyunca yavaş yavaş daraltılırdı. Hayvanların çemberin dışına çıkmamaları önemliydi. Her hangi bir aksilik sonucunda çember dışına hayvan çıkması halinde durum bir araya gelinip müzakere edilirdi. Bu bir nevi strateji belirleme gibi gerçekleşirdi. Bu müzakereler sonucunda ihmali bulunan kimseler, ihmalin boyutuna göre on, yüz veyahut bin sopa cezası alırlardı. Av işi o kadar ciddiye alınırdı ki, *nekre* adı verilen kuşatmalar sırasında aşırı ihmali olanlara ölüm cezası bile verilebilirdi¹⁸⁶.

3.3.5. Yasaya Göre İç İşleri

Huzurun devamı ve düzeni, yasaya göre iç işlerdeki esas gayeydi. Boylar Cengiz Han'a bağlandıktan sonra, Han bu amaçla var olan bazı olumsuz alışkanlıkları hedef aldı. Hırsızlık ya da zina gibi. Şehir ve yollar her çeşit ticaret adamına açıktı. Cengiz Han da bunlara her türlü değerli eşyayı korkusuzca yanlarında taşıyabilecekleri düzeyde güvenlik sağlamak istiyordu. İşte bu noktada da yam teşkilatı önem kazanmaktaydı.

Yasa'nın Moğol İmparatorluğu'ndaki günlük hayatı önemli ölçüde etkilediğini anlayabiliyoruz. Evvelce göçebe boylar arasında oldukça yaygın olan zina, hırsızlık, yağma ve cinayet gibi suçlar artık istisnai hale gelmişti. Bunun yanı sıra, Yasa'yla birlikte aristokratik bir rejim kurulmuş, bu da sıradan bir insanın üzerine oldukça büyük bir yük bindirmişti. Moğollar hem kendileri hem de itaat altına aldıkları halkların hayatlarının her cephesinde, "Yasa"nın amansızca tesir etmesini sağlamışlardır. Böylece Cengiz İmparatorluğunda kısa zaman içerisinde örnek bir yönetim oluşmuştur¹⁸⁷. Yasa'da açıkça belirtilen zina suçu ve cezalarına dair nakli Plano Carpini'den de doğrulayabilmekteyiz. Seyyah, zina suçunu işleyen kadın ve erkeklerin ölümle cezalandırıldıklarını nakletmektedir. Bu noktada ama şunu belirtmek gerekir ki, kendi eşleri olmayan kadınlara dair bu kural, Moğol toplumunun dışında geçerli kabul edilmemekteydi. Şöyle ki, başka hakların kadınları Moğol erkekleri için yasak değildi. Bu noktaya Ermeni Kirakos " İstedikleri kadar kadın alırlardı ancak kendi eşleri ile zina edilmesini affetmezlerdi. Buna rağmen başka milletlerin kadınları ile istedikleri gibi de birleşirlerdi." yönünde bir açıklama getirmektedir. Moğollar, kendi toplumlarının ahenk ve bütünlüğünü bozmamak adına

¹⁸⁶ Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s.88-89

¹⁸⁷B. Jakolevic Vladimircov, **Cengiz Han**, çeviren: Hasan Ali Ediz, s.62; Abraham Constantin d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, çeviren Bahadır Apaydın, s. 152-153

zinaya kendi kadınları ve erkekleri arasında izin vermemekteydi. Hatta Cüveynî'ye göre böyle bir durumda suçu engellemek adına önce erkek ölümle cezalandırılırdı. O'na göre, bir Moğol tarafından kaçırılan kadın, şayet evliyse, kimse ona el sürmezdi. Bir Moğol eğer evli bir kadına tutulursa, önce gider onun kocasını öldürür, sonra o kadına yaklaşırdı¹⁸⁸.

Öte yandan hırsız, suçüstü yakalanması halinde öldürülmektedir. Ayrıca Carpini, nikâhlı eşten olma oğul ile metresten (cariye) olma oğul arasında hukuken herhangi bir farkın gözetilmediğini, ikisinin de eşit olduklarını nakletmektedir¹⁸⁹.

Sahipli kölelerin bulunup sahibine teslim edilmemesi, Moğol adetlerine göre hayvan kesimi yapılması, akan suya dalma¹⁹⁰ gibi başlıklardaki emirler de iç güvenlikle alakalıydı.

3.3.6. Yasada Posta ve Haberleşme

Cengiz Han, teşkilatını kurarken posta ve haberleşmeyi de son derece önemsemiştir. Düşmanın durumu hakkında bilgi toplamak ve toprakların çeşitli yerlerinde gerçekleşen olaylardan haberdar olmak adına *yam*¹⁹¹ adı verilen posta menzilleri kurulmuştu. Yam'ların tüm ihtiyaçları tümenler tarafından karşılanırdı. Her iki tümen bir yamdan sorumluydu. Yam'lar ayrıca elçilerin ve ticaret kervanlarının geçtikleri güzergâhların güvenliğini de sağlamaktaydı. Her yıl posta teşkilatındaki eksikliklerin giderilmesi, gerekli düzenlemelerin yapılması için hana raporlar sunulurdu. Yeni alınan topraklarda da yam teşkilatının yerleşmesi için gerekli düzenlemeler yapılırdı. Her ulusun reisi posta teşkilatının kurulması ile sorumlu

¹⁸⁸ Ratchnevsky, **Genghis Khan- His Life and Legacy**, s.192

¹⁸⁹ Johannes von Plano Carpini, **Kunden von den Mongolen 1245-1247**, s. 59; Abraham Constantin d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, çeviren Bahadır Apaydın, s. 151-152

¹⁹⁰ Vernadsky bu noktada Croix'un yorumuna yer vermektedir. Buna göre suya girilmesi yasağı aslında sadece gök gürlediği zaman için geçerliydi. Petis de la Croix'e göre, gök gürlediğinde korkup suya giren Moğollar, bu sebeple çokça boğulma tehlikesi yaşamaktaydılar. Bu yasa, bunun gibi durumların önüne geçmeyi hedeflemektedir. Çünkü bu korku yüzünden Moğollar pek çok iyi askerini kaybetmişti. İşte bu yüzden suya girilmesi, sebebi her ne olursa olsun en ağır ceza olan ölümle tehdit edilmekte, bu şekilde gereksiz ölümlerin önüne geçmek hedeflenmekteydi. Bkz. George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS)** C.III, s.352-353

¹⁹¹ Rubruck seyahatnamesinde posta teşkilatından bahsetmiş ve bu menzillerin isimlerini *cam* olarak nakletmiştir. Bkz. Wilhelm von Rubruck, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255**, çeviren Engin Ayan, s.78; Maulvi al-Haq, "Mongols", **Encyclopaedia of the World Muslims, Tribes, Castes and Communities, Vol. III**, s. 1030

tutulmuştur¹⁹². Bunların yanında posta duraklarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla *kopçur* adında bir vergi alınırdı halktan.

İstihbarat servisinin ulakları tarafından kullanılan yolların üzerinde, ulakların atlarını değiştirip yemek yiyebilecekleri, dinlenebilecekleri bir dizi ara durak oluşturulmuştu. Bu duraklarda sürekli hazır at bulunmaktaydı. Yam'ın verimli bir şekilde çalışması, İmparatorluk içindeki sıkı disiplinle alakalıydı. Disiplin beraberinde güvenliği de getiriyordu. İmparatorluk büyüdükçe, Yam teşkilatı da büyüdü, hatta daha fazla önem kazandı. Öyle ki, gerektiğinde Yam'ın çıkarları kişisel çıkarlardan önemli olmaya başladı. Yeni sistemle ulaklar günde 200-300 km kadar yol yapar hale geldiler. Bir mola yerine gelindiğinde, bunu zil çalarak duyurulardı. Yalnızca kısa molalar vererek 2000 km kadar yol kat eden ulaklar vardı. Bu kadar yoğun bir yolculuğun ardından kimi atlar hedefe varır varmaz ölüyordu.

Askerî ve sivil yöneticiler, nerede olurlarsa olsunlar olağandışı her hali hızlı bir şekilde imparatora iletmek zorundaydılar. Bu da Yam sayesinde gerçekleşmekteydi. Hükümdar böylece imparatorluğun her köşesinden haberdar olabiliyordu. Cengiz Han'ın yaşamının sonuna doğru Yam teşkilatı hayranlık verici bir örgüt haline geldi.

Ancak imparatorluk hızla büyümekteydi ve teşkilatın görevini tam anlamıyla yerine getirmeyi sürdürebilmesi için artan talepleri karşılaması gerekmektedir. Zamanla Yam teşkilatının yeni kullanıcılarından olmaya başlayan elçilere bazı öncelikler verildi. Bunların yanında tüccarlar da yamlarda sunulan hizmetlerden ücretsiz yararlanmaktaydı. Ancak zamanla onların bu hizmeti istismar etmeye başladığını düşünen Möngke Han (1251-1259), tüccarlara ücret ödeme zorunluluğu getirdi.

Yam teşkilatı, Moğolistan'ı ziyarette gelen Avrupalı gezginleri de oldukça etkilemiştir. Plano Carpini, Rubruck, Marco Polo gezi notlarında Yam teşkilatından sıkça bahis açmış, duraklarla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu organizasyon günümüzde bile olağanüstü bir başarı olarak görülmektedir¹⁹³.

¹⁹² V. Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.492

¹⁹³ Leo De Hartog, **Cengiz Han**, çeviren: Serkan Uzun, s. 47-48

3.3.7. Yasada Vergilendirme

Moğol ülkesinde ekonomik yapı çok komplike değildi. Zaten hayatta en çok ihtiyaç duydukları şeyler at, silah ve yiyecekti. Tabii ki imparatorluğun genişlemesiyle ihtiyaçlar artmıştı. Bu yüzden de düzenli bir vergi sistemine ihtiyaç duyulmaktaydı. al-Haq, Moğol vergileri ile ilgili, bunların düzenli bir sisteme bağlı olmadıklarını, daha ziyade haraç kesme şeklinde olduğuna dair bir görüş ileri sürmektedir¹⁹⁴.

Muhtemelen yasada vergi ile ayrıntılı hükümler mevcuttu. Ancak biz sadece özet hüviyetinde nakillere sahibiz. Vergiler hem nakdî hem aynî şekilde toplanmaktaydı. Bunun yanında mecburî hizmetler de vergi niteliğindeydiler. Devletin gelir elde ettiği en önemli kaynaklardan biri de ganimetti tabi ki. Bu özellikle Moğol İmparatorluğu'nun ilk yıllarında gelir elde edilen en önemli kalemdi¹⁹⁵.

Para birimi olarak Tarih-i Cihan Güşa'da, o dönemki iktisadî vaziyet anlatılırken, *balış* adı zikredilmektedir¹⁹⁶. Hülâgû dönemine ait verilerde, yam teşkilatı için ve de askeri vergi olarak na'l parası adında bir verginin toplandığını bilmekteyiz¹⁹⁷.

3.3.8. Yasaya Göre Ceza Hukuku

Ceza Hukuku'na dair en önemli ipuçlarını yine mühim kaynağımız Cüveynî'den almaktayız. Ceza Hukuku, ülkede güvenlik ve huzuru amaçlamaktadır. Zina, hırsızlık, adam öldürme, fitne çıkarma ve ayrılıkçı davranışların karşılığı bu yüzden en sert ceza şekli olan ölüm olarak belirlenmiştir.

Moğollar çok çeşitli ceza yöntemlerine sahipti. Birçoğu işkenceden farksızdı. Hatta casusluk ve vatan hainliği gibi kimi ağır suçlara verilen ağır cezaların yanında ölüm cezası hafif kalırdı¹⁹⁸. Ancak Altın Aile'nin ya da diğer prenslik aile üyelerinden birisinin idam cezası alması halinde bunun kan akıtılmadan yapılması gerekmekteydi. Yay ipiyle boğma ya da bir halı yığın altında havasız bırakarak öldürme, kraliyet

¹⁹⁴ Maulvi al-Haq, "Mongols", **Encyclopaedia of the World Muslims, Tribes, Castes and Communities, Vol. III**, s.1030

¹⁹⁵ George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS) C.III**, s.353-354

¹⁹⁶ Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s.85

¹⁹⁷ A.Z.Velidi Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, s.303

¹⁹⁸ George Lane, **Daily Life in the Mongol Empire**, s.207

kanının dökülmemesi için kullanılan çok değişik yöntemlerdendi. Bazen suçlu bulunan kişinin tüm ailesi de suç ortağı kabul edilir, kendisiyle birlikte idam edilirdi¹⁹⁹.

Büyük yasa, herkesin uyması beklenen bir mecburiyetti. Cengiz Han yasaya uymamanın cezasını da belirlemiştir. Ona göre : “Bir kimse eğer yasayı çiğnerse, öncelikle sözlü olarak uyarılmalıdır. Bunu tekrarlırsa bilig’e göre cezalandırılmalıdır. Aynı hareketi üçüncü defa yaparsa, bu durumda uzak bir yere sürgüne gönderilmelidir.”²⁰⁰.

Tüm asiller, Altın Aile hatta devletin başındaki imparator için dahi şarttı bu cezalandırma şekli. Uzun zaman anayasa vazifesi görmüş bu kararlar, sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Yasa önünde siviller gibi askerler de eşittir dense de asiller adi suçlar karşısında aynı cezaya tabi tutulmamaktaydılar²⁰¹. Bu ayrıcalıklı hal kati bir aristokrat sınıfın oluşması ve hatta kökleşmesini sağlamıştır.

Yine de asillerin cezalandırılmadığı durumlar yok değildi, Bir kere hana isyan, ihanet affı olmayan bir suçtu ve bu suçu işleyen altın aileden bile olsa cezası ölümdü. Ancak bu ceza Türk devlet geleneğinde de rastlandığı şekliyle kan akıtılmadan yerine getirilirdi. Yay ipiyle boğulmak, ya da kilime sarılarak havasız bırakmak suretiyle bazı durumlarda suçlu kişi, tüm aile ve efradıyla beraber öldürülürdü²⁰². Hakanlık iddiası içinde olmanın karşılığının merhamet edilmeksizin idam olduğunu Plano Carpini de nakletmektedir. Örnek olarak Güyük öncesindeki taht mücadelelerini, tam olarak olmasa da, zikretmektedir.

Ölüm cezaları caydırıcılık anlamında son derece etkili olmuştur. Evvelce yaygın olan adi suçlar, gasp adam öldürme, zina gibi eylemlerde azalma görülmüştür. Tüm bu suçların idamla cezalandırılması²⁰³ asayişin üst düzeyde olmasını sağlamıştır. Döneminin Moğol yaşantısını tasvir eden Plano Carpini, Moğollar kadar itaatkâr başka hiçbir milletin olmadığını özellikle vurgular. Kendi aralarında her hangi bir münakaşa yahut kavgaya rastlanamayacağını belirtirken, güvenliğin had safhada olduğunu nakleder. Öyle ki, Moğolların orda ve arabalarını korumak amacıyla kilit

¹⁹⁹ Leo De Hartog, **Cengiz Han**, s.42-45

²⁰⁰ Paul Ratchnevsky, “Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik”, **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.474

²⁰¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, s.135; V. Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkler**, çeviren: Hakkı Dursun Yıldız, s.41

²⁰² Esra Konuksever, **Cengiz Han Yasalarının Dayandığı Tarihi Temeller ve Etkileri**, s.28

²⁰³ Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, çeviren: M. Reşat Üzmen, s.217

kullanmamaktadırlar. Mesela sahipsiz bir hayvan gören kimse bunu sahiplenmez. Ya hayvana dokunmaz yahut bu tür kayıp hayvan ve mallarla ilgilenen kimselere teslim eder²⁰⁴.

---

²⁰⁴ Johannes von Plano Carpini, **Kunden von den Mongolen 1245-1247**, s.55-56; kayıp eşyayı sahibine vermeme suçu için bkz. Meng-Ta Pei-Lu und Hei-Ta Shih-Lüeh, **Chinesische Gesandtenberichte und Über Die Frühen Mongolen 1221 und 1237**, çeviren: Peter Olbricht&Elisabeth Pinks, s.159.

3.3.9. Yasaya Göre Cezaların Sınıflandırılması

a. Han ve devlete karşı işlenen suçlar

Mecburî genel hizmetleri yerine getirmemek, bilhassa Han'ın kendisi tarafından atanan yüksek rütbeliler için, bu guruptaki ana suçlardan sayılır. Böylece görevi kötüye kullanmaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bunu itaatsizlik olarak tek kelime ile de ifade edebiliriz.

b. Dinî, ahlakî ve geleneksel değerlere karşı işlenen suçlar.

Herhangi dini bir gurubun inanç ya da ibadetlerine müdahale, yalan (bilhassa yalancı şahitlik), su ve kül kirletme, Moğol usulünün dışında bir yöntemle hayvan kesmek bu guruptaki suçlardandır.

c. Şahıslara karşı işlenen suçlar

Bu alt başlıkta yaşam hakkının kişinin elinden alınması ya da başka bir ifadeyle öldürme suçu sayılabilir. Bu yasağın varlığını, maktulun Müslüman ya da Çinli kimliğe sahip olması üzerine belirlenen ceza miktarı ile alakalı nakledilen yasa maddesi üzerine biliyoruz.

Bunun dışında başka birine ait köle ya da esire müdahale, hayvan çalma ve sahte iflaslar da şahıslara karşı işlenen suçlar kapsamındadır.

3.3.10. Cezaların Usulleri

Bilinen en belirgin ceza usulü ölümdür. Bunun yanında hapis cezası, sürgün, bulunduğu rütbenin bir altına indirilmek, dayak ya da yüklüce para cezalarını sayabiliriz.

Bazı durumlarda sadece suçlunun kendisi değil, ailesi de cezalandırılmaktaydı²⁰⁵.

²⁰⁵ Çimenlerin olduğu yerde toprağı kazıyan, ardından yanan ateş bırakıp yangın çıkmasına sebep olan ailesiyle beraber yargılanacaktır. bkz. Meng-Ta Pei-Lu und Hei-Ta Shih-Lüeh, **Chinesische Gesandtenberichte und Über Die Frühen Mongolen 1221 und 1237**, çeviren: Peter Olbricht&Elisabeth Pinks, s.159

Ölüm cezası her tür suç karşısında alınabilecek bir cezaydı. Dinî değerlere karşı işlenen suçlar, ahlakî kurallara uymama ve geleneklere aykırı davranma durumunda kabahatli kişiye ölüm cezası verilirdi. En şiddetli hali ise Han ve devlete karşı işlenen kabahatlerde görülürdü. Bunun yanında mülkiyet hakkının ihlali ve çoklu iflas durumlarında da aynı ceza işlemi uygulanırdı. Hayvan çalınması durumunda ise ancak suçlu belirlenen para cezasını ödemezse ölümle cezalandırılırdı.

Han sülalesi mensupları yasa ihlali suçunda hapis ya da sürgün cezasına çarptırılmaktaydı. Şayet bir komutan başında bulunduğu birliği yeterince yönetemiyorsa bir alt rütbeye alınırdı.

Küçük askerî suçlar ve av hataları dayakla cezalandırılmaktaydı. Bunun dışında kısas veya belirlenen para cezasının ödenmemesi halinde at çalmanın cezası ölümdü²⁰⁶.

3.3.11. Yasaya Göre Özel Hukuk

- *Aile Hukuku*

Birinci yahut ikinci dereceden akraba evliliklerinin yasaklandığı yasada poligamiye izin verilmekteydi. Bunun yanında yasaya göre kadın kölelere de istedikleri gibi muamele edebilmekteydi Moğollar.

Bir evin erkeği öldüğü zaman, kalan dul eş (öz annesi olmaması şartıyla), ölenin oğlu tarafından nikâh altına alınabilmekteydi.

Ev hayatında kadın her türlü işten sorumluydu. Ayrıca istediği gibi evi yönetme hakkına sahipti. Buna alım satım işleri dâhildi. Erkekler sadece savaş ve avla ilgilenirlerdi.

İlk kadından olma evlatlar her türlü konuda daha önde tutulurdu. Ancak annesi cariyeye bile olsa her çocuk meşru kabul edilmekteydi.

- *Miras Hukuku*

---

²⁰⁶ George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS) C.III**, s.356-357

Miras meselelerinde yasa geleneğe bağılı hüküm vermekteydi. Bir aile reisinin ölmesi halinde, mirası, en büyük pay en büyük oğla denk düşecek şekilde bölüştürülürdü. Ancak ailenin *yurdu* en küçük oğla ait olurdu. Han miras meselelerine müdahale edemezdi. Ölenin varisi olmaması halinde bile aynı kural geçerli sayılırdı. Moğol ülkesinde yasaya göre, ölen kimsenin malına devlet el koymazdı. Şayet ölenin varisi yoksa mal varlığı öğrenci ya da kölesine verilirdi. Bu uygulama da diğerleri gibi yeni alınan topraklarda sürdürülmüştür.

3.3.12. Yasaya Göre Ticaret Hukuku

Cengiz Han'ın ticarete önem verdiği bilinmektedir. Zaten bu yüzden ticaret yollarının güvenliğini, mühimsemektedir.

Yasanın, şu anda elimizde var olanın dışında, ticaret hayatını düzenleyen belirli kuralları olduğu, ancak bunların elimize ulaşmadığı yaygın olarak düşünülmektedir. Ancak elimize sadece bir emir ulaşmıştır. Buna göre üç defa arka arkaya iflas etmenin cezası ölümdür.

3.3.13. Yasaya Göre Yargı

Adlî işler Cengiz Han tarafından daha çok ihtiyarlara, din adamlarına ve yerel yöneticilere bırakılmış durumdaydı.

Hanedan ailesine mensup bir kimse yasayı ihlal ederse uyarılırdı. Tekrarı halinde bir defa daha uyarıldıktan sonra ihlalin üçüncü defa tekrarlanması halinde, aile büyüklerinden oluşan bir heyet tarafından yargılanır ve sürgüne gönderilirdi. Bundan sonra da pişman olmayıp suçu tekrar etmesi halinde hapse atılırdı. Hanedan ailesi mensubu bir kimse bunca aşama sonrasında yine de yasa ihlalinde bulunursa yukarıda belirtilen heyet tarafından akıbeti kararlaştırılırdı.

Bir suçun sabitleştirilmesi için yasa üç görgü şahidi istemekteydi²⁰⁷.

²⁰⁷ George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS)** C.III, s.357-358;

3.3.14. Yasaya Göre Yasama ve Yürütme

Yasalar Cengiz Han tarafından belirlenirdi. Değiştirilemez nitelikteydiler. Çağatay yasalardan sorumlu tutulmuştu. Buna göre uygulama ve korunmasını denetleyecekti.

Tahta oturan her han, hükümdarlığına başlarken ülkesinde yasanın yürürlükte oluşunu gözden geçirmeliydi. Buna bağlı olarak hanedan üyeleri yılda bir defa olmak üzere bir araya gelip, kendi aileleri ve yüksek rütbeli komutanların yasaya riayetini denetlemek durumundaydı.

Yasa, Moğol imparatorluğu dağıldıktan sonra da uzun süre yerel han ve yöneticiler tarafından göz önünde tutulmuştur²⁰⁸.

---

²⁰⁸ George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS) C.III**, s.359

3.4. Yasa'nın Genel Değerlendirmesi

Yasa, Cengiz Han'a dünyayı fethetme görevinin verildiği inancı üzerine kuruluydu ve dolayısıyla potansiyel düşmanlar "Altın Aile"ye baş kaldıracak olanlardı. Otoriteyi uygulayacak olanların konumu yasada açıkça belirtilmişti: Moğol İmparatorluğu'nun tüm yöneticileri Cengiz Han'ın soyundan gelmeliydi. Yasa'ya göre yeni han, Altın Aile'nin, üst düzey komutanların, boylar ve klanların önderlerinin katılacağı bir kurultayla belirlenecekti. Sonraları, Yasa'nın gözetilmesi, bu kurultayda Moğol İmparatorluğu'nu yönetmeye talip olanlar arasındaki farkı ortaya koymada ön plana alınacaktı. Doğal olarak birbirlerine düşman kollara bölünen imparatorluk ailesinde her hangi bir kolun üyeleri, diğerlerinin sürekli Yasa'yı çiğnediklerini öne sürerken kendilerinin Cengiz Han tarafından oluşturulan kurallara bağlı kaldıklarını göstermeye çalışacaklardı.

Ratchnevsky'ye göre aslında hanedan ailesi için, yasanın ellerindeki tüm topraklarda ne kadar iyi biliniyor olduğu çok önemli değildi. Kaynaklarda yasanın özellikle yakın akrabalar ve dünya hâkiminin soyu için olduğu belirtilmiştir. Az sayıda aile üyesi içeriği hakkında malumat sahibi olmuştu. Yasa bilgisi, kimin varis olacağını belirlemekteydi. Hatta bu ifadenin devamında yazar yasanın az biliniyor olduğu konusuna bir de şu yönde bakmaktadır; O'na göre, zamanla İslam ve Budizm'in etkisinde kalan Moğollar, hayat tarzlarını değiştirmemelerini emreden şaman etkili yasaları, zamanla ya değiştirip yeni yaşamlarına uyarlayacak, ya da yenilerini oluşturmak zorunda kalacaklardı. Bu sebeptendir ki tahta çıkışlarda ya da kutlamalarda belirli kısımları okunan yasa gizli bir arşivde saklanmaktaydı. Sadece hüküm süren kişi ve aile üyelerinden birkaç kişi tarafından tüm içeriği bilinmekteydi

209

Ancak yasanın nispeten gizli tutulduğu fikrini kabul edecek olursak, nakli mevzuu soru işareti oluşturacaktır. Bu kadar gizli tutulan yasa nasıl olmuş da çeşitli kaynaklardan, hem de hanedan ailesi olmayan kaynaklardan görülüp nakledilmiştir? Bu durumda yasanın sadece hanedan üyeleri tarafından biliniyor olduğu fikrini kabul etmek doğru olmayacaktır.

²⁰⁹ Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.480-481

Bu noktada Barthold'un şu ifadesine yer vermek yararlı olabilir: *'Aslında Cengiz Han için halk, onları idare adına belirlediği zümrenin elinde bir nevi oyuncak gibiydi. Zaten kendisine atfedilen sözlerinde de halktan bir bütün olarak bahsetmez, onlar için yaptığı hizmetleri dile getirmezdi. Cengiz Han ancak selefleri ve aristokrat sınıf için yerine getirdiklerini anlatırdı.*"²¹⁰

Cüveynî'ye göre Cengiz Han "her işe bir kural, her duruma bir ferman, her suça bir ceza" getirmiştir²¹¹. Şüphesiz bununla yasanın kapsayıcılığı vurgulanmak istenmiştir. Zaten ileriki dönemlerde bu kanun "tomarları"nın²¹², yasanın gösterdiği yol doğrultusunda karar vermek için çıkarılıp bakılan bir kılavuz hüviyetinde olduğunu nakletmektedir. Yasanın nakledilen kısımları içerisinde en dikkat çekici hükümlerinden birisi, sunduğu inanç özgürlüğüdür. Hangi dine mensup olursa olsun hiçbir Moğol vatandaşı dinî baskılara maruz kalmamıştır. Bu noktada belki akla ilerde de mevzu bahis olacak olan kurban kesimi ve abdest konusunda Müslümanların yaşamış oldukları sıkıntılar gelebilir. Yalnız bu iki konu yasaca belirlenmiş başka hükümlere ters düşmesi yüzünden denetlenir olmuştur. Aşağıda bunlara da değinilecektir. Dinî konularda sağlanan bir diğer kolaylıktan da din adamları istifade etmekteydi. Bu sınıf vergilerden muaf tutulmaktaydı²¹³.

Yasa üzerinde çalışmış isimlerden bazıları, yasanın çıkış noktasına daha ziyade hukukî bir amaç yüklemek istemektedirler. Ancak kimisi de yasanın daha ziyade dünya hâkimiyetinin sağlanması bakımından askerî bir kimlik taşıdığını belirtmektedir. Buna göre yasanın oluşturulması, askerî bir amaç uğrunadır. Moğollar Cengiz Han'ın Büyük Yasasına, bir nevi sihirli etkisi olan yol gösterici bir ışık anlamı yüklemiş ve bu sayede dünya hâkimiyeti yolunda ilerleyeceklerine inanmışlardır²¹⁴. Bu noktada Cengiz Han'ın şahsına olan inançları da etkilidir muhakkak. Zira Moğollara göre Cengiz Han yenilmezdi²¹⁵. Tüm bu yorumların dışında Lane'nin de farklı bir yorumu vardır. O'na göre, yasa olmasa da Moğollar, özellikle Cengiz Han'ın

²¹⁰ V.Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çeviren Hakkı Dursun Yıldız, s.409

²¹¹ Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s.85-86

²¹² Ata Melik Cüveynî, **a.g.e.**, s.87

²¹³ Bkz. 10 numaralı yasa maddesi

²¹⁴ Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.485, yazar eserinde Vernadsky ve Alinge'nin bakış açısını da aktarmıştır.

²¹⁵ Paul Ratchnevsky, **Genghis Khan- His Life and Legacy**, s.172

emri altında, evvelce sahip oldukları gelenekler bütününe aynı istikrarla bağlı olacak, disiplinlerinin izini her yere bırakacaklardı²¹⁶.

Cengiz Han'ın amacı Yasa'yı ihlal edilemez bir hale getirmektir. Ancak bunun için, Yasa'nın, onun ölümünden sonra da değiştirilmeden uygulanması gerekmektedir. Zaten bu iş için ikinci oğlu Çağatay'ı Yasa'nın koruyucusu olarak atadı. Burada, Cengiz Han yine isabetli bir seçim yapmıştır. Çünkü oğlu Çağatay çok tutucu bir karaktere sahipti ve babasının kurduğu düzene sıkı sıkıya bağlı kalmıştı²¹⁷.

Emir ve yasaların dışında, Moğollar için bağlayıcı olmuş olabilecek bir diğer husus ise, Cengiz Han'ın çeşitli durumlarda sergilediği davranışlardır. Yasa hakkındaki ilginç görüşlerden biri ise D.O.Morgan'inkidir. Şöyle ki: "Yasa, Cengiz Han'ın sözlerinin derlemelerinin derlemesinden başka bir şey olmayabilir. Onun ya ondan sonra gelenlerin bağlayıcı değer biçtiği bu sözler, özünde, az ya da çok, yasamaya dairdir.(...) Bunun dışında, muhtemelen, kısmen Cengiz Han'ın kendisinden, kısmen de evvelki Moğol geleneklerinden kaynaklandığı düşünülen bir "Büyük Cengiz Han Yasası'nın varlığına da inanılmaktadır. Ancak bu tamamıyla yazıya dökülmediğinden, düşünülen ya da beklenen her türlü maddenin bunun içinde var olduğunu söylemek mümkün olmayacaktır²¹⁸.

Cengiz Han, Moğol örf ve adetlerini, kendi "hikmetleri" ya da "bilgi"leri olarak nitelendirilen bilgeliği, halkın genel görüş ve gelenekleriyle harmanlayıp kararnamelerini (yassak/yasak/yasa) oluşturmuştur. Bunlar bir anda değil, uzun bir zaman zarfında meydana getirilmiş, ilavelerle de tamamlanmıştır. Yasa'nın düzenlenmesine birinci derecede önem veren Cengiz Han, ömrü boyunca bu işi takip etmiştir. Kendisinden sonra gelecek olan hükümdarlar ve tebaanın yasaya uymaması halinde devlet işlerinin sarsılıp bozulacağı uyarısında bulunmuştur. Yasa, sadece asillerin yahut halkın takip etmesi emredilen bir kurallar bütünü değildi. Aynı şekilde devletin başı da harfiyen yasaya uymak zorundaydı.

²¹⁶ George Lane, **Daily Life in the Mongol Empire**, s. 206

²¹⁷ Leo De Hartog, **Cengiz Han**, s.46-47

²¹⁸ David O.Morgan, "The 'Great "yāsā" of Chingiz Khān' and Mongol Law in the İlkhānate", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies Vol. 49, No.1**, s.169-170

Ratchnevsky'ye göre kimi tarihçiler yasanın *bilig*lerden oluştuğunu iddia etmektedirler. Ancak Ratchnevsky kendisi, yasanın sadece *Cengizidî*'lere özel, biliglerin ise daha geniş bir halka için yürürlükte olduğuna inandığı belirtmektedir²¹⁹.

Vladimircov, "Cengiz Han" adlı eserinde, imparatorun yasaları oluştururken, onlara uymaları için halkını sıkı sıkıya tembihlediğini nakledip, "Büyük Yasa"nın ne yazık ki sonraki nesillerce harfiyen uygulamak şöyle dursun, muhafazada bile gevşek kaldığını belirtmektedir. Buna delil olarak, yasanın tam metninin var olmayışını sunan yazar, yine de onun yarattığı imparatorluğun ve ilk ardılların iktidarında hayati öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.

Moğolların hızla büyümesi, göçebe bir devleti çok kısa bir sürede bir Asya İmparatorluğu'na dönüştürdü. Buna bağlı olarak Yasa, gittikçe büyüyen devletin ihtiyaçlarını karşılaması için genişletilmeliydi. Moğollar, Çinlilere, İranlılara ve Ruslara da kendi yasalarını uygulamaları için izin verdiler. Ancak bu bölgelerdeki yöneticiler, Yasa'da yazılı olanları bilmek ve uygulamalarında bunları dikkate almakla yükümlüydüler²²⁰.

Yasayı kendisine adlî bir kimlik vererek değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Cengiz Han Yasaları, sadece geleneksel hukukun yazıya geçirilmiş bir sürümü değildi. Cengiz Han, bunlarla, temelleri atılan imparatorluğun yeni ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, sahip olunan boy teşkilatına uygun bir sentez yakalamayı hedeflemişti. Esasen üzerinde hüküm verilen pek çok konuda töre zaten sessiz kalmaktaydı. Ancak yasalar, bilhassa da hanedan üyeleri söz konusu olduğunda, töreye bağlı bırakılmıştı.

Yasalar genel olarak geleneksel hukukun boş bıraktığı alanları doldurmayı hedeflemekteydi. Ancak bazı durumlarda da var olan geleneksel yanlışları düzeltmek niyetindeydi. Bir başka ifadeyle yeni bir hukuk sistemi ile bozkır geleneği harmanlanmaya çalışılmıştı.

Vernadsky'ye göre yasalarda Çin etkisi görmek muhtemeldir. Buna ek olarak Hristiyanlıkta görülen "Evrensel Kilise" ve "Evrensel İmparatorluk" fikirlerin de, yakın

²¹⁹ Ratchnevsky, **Genghis Khan- His Life and Legacy**, s.190

²²⁰ Leo De Hartog, **Cengiz Han**, s.42-45

temas halinde olunan Nesturi'ler aracılığıyla öğrenmiş ve yasada bunu yansıtmış olabileceklerini belirtir²²¹. Ancak biz ikinci görüşünü nispeten sübjektif bulmaktayız.

16. yy itibariyle, Budist etkilerle Moğol yasalarında artık Cengiz Han Yasasının izleri silinmiş azalmıştır. Aynı şekilde 1640 Oyrat *Caaĵin-biĉik*'inde ya da 1719 *Khlakha-jirum*'unda da bahsi geçmemektedir²²². Zamanla yasa sadece Cengiz Han'ın şahsiyle bütünleşmiş veciz ve bilge sözlerde hatırlanır olmuştur.

Yasaya dair son olarak şu şekilde bir toparlama yapabiliriz;

Yasa kelimesi kaynaklarda "emir, düzenleme, düzen, karar" gibi anlamlarda kullanılmıştır. *Cengiz Han Yasası* homojen ve sistematik bir şekilde oluşturulmuş bir yapı değildir. Daha ziyade, zamanla meydana gelen gerçek sebepler üzerine Cengiz Han tarafından ortaya konulmuş olan kurallar ve onun nasihatlerinin bütünüdür. Ya da başka bir ifadeyle hüküm vermeyi gerektiren durumlar karşısında, onun onayı ile verilmiş kararların bir nevi yazıya dökülmüş halidir. Yazıya dökülmesi, Cengiz Han tarafından oluşturulan düzenin ilelebet sürmesi, onun neslinin ülkeyi yönetmelerine yardımcı olacak bir anahtar görevi görmesi amacını taşımaktaydı. Ancak yasa, yerleşik kültürle tanışılması, İslam veya Budizm'in etkisi ile yavaş yavaş eski anlamını kaybetmiş, doğan ihtiyaç üzerine de yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Moğol geleneğine göre bu düzenlemeler, sadece yargucular tarafından bilinmekte, geleneğe aykırı durumlar, hırsızlık, aldatma ve sahtekârlık, evlilik, medeni hal gibi durumlarda, prens, bey, hanedan damatları, özel muhafızları, Aymak Moğolları ve İç Asya'da yaşayanları bağlamaktaydı. Bunun yanında başka hukuki yapıların dikkate alınması da söz konusuydu. Dual bir yargı sistemi vardı diyebiliriz. Çünkü yerleşik halklar daha ziyade kendi yargı sistemlerine göre yargılanmaktaydılar. Öte yandan yasa daha çok Moğollar ve diğer göçebe halklar için uygulanmaktaydı²²³.

Başlarda Moğol geleneklerine, örf ve yaşayış tarzına uygun bir şekilde kendi halkları üzerinde hükme bağlanan bu kanunlar, sonradan kontrol altına aldıkları topraklarda da geçerli olmuştu demiştik. Bu kanunlar başlarda değişmez kabul edilse

²²¹ George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS) C.III**, s.360

²²² Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s. 487

²²³ Paul Ratchnevsky, **Genghis Khan-His Life and Legacy**, 172

de zamanla farklı yorumlarla başka sistemleri içine almış, adeta onlarla yeni bir şekil almıştır. Mesela, Yuan-Hanedanlığı tarihinde *Cengiz Han Yasaları* beş başlık altında yer almaktadır. Bunlardan üçüncüsü, her İç Asyalı ve Moğol'a yönelik askerî yasalar²²⁴. Zamanla, yerel hükümdarlar ve Moğol hanları tarafından hayata geçirilen hükümler de yasa başlığı altına girmişlerdir. Yasanın toparlanmış, kitaplaştırılmış hali saklı tutulmaktaydı. Hiçbir doğulu yazar onu bizzat görememiştir. Kendisine dair yapılan hiçbir nakil birebir değildir. Yapılan nakillerin çoğu, Moğol geleneklerine ve yaşayış biçimine uyan uygulamaların yorumlanmış halidir. Yasa, Moğol ülkeleri dışında da var olan etki ve ilgisini daha ziyade askeri düzenlemelerine borçludur.

---

²²⁴ Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.486-487

4. CENGİZ HAN YASASININ 13. VE 14. YY MOĞOL ULUSLARINDA İZLERİ

4.1. Büyük Hanlık'ta Yasa

Büyük Hanlık adıyla incelediğimiz bu dönemi, Kubilay Han ile ayırıyoruz. Zira Kubilay Han'ın tahta oturması aslında bir milat olmuştur. Başkent'in Pekin'e taşınması ve İmparatorluğun diğer kısımlarından uzaklaşmış olma, sadece bunu coğrafi açıdan yaşanır kılmadı. Zamanla bu kopukluk gerçek bir ayrışmayı getirmiştir. Ancak Büyük Hanlık başlığı altında incelediğimiz dönemin başlangıcında İmparatorluk sınırları Pasifik'ten neredeyse Baltık Denizine, Orta Asya bozkırlarından İran'a kadar ilerlemişti.

4.1.1. Büyük Hanlıkta İdarî Teşkilat

Moğol Devleti, bütün boy ve halkların bir çatı altında toplanmasından oluşmaktaydı. Devletin başında bulunan kimseye *han* veya *kağan* denirdi. Han kurultaylarda seçilir ve devletin mutlak hâkimi kabul edilirdi. Moğollar da Türk devlet anlayışında olduğu gibi hanlarının gücünün ilahî kaynaklı olduğuna inanmaktaydılar. Unvanlarla ilgili Weiers'in ilginç bir yorumu bulunmaktadır. Buna göre, her ne kadar Gizli Tarih'te Cengiz Han'ın da "han, kağan ya da kaan" gibi farklı şekillerde aktarılan bir unvanı kullandığı belirtilmiş olsa da, yazar bu eserin Cengiz Han'dan sonraki bir dönemde (1260 Kubilay Han zamanı ?), belki de Çin etkisiyle yazılmış olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda Cengiz Han'ın bu unvanı kullanmış olmasını dikkat çekici bulmaktadır. Zira belirttiğine göre, evvelce Moğollarda bu unvanın kullanımına dair bir kayıt bulunmamaktadır²²⁵. Bu durumda belki de bu unvana ihtiyaç duyulması, merkez hanlığın, diğer tüm hanlıkların üstünde bir makam (supremus) oluşunu belirtmek adına olabilirdi.

Hâkim olunan topraklar, han sülalesinin ortak mülkü kabul edilir ve bu mülk, han tarafından sülalenin erkek mensuplarına miras ve tımar olarak verilirdi. Devletin bütün memurları ve her sınıftan halk bunları kabule mecburdu. Ögedey Han, kibri, zekâsı, yeteneği, kararlı oluşu ve adaleti ile tanınmaktaydı. Cengiz Han, bu hasletlerini göz önünde tutarak onun varisi olmasını istemiştir.

²²⁵ Michael Weiers, "Von Ögedey bis Möngke-Das Mongolische Grossreich", **Die Mongolen Beitrage zu ihren Geschichte und Kultur**, s.192-194

Cengiz Han tarafından uluslara bölünen devlet, kesin şeklini Ögedey zamanında almıştır. Han tarafından bir ulusun başına getirilen prensler verilen ulusun esas sahibi olmuştur. Ulusun idaresi ile görevlendirilen prenslere, belli sayıda asker, binbaşı ve tümen başılar tahsis edilmiştir. Tüm uluslar merkeze, topladıkları vergilerden belli bir yüzde vermekle sorumluydular²²⁶.

Weiers'a göre, Cengiz Han'ın 1227 yılındaki ölümünden 1229'ta Ögedey Han'ın tahta geçişine değin, tıpkı bozkır adetlerine göre babanın ölümünden sonra en küçük oğlun haneyi yönetmesi gibi, Tuluy ülkeyi idare etmiştir²²⁷.

Döneme ait kaynakların Ögedey'in Han seçimine dair ortak bir tarih vermesi, 1229 yılında düzenlenen kurultayın tarihinden şüphe etmememizi sağlarken, akla hemen neden Cengiz Han'ın 1227 yılındaki ölümünden sonra bu denli beklendiği sorusu gelmektedir. Oysaki Cengiz Han daha ölümünden evvel Ögedey Han'a işaret etmişti. Bu konuda Endicott-West, Ögedey Han'ın seçimine dair belki de fikir ayrılıkları olabileceğine işaret etmektedir²²⁸. Aradan geçen iki yılın sonunda, Ögedey'in Kerulen nehri kenarında Han seçildiği kurultay sırasında Altın aile mensubu soyluların saygılı bir şekilde Yasa (Zhasa) önünde eğildiği naklini görebilmekteyiz²²⁹. Cengiz Han'ın ardından gerçekleştirilen ilk han seçiminde, şayet ayrı fikirler var olmuş olsa bile, tüm asiller yasanın önünde gösterdikleri bu saygı ile hem Cengiz Han'ın kararına, hem de yasaya olan bağlılıklarını dile getirmiş oluyorlardı.

Ancak bu fikre karşı Endicott-West'in sunduğu savunma, Möngke Han'ın seçimi gibi olaylı bir kurultay için dahi dönem kaynaklarında geçen oy birliği ifadesi. Bu noktada tarihçi, bir hanın seçilmesinin ardından, onun seçimine dair geçen

²²⁶ Ganizhamal Kushenova, "Ögedey Kaan Zamanı Türkistan'da Teşkilat Yapısı", **Bilig, Sayı 38**, s. 186

²²⁷ Barthold'un Çin kaynaklarından naklettiğine göre, onun bu kurultay ile Han ilan edilmesine kadar ülke, saltanat naibi Tuluy tarafından idare edilmiştir Bkz.:V.Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çeviren Hakkı Dursun Yıldız, s. 490; Michael Weiers, "Von Ögedey bis Möngke-Das Mongolische Grossreich", **Die Mongolen Beiträge zu ihren Geschichte und Kultur**, s.193-194;

²²⁸ Elizabeth Endicott-West, "Imperial Governance in Yüan Times", **The History of Mongolia, Volume: II**, s. 482; Weiers'in de Ögedey'in seçimine şüpheyile yaklaştığını görüyoruz. Bu nokta da dayanak olarak iki yıl aradan sonra kurultayın toplanmasına dikkat çeken tarihçi, aynı zamanda, baba hanesinin en küçük oğla bırakıldığı bozkır geleneğini de hatırlatmaktadır. Hatta bu seçimin açıkça yasaya muhalefet olduğunu da dile getiren Weiers, bu anlaşmazlıklardan dolayı kurultayın geçmiş olabileceğini belirtmektedir. Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s.89

²²⁹ P. Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.477

bahislerin yeterince muteber olamayacağına dikkat çekmektedir. Zira Möngke Han'ın seçildikten sonraki ilk emirlerinden biri, onun hükümdarlığına muhalefet edenlerin cezalandırılması yönünde olmuştur.

Kurultay başlamadan evvel, siyasetle ilgilenen ve olası bir han adayını destekleyen her hak sahibi taraftar, kurultaydan evvel buluşma noktasına gelirdir. Karşı adayın seçilmesin engel olmak isteyen soylular ise, kurultaya iştirak etmeyerek, desteklemediği diğer ismin meşruiyetine gölge düşürür, hatta mümkünse seçilmesine engel olurdu.

Moğol kurultaylarının tek özelliği hanın seçilmesi ve bayram havasında şenliklerin tertip edilmesi değildi. Bu kurultaylarda aynı zamanda tahta çıkan yeni han, kendi dönemine ait yeni düzenlemeleri de ilan ederdi. Aynı zamanda bu kurultaylar, Kubilay öncesine kadar, Moğol idaresinin temel kurumu sayılmaktaydı²³⁰.

Bozkır geleneklerine göre, en büyük erkek evlat, merkezden en uzakta olan bölgeleri idare etmesi için görevlendirilirdi. Yaşı daha genç olanlar daha yakınlarda, en genç erkek evlat ise baba ocağını idare ederdi. Cengiz Han da evlatları arasında toprak paylaşımını zaten bu esasa göre yapmıştı. En büyük oğlu Cuci, batıdaki en uzak bölgede, ikinci oğlu Çağatay daha yakında olan Türkistan'da, en küçük oğlu Tuluy ise baba ocağı olan Moğol topraklarında görevlendirilmişti. Ögedey Han ise hepsinin üstünde bir hâkimiyete sahipti. Ancak birbiriyle iç içe olan hâkimiyet alanları, Cengiz'in oğulları değil de, torunları yani üçüncü kuşak arasında sürtüşmelerin yaşanmasına sebep olmuştu.

1235 yılı kurultayında, Cengiz Han'ın da gösterdiği cihan hâkimiyeti hedefi doğrultusunda, Batu kumandasında Doğu Avrupa üzerinden batıya doğru sefer emri verildiğini görüyoruz Moğol birliklerine. Plano Carpini'nin de belirttiği üzere, Moğollar, Cengiz Han yasasından aldıkları emre göre kimseyle barış yapmazlardı. Anlaşma ancak hâkimiyetlerini kabul edenlerle olurdu. Çünkü Yasa onlara bütün kavimleri hâkimiyet altına almayı emretmiştir²³¹. Diğer yandan da Çin'deki çarpışmalar sürmekteydi. Ancak 1241'de Ögedey Han'ın ölümü üzerine han seçimine odaklanılmıştır. Ögedey, tahta oturduktan sonra ulusları kendisi tarafından tayin

²³⁰ Elizabeth Endicott-West, "Imperial Governance in Yüan Times", **The History of Mongolia, Volume: II**, s. 482-486

²³¹ Johannes von Plano Carpini, **Kunden von den Mongolen 1245-1247**, s.84

edilen memurlarıyla idare edip, Cengiz Han Yasası ile devlet geleneklere tabiyeti sürdürmüştür. Saltanatının son döneminde (1234/35- 1240/41 yılları arası) hayatını eğlenceyle geçirdiği nakledilen Ögedey, bu zaman zarfında devlet işlerinden nispeten uzaklaşmıştır. İdarî sorumluluklar daha ziyade başyardımcıya devredilmişti. Başyardımcı ya da baş vezir, devletin bütün işlerinin yürütülmesini idare eden en yüksek rütbeli memuruydu. Bu görevde döneminin dikkat çeken ismi olarak Yeh-lu Ch'u-ts'ai'i sayabiliriz. Yeh-lu Ch'u-ts'ai son derece nüfuz sahibi bir başyardımcıydı²³².

İdarî yapı adına Endicott-West, *daruyaç*ilerin, Ögedey (1229-1241), Güyük (1246-1248) ve Möngke (1251-1258) dönemlerinde, Kuzey Çin'in çökmüş olan ekonomisini yeniden canlandırma işinden de sorumlu olduklarını belirtmiştir. Bu noktada 1236-1274 yılları arasında Kuzey Çin'in çeşitli yerlerinde bu görevi yürütmüş olan Meng-ku Pa-erh adında bir *daruyaç*i'den bahseden yazar, konuyla alakalı bir kitabende örnekler vererek görevi netleştirmektedir²³³.

Ögedey Han, bazı reformları dışında daha ziyade Cengiz Han'ın siyasetini takip etmiştir. Hanlık makamına gelmesiyle ilk önce kendi muhafız birliklerini düzenlemiş, ardından ise devlet sınırlarındaki kontrolü tekrar güçlendirmiştir. Moğol Yasasında herhangi bir değişikliğe gitmediği gibi, imparatorluğun her noktasında kati şekilde takibini emretmiştir²³⁴. Ögedey Han döneminde, idarî birimlerde düzenlemeler yapılmasına ve devletin içeride ve dışarıda iktidarının güçlenmesine çaba harcanmıştır. Bütün önemli işlerde Çağatay Han'ın tasdikine başvurulmuştur. Tabii bu konularda Çinli baş vezir Yeh-lu Ch'u-ts'ai başta olmak üzere Uygur vezir Çinkay ve Müslüman tüccar Mahmut Yalavaç fikri alınan önemli isimlerdi²³⁵.

Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin düşündüğü bürokratik mekanizmanın oturmasına karşı devletin dayandığı askeri aristokrasi tabakası en büyük engeldi. Bunun gerçekleşebilmesi için öncelikle devletin dayandığı askeri aristokrasi tabakası

²³² al-Umarî, büyük han adına ülkeyi idare eden dört vezirin varlığından bahsetmektedir. al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, s.114

²³³ Elizabeth Endicott-West, "Imperial Governance in Yüan Times", **The History of Mongolia, Volume: II**, s. 487

²³⁴ İmparatorluğun tüm kanatları Ögedey'in yüksek idaresine bağlıydılar. Büyük Han, yasaya riayetini takipçisiydi. Bkz. al-Umarî, **a.g.e.**, s.109

²³⁵ Michael Weiers, "Von Ögedey bis Möngke-Das Mongolische Grossreich", **Die Mongolen Beitrage zu ihren Geschichte und Kultur**, s. 196

zayıflatılmalıydı. Ancak tüm bunlar için onu destekleyen bir ekibe de ihtiyaç duymuş olan Yeh-lu Ch'u-ts'ai, her şeyin idrakindeydi ve hedefine ulaşmak adına önce Hanın güvenini kazandı. Böylece siyasetinin alt yapısını temin ettikten sonra harekete geçti.

Yeh-lu Ch'u-ts'ai, devletin dayandığı askeri aristokrasi tabakasını sarsan çeşitli sınırlamalar getirip reformlar gerçekleştirdi. Devlet dairelerine, sınavları kazanan Çin asıllı ve eğitilmiş 4030 kişi getirdi. Onun özellikle askeri aristokrasiye zarar vermeyi hedefleyen maliye reformu, beklendiği gibi kısa bir süre içerisinde ordunun muhalefetine yol açarak devlette iki siyasi kampın oluşmasına neden oldu.

Ögedey Han'ın saltanatı sırasında ortaya çıkan eski askerî monarşi sistemini korumak isteyenler ve askerî monarşi sistemini bürokratik sisteme dönüştürmeye çalışanlar birbirine muhalif siyasetler izlemişlerdir. Aslında Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin nüfuzunun bu denli artmasına Han'ın kendisi müsaade etmiştir. Ögedey Han Yeh-lu Ch'u-ts'ai'a karşı şahsi bir saygı duyuyor da olabilirdi. Onun zamanla oluşan etkisini, yürüttüğü siyasete itiraz eden askeri aristokrasi üyelerinin, 1235 yılında ona karşı tertipledikleri entrikadan da anlayabiliyoruz. Bu entrikanın başrol oyuncularından biri de Cengiz Han'ın kardeşi Otçigin Noyan'dı. Ögedey Han durumu öğrenince Otçigin'in cezalandırma hakkını Yeh-lu Ch'u-ts'ai'a vermiştir²³⁶.

Tüm tarihi kaynaklar, hatta Moğolları düşman kabul edenlerde bile Ögedey, cömertliği ve mutedilliği hususunda hem fikir olmuşlardır. Kendinden sonra hüküm sürecekteler olanların dönemlerinde sık sık görülen dehşet verici mahkemeleri ve vahşî katliamları onun saltanatı esnasında görmüyoruz²³⁷. Moğolların kendileri dahi Cengiz Han ve Ögedey'in saltanatları arasındaki farkı ve Ögedey'in amacını anlamışlardı. Ögedey'in aldığı tedbirlerin esas amacı ülkede sükûneti sağlamak ve sivil halkı baskı ve ağır vergilerden kurtarmaktı.

Çağatay Han, ailenin büyüğü olmasından dolayı da Ögedey Han üzerinde büyük bir nüfuza sahipti. Yasa'nın uygulayıcısı ve denetçisi olan Çağatay, kardeşini dahi şaraba düşkünlüğü konusunda sık sık ikaz etmekteydi. Ögedey, yasa ihlalleri yapan Müslümanları Çağatay'ın gazabından korumak adına sürekli hilelere

²³⁶ Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig, Yaz-2007, Sayı: 42**, s. 232-233

²³⁷ Barthold, bu konuda Gizli Tarih ve Cüveynî'den nakillerde bulunup, Ögedey döneminde bu tür katliamların olmadığına dair savlar ileri sürmektedir. Bkz.: V.Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çeviren Hakkı Dursun Yıldız, s. 490-491

başvurmak zorunda kalıyor, suçluları açıkça müdafaa edemeyip kurnazlıklarla Çağatay'ı bastırmaya çalışıyordu. Müslümanlar Ögedey'in saltanatı sırasında namazlarını rahatça kılabiliyor, İslamî kurallara göre kurban kesimi dahi yapabiliyorlardı. Bu durum yalnızca Çağatay'ın hüküm sürdüğü Horosan'da değişmekteydi²³⁸. Onun ölümünden sonra 1246'ya dek ülkeyi eşi Töregene Hatun'un ülkeyi yönettiğini görüyoruz. Spuler'ın ifadesine göre, Töregene Hatun, muhibbesi Fateme devlet işlerine nüfuz edene değin, Ögedey'in babasının zamanından kalma idarî esaslarına uyarak devlet yönetmiştir²³⁹. 1246 yılında ise Ögedey ve Töregene'nin oğlu olan Güyük Han'ın tahta çıktığını görmekteyiz.

Güyük Han'ın tahta çıkışıyla, Moğol ilerleyişinin yeni bir ivme kazandığını görmekteyiz. Bilhassa batı için Moğollar bir tehlikeydi. Bu da onlarla daha fazla iletişim ihtiyacını beraberinde getirmekteydi. Nitekim Güyük döneminde Büyük Hanlığa giden Carpini bunlardan sadece biriydi.

1248'de ölen Güyük Han'ın döneminde, artık batının doğudan gelen Moğol gücünün farkına varmıştır. Bunun yanında, gittikçe güçlenen kanatlar adına da gelecekteki ayrılığın ilk sinyallerinin bu dönemde verildiğini de söyleyebiliriz. Ratchnevsky'ye göre, yasa Güyük zamanından itibaren ihtiyaca göre yorumlanmaya başlanmıştır. Öyle ki, İran ve Çin'de de Cengiz Han'ın düzenlemelerine dair yorumlar zamanla farklılıklar göstermiştir²⁴⁰.

Güyük Han'ın ölümün ardından, evvelce görülmüş bir sahnenin tekrarına şahit olmaktadır. Yine bir dul eş, Güyük Han'ın eşi, İmparatorluğu bir sonraki han seçimine dek yönetmiştir²⁴¹.

1 Temmuz 1251 tarihli kurultayla artık imparatorluk idaresinin Ögedey hanesinden Tuluy hanesine geçtiğini görmekteyiz²⁴². Kanlı ve çekişmeli bir seçimden sonra Möngke, Tuluy evinin en büyük oğlu, Moğol İmparatorluğu'na Büyük Han olmuş, ardından imparatorluk bünyesindeki ilk çatlaklar görülmeye başlanmıştır.

²³⁸ V.Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çeviren Hakkı Dursun Yıldız, s.498-499

²³⁹ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 305

²⁴⁰ Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.484

²⁴¹ Michael Weiers, "Von Ögedey bis Möngke-Das Mongolische Grossreich", **Die Mongolen Beitrage zu ihren Geschichte und Kultur**, s. 205-206

²⁴² Paul Ratchnevsky, a.g.m., s.474

Möngke kardeşi Kubilay'ı doğuya, Hulagü'yu ise batıya göndermişti²⁴³ Esasında, Cengiz Han'ın başa geçirdiği Ögedey'in neslinden bu gücün alınması, onun düsturlarına ters bir hareket olarak yorumlanabilir. Ancak gelenek aynı zamanda en liyakatli olanı tahta oturtmayı emretmekteydi. Liyakat bir bakıma ikna gücü de demek olduğuna göre tercih edilen kişi bunu başarmıştı.

Möngke'nin başa geçmesi, ısınan ortamı alevlendirmişti. Möngke, kağanlığını onaylamayan, hatta kurultaya katılmayan Çağatay ve Cuci soyu karşı harekete geçmişti.

Möngke, tahta geçmesiyle beraber, kardeşleri Kubilay ve Hulagü'yu, cihan hâkimiyetinin genişletilmesi adına doğuya ve batıya yolladığını yukarıda belirtmiştik. Kubilay Çin'e doğru, Hulagü ise İran ve daha batısında yarım kalan ilerleyişi tamamlamak üzere yola çıktılar.

1253 yılında batıdan Moğollara gönderilen bir başka elçinin seyahat notlarından, hala Moğol kanatlarının merkeze bağlılık gösterdiklerini görebilmekteyiz. Hedefi aslında Batu'nun oğlu Sertak olan Rubruk, hiyerarşik düzene uygun bir şekilde Batu ve sonunda Möngke'ye gönderilmişti. Batu hala merkeze bağlı hareket etmekteydi²⁴⁴. Zaten ilerleyen yıllarda, Batu hanesinden kısa süre tahta çıkan Sertak ve Ulakçı'nın ardından, Möngke'nin yarlığıyla Berke'nin Cuci Ulusu idaresine geçtiğini görmekteyiz²⁴⁵. Ancak bu durum, Hulagü ve Batu arasında değişen dengelerde, Möngke'nin kardeşinden yana tavır koymasıyla değişecekti.

Her ne kadar Möngke, kardeşi Arık Böge'yi varisi olarak işaret etmişse de, ölümünden sonra işler onun vasiyet ettiği gibi sürmemişti. 1260 yılında Kubilay topladığı kurultayla hanlığını ilan etmişti. Yaşanan uzun çekişmelerin sonunda Kubilay, Arık Böge'yi 1264'te bir nevi dize getirmeyi başarmıştı.

Tüm bu olaylar, artık Moğol İmparatorluğunun tekrar toparlanamayacak şekilde parçalara ayrılmasına sebep olmuştu. Bundan sonra kanatlar, hala Kubilay hanesini bir saygı işareti şeklinde Büyük Han olarak kabul edenler ve kendi kaderlerini bağımsız şekilde çizenler olarak yollarını ayırmışlardı. Aslında sadece

²⁴³ George E. Lane, "The Mongols in Iran", **The Oxford Handbook of Iranian History**, s. 250

²⁴⁴ Wilhelm von Rubruck, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çeviren: Engin Ayan

²⁴⁵ Michael Weiers, "Von Ögedey bis Möngke-Das Mongolische Grossreich", **Die Mongolen Beitrage zu ihren Geschichte und Kultur**, s. 211-212

şeklen de olsa, sorunsuzca merkeze bağlılığını sürdüren kanat olarak sadece İlhanları sayabiliriz²⁴⁶.

Artık idare merkezlerini Çin topraklarına kaydıran Büyük Hanlığın varisleri, yaklaşık bir asır hükmettikleri bu topraklarda, Çinlilerle fazla haşır neşir olmadan geçirmeye çalışmışlardır hayatlarını. Weiers'a göre bu durum, kültürel anlamda Çinlilerle iletişimi en az seviyede tutarak kendilerini korumaya çalışan Moğolların, bu sürenin sonunda kendi öz memleketlerine geri gönderilmeleri ile sonuçlanmıştır. Diğer kanatlardaki Moğollar ise zamanla asimile olmuşlardır.

Moğolların Ögedey Han devrinde hala Moğol imparatorluğu toparlayıcı bir özellikteydi. Henüz diğer kanatlar kendi başlarına hüküm sürmemektedirler. Bu anlamda ilk hareketlenmeleri sırayla ve giderek artarak Töregene Hatun, Güyük Han ve Oğul Kaymış dönemlerinde görmektediriz. Möngke'nin tahta çıkışıyla, batıda giderek güçlenmiş olan Cuci Ulusuna karşı ibreyi tekrar doğudan yana gösteren bir rüzgâr esmiştir. Ne yazık ki Moğollar boy ve aile mücadelelerine kapılıp, büyük bir imparatorluğu bir arada tutmayı başaramamışlardır²⁴⁷.

4.1.2. Büyük Hanlıkta Dinî Yaklaşımlar

Genel olarak Moğol hükümdarlarının kendilerine tabi olan milletleri herhangi bir dine zorlamadıklarını biliyoruz. Bu durum ne bozkır geleneğinde mevcuttu ne de Cengiz Han buna benzer bir davranışta bulunmuştu. Spuler, Cengiz Han ve Ögedey için Hristiyan varlığının politik anlamda herhangi bir problem teşkil etmediğini belirtmektedir. al-Umarî ise Müslüman olmadığı halde Müslümanlara Ögedey Han'ın gösterdiği iyi muameleden şaşırarak bahsetmektedir²⁴⁸. Temelini yasadan alan bu siyaset elbette ki zaman zaman hükümdarların kişisel eğilimleriyle hafif sapmalar göstermiştir. Ancak Cengiz Han tüm dinlere eşit mesafeyi, genel olarak da tüm dinlerin ruhanilerine karşı saygıyı tavsiye etmekteydi. Bu saygının bir göstergesi

²⁴⁶ Michael Weiers, "Von Ögedey bis Möngke-Das Mongolische Grossreich", **Die Mongolen Beiträge zu ihren Geschichte und Kultur**, s. 213-214

²⁴⁷ Michael Weiers, a.g.m., s. 215

²⁴⁸ al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, s.112-113; İslam tarihçileri Ögedey'in Müslümanlara karşı olan sempatisine sıkça yer vermişlerdir. Aktarılan anekdotlardan, Barthold da, Ögedey Han'ın, diğer din mensuplarına nispeten Müslümanları ayrı bir yerde tuttuğu sonucuna katılmaktadır. Bkz. V. Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çeviren Hakkı Dursun Yıldız, s. 497-498

olarak hepsini vergiden muaf tutmuştı. Böylece aslında Moğol asillerine verilen en büyük imtiyazlardan birine sahip olmuşlardı²⁴⁹.

---

²⁴⁹ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 220

Göyük'ün sarayında ise, Hristiyanlara karşı göstermiş olduğu yakınlığın bir neticesi olarak, çokça papaz ve rahibe rastlamak mümkündür. Hatta pek çok defa din adamlarına verilen vergi muafiyetini yenilemişti²⁵⁰. Ancak onun bu yakınlığı, Hristiyan olduğu şeklinde yanlış yorumlara sebep olmuştur. Möngke ise, Hristiyan bir anneden doğmuş olmak, birden fazla Hristiyan eş, vaftiz edilmiş bir oğul ve yine bir Hristiyan bir vezire sahip olmakla, kendisi Hristiyan olmasa dahi, bir yerde –Spuler'in de ifadesiyle- bu din mensuplarına bazı imtiyazlar vermek mecburiyetinde kalmıştır. Oysaki Möngke'nin asıl ilgili olduğu inanış Şamanizm'di. Onların çadırı, hükümdarın çadırına en yakın yerdedi. Ancak Möngke siyasetine mümkün oldukça bu durumu yansıtmamaya çalışmakta, Cengiz Han'ın belirlediği ilkeye bu anlamda uymaya çalışmaktaydı. Ona göre, bir elin muhtelif parmakları gibi, tüm dinler insanı farklı yollardan aynı hedefe, tanrıya ulaştırmaktaydı. Möngke'nin bu anlamda dikkat çekici icraatlarından biri de, Kuran, İncil ve Tevrat'ı Moğolcaya çevirtmesidir²⁵¹.

4.1.3. Büyük Hanlıkta Avcılık

Bilindiği gibi Moğollar, sefer zamanlarının dışında hem bir geçim kaynağı olması hem de askerî bir talim niteliği taşıma hasebiyle avcılığa son derece önem vermekteydiler. Kadın erkek herkesin katıldığı bu etkinlik, adeta bir savaş disiplinde yürütülen ve bazen aylar süren bir organizasyon olabiliyordu.

Rubruk'tan aldığımız haberler bize Cengiz Han'ın ölümünün ardında henüz imparatorluğun bütün olduğu zamanlarda bu etkinliğin devam ettirildiğini göstermektedir. Buna göre, 13.yy. ortalarında Moğollar avlanmaya çıktıkları zaman, hayvanların yoğunlukta olduğunu bildikleri bölgelere gider ve hayvanın etrafını çevirirlerdi. Ardından birbirlerine yakın durarak hayvanın etrafını çevirir, oklarla onu avlardı²⁵². Bu bizim Ata Melik Cüveynî'nin eserinde de gördüğümüz av tasvirine uymaktadır²⁵³.

4.1.4. Büyük Hanlık'ta Askerî İdare

²⁵⁰ Bertold Spuler, "Die Religionspolitik der Mongolen", **Gesammelte Aufsätze**, s.139

²⁵¹ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 222-223

²⁵² Wilhelm von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çeviren Ergin Ayan, s.38

²⁵³ Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s.88-89

Büyük Hanlık döneminde askerî teşkilat, Cengiz Han'ın kurduğu esaslara göre devam etmiştir. Buna göre ordu onlu birliklere ayrılmıştı²⁵⁴. Han'a bağlı tümen başı, bin başı ve yüz başılar, yani noyanlar, kendi birlikleri içinde tam yetki sahibiydiler. Sonraları bu makam babadan oğla geçen irsî bir göreve dönüşmüştür. Moğol askerî teşkilâtının ilerideki gelişmesinde, noyanların yardımcıları olan nökerler, önemli rol oynamıştır. Noyanların bir nevi yardımcısı olan nökerler, hiçbir akrabalığı olmayan boylardan da seçilirlerdi. Bu iki zümre arasındaki münasebetler, kan akrabalığına dayanan sosyal kuruluşun yavaş yavaş değişmesinde etkili olmuştur. Bir noyanın yanında çalışan nökerler, belirlenen birliklerin idaresinde yardımcı unsur olup, sonraları noyan rütbesine kadar yükselebilmekteydiler. Bunlar ücretli asker olmayıp gönüllü subaylar veya onların evlatlarıydı. Komutanlar, nökerlere bakmak ve onları beslemekle yükümlüydü. Bütün ileri gelenlerin (Han, Ba'atur, Taiishi, Noyan) yakın nökerleri vardı. Bir de harp esnasında asker (çerig) olarak vazife gören ve karaçu (kara halk) denilen geniş halk tabakası bulunurdu.

Vilayetlerde tangmaçiler, darugaçinin askerî yardımcılarındandı. Ancak bu göreve getirilmek, Moğol prensleri için adeta bir çeşit cezalandırılma biçimiydi. Örneğin Ögedey Kaan oğlu Güyük'e kızdığında onu imparatorluğun sınır bölgelerine tangmaçi olarak gitmesini istemiştir²⁵⁵.

Ögedey'in seçimin ardından, onun muhafız birliklerinin başına Tuluy ve Çağatay'ın getirildiğini görmekteyiz. Cengiz'in de korumaları olan 800 gündüz muhafızı, hizmetliler ve bir tümen, artık Ögedey'i de korumak görevindeydiler²⁵⁶.

Abu'l Ferec (1225/26-1286), yasadaki bir düzenlemeye dayanarak askerî hizmet yaşının 20 olarak belirlendiğini nakletmektedir. Ancak biz Moğolların bir deyişle beşikten mezara kadar asker sayıldıkları bilgisine sahibiz. Ratchnevsky Yuanshi'ye dayanarak, Ögedey'in asker alım yaşını 18 olarak belirlediğini de eklemektedir. Kubilay da 1270 yılında bunu 20 olarak sabitlemiştir. Bu durumda Abu'l

²⁵⁴ al-Umarî, Büyük Hanlığın ordularından bahsederken, on iki bin kadar atlı doğancının mevcudiyetini nakletmektedir. Verdiği rakamlar arasında, yirmi tümen de vardır. Bkz. al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, s.111

²⁵⁵ Ganizhamal Kushenova, **Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 75-76

²⁵⁶ Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s. 90

Ferec, Cengiz Han kararlarına dayanmayan, daha sonraları meydana gelmiş bir durumu aktarmaktadır²⁵⁷.

4.1.5. Büyük Hanlıkta Posta İşleri

Devasa bir alana hâkim olan Moğol devletinde mesafelerin uzaklığı, posta teşkilatının önemini daha da arttırmıştır. Artık idarî emir ve haberlerin zamanında yerine ulaşması ayrı bir önem kazanmıştı. Bu nevi haber ya da emir taşıyan görevlilerin tüm ihtiyaçları güzergâhın üzerinden geçtiği yerleşim birimlerinde yaşayan ahali tarafından karşılanmak zorundaydı. Yam yani posta teşkilatının, haberleşme dışında gelirleri merkeze ulaştırma gibi bir fonksiyonu olduğu da tahmin edilmektedir.

Ögedey Han döneminde, Yeh-lu Ch'u-ts'ai'in baş vezirliği sırasında Hanlık hazinesinin doldurulmasını sağlayan önemli reformlardan biri de posta teşkilatının yeniden teşkilatlandırılmasıdır. 1235 yılında toplanan Kurultay'da Moğolistan'ın kuzeyinden devletin diğer bölgelerine giden posta durakları yani *yam* istasyonlarının gerekli tüm noktalarda kurulup düzenlenmesine karar verilmiştir.

Posta hizmetlerini denetleyen *yam* dairesi, idarî organizasyonların ve verilen görevlerin zamanında yerine getirilmesini sağlamak, uzak ülkeler hakkında bilgi toplamak ve resmî olarak görevlendirilmiş olan şahısların halk üzerinde gereksiz yaptırımlar uygulamaya çalışmasını engellemek adına kurulmuş bir birimdir. Karakurum artık Asya için önemli bir şehir olmuştu. Şehrin bu önemli konumunu sürdürmek adına diğer noktalarla bağlantısı sağlam kurulmalıydı. Karakurum'un ihtiyaçlarının büyük bir kısmı Çin'den karşılanmaktaydı. Buradan Çin'e kadar aralarında 5 fersah mesafe bulunan 37 *yam* kurulmuş, her yama ise 1000 kişilik bir askerî birlik yerleştirilmiştir. Yerleşik hayat süren yerlere göre göçebelerin posta iletişim düzeni bambaşka örgütlendi ve posta sadece elçiler ve habercileri taşımaya tahsis edildi.

Yam için tüm ihtiyaçlar ile ilgili yapılan düzenlemelere göre, her iki tümen bir yamın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tümenler arasında paylaştırılmıştır. Habercilere, kimin emriyle yolculuk yaptıklarını belirten kimlik belgesi *payza* verildi.

²⁵⁷ Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.484

Önemli bir payza taşıyanlar, küçük payzalılara göre daha fazla at kullanabilirlerdi. Yabancı elçilerin de at kullanma hakkı vardı. Ancak Möngke Han dönemi ile tüccarların yam hizmetlerinden bedava yararlanmaları yasaklanmıştır. Bunun yanında mahalli yönetimler yolculara (payza taşıyanların) ihtiyaç halinde yardımda bulunmalıydı. Yamlar her yıl teftiş edilirdi.

Posta sisteminde gerekli disiplinin sağlanması için tümenlerden istasyonları denetlemeye yamçı (yamcı) ve atlı postacılar (ulakçılar) nakledilirdi²⁵⁸.

Posta teşkilatı düzenlenirken, müzakereler esnasında tüm ulusların sesini duyurmak adına, her bir ulus adına onu temsil edecek bir temsilci vazifelendirilmişti²⁵⁹. Böylece her coğrafya adına bilgi alınmış ve alınan kararlarda bu veriler de göz önünde bulundurularak adım atılmıştır.

Möngke Han zamanında getirilen yenilikleri, posta istasyonlarındaki atların sayılarına getirilen sınırlama, postacıların bu atları şahsi işlerinde kullanmamaları, yeni bir ata ihtiyaç duyulması halinde bunu yerli halktan talep etmeme şeklinde sıralayabiliriz²⁶⁰. Möngke Han zamanında Moğol ülkesine seyahat eden Rubruk, bize posta teşkilatının o dönemki varlığı hakkında bilgiler vermektedir. Notlarının 6 Aralık 1253 tarihli kısmında yam teşkilatını anlatan seyyahın nakillerinden bize posta istasyonlarının birbirlerine olan uzaklıklarının bir günlük mesafede olduğunu öğrenmekteyiz²⁶¹.

Posta teşkilatının birincil görevi, idarî işlerde haberleşmeyi zamanlı yerine getirmek, böylece mesafelerden doğabilecek aksamaları en aza indirmekti. Bunun yanında resmî görevlerle seyahat edenlerin güvenliğini sağlamaktan da sorumluydular. Ancak anlaşılan o ki, resmî görevliler zaman zaman güzergahları üzerindeki halktan gereksiz beklentilerde bulunmaktaydılar²⁶². Posta istasyonları, bu görevlilerin güvenliğini sağlarken, aynı zamanda halkı da doğabilecek nahoş durumlardan korumaya çalışmaktaydılar.

²⁵⁸ Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig, Yaz-2007, Sayı: 42**, s. 235-236; Michael Weiers, "Von Ögedey bis Möngke-Das Mongolische Grossreich", **Die Mongolen Beitrage zu ihren Geschichte und Kultur**, s.196-198

²⁵⁹ V.Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çeviren Hakkı Dursun Yıldız, s. 492

²⁶⁰ a.g.e., s. 496

²⁶¹ Wilhelm von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çeviren Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 78

²⁶² V.Vladimiroviç Barthold, **a.g.e.**, s. 495

4.1.6. Büyük Hanlıkta Vergi

Moğollar kendilerine bağladıkları topraklarda ilk başlarda çok ağır vergi mükellefiyetleri getirmişlerdir. Moğollara tabi olan her yeni toprak, ilk olarak yüklü bir haraç ödemek zorundaydı. Akabinde ise diğer vergiler yıllık olarak beklenirdi. Vergilerin üç grupta zikredildiğini görmekteyiz:

1. Şehir halkından (tüccar ve zanaatçılardan) alınan tamga ve baş vergisi
2. Göçebelerden alınan kopçur vergisi
3. Ziraatçılardan alınan kalan (kılan) vergisi

Bu vergilerin dışında başka birçok özel vergi de alınmıştır. Son zamanlarda araştırmacılar Moğol Devleti'ndeki vergi çeşidinin 20'den fazla olduğunu düşünmektedir. Kanunla belirlenmiş vergilerin dışında vergi adında toplanan başka kalemlere de rastlamak mümkündür. Ayrıca tabi milletlerin hizmet mükellefiyetleri de vardı. Bu da bir çeşit vergi sorumluluğuydu²⁶³.

Cengiz Han zamanında devlet bütçesi, hâkimiyet altındaki toprakların gelirleri ve ganimetlerden oluşmaktaydı. İşgal edilen ülkeler, askeri bölüklere ayrılır ve bu ülkeler, devletin bir nevi gelir ve askerî deposuna dönüştürülürdü. Bunlara askerî düzeni ve vergileri denetleyen görevliler *baskak* ve *tangmaşi* gönderilirdi. Merkeze haberlerin ve gelirlerin daha hızlı ve daha güvenli ulaşması için posta istasyonları teşkilatlandırılmıştı. Kervan yollarının emniyeti de önemliydi²⁶⁴.

Gizli Tarih ve Yüan Hanedanlığı Çin tarihi bize vergilerin öncelikli olarak Ögedey Han zamanında düzenlendiklerini belirtmektedir²⁶⁵. Tıpkı diğer mevkîdaşları gibi Ögedey de imar faaliyetleri ve saray işleri için paraya ihtiyaç duymaktaydı. Bu da, en çok itibarı kendisine en çok para gönderen valilin görmesini beraberinde getirmekteydi. Yalnız Han'ın gelen paraların halka neye mal olduğundan haberi

²⁶³ Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig, Yaz-2007, Sayı: 42**, s. 237

²⁶⁴ Ganizhamal Kushenova, a.g.m., s. 232

²⁶⁵ P. Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.484

yoktu. Mesela Yeh-lü Ch'u-ts'ai'in tavsiyesine rağmen, Çin'de vergiler Abdurrahman adında bir Müslüman'a iltizam olarak verilmişti²⁶⁶.

Ögedey zamanında Yeh-lu Ch'u-ts'ai'yi meydana getirdiği vergi reformu ile Moğol ve Müslümanlara karşı, Çinlilere imtiyazlar tanınmış ve bu da tartışmalara sebep olmuştur. Çin'de Moğollar, finans reformlarına (1234-1236) nüfus sayımı ile başlamış, ev işlerini kayda geçirilmiş ve vergileri düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu sayımların yönetilmesi işi, Ögedey Han tarafından Şiki-kutuku'ya verilmişti²⁶⁷. 1236 yılı itibariyle yürürlüğe giren vergiler şöyleydi:

1. Toprak vergisi mülkiyete dayanmaktaydı.
2. Baş vergisi, bireylerin kategorisine göre tahıl olarak alınmaktaydı.
3. Ev (hane) vergisi, ipek olarak tahsil edilmekteydi.

Çin'de hane başından alınan vergi, Moğol ve Müslümanlarda şahsa göre uygulanmıştır. Ticaret mallarından ise değerinin 1/30 oranında vergi alınmıştır. Bununla birlikte tuzdan (40 chinden 28,4 gram gümüş) alınmıştır. Kushenova'ya göre, ticaret vergileri, sadece Çin kaynaklarında kaydedilmiştir, kuralın tüm imparatorluk topraklarında uygulanıp uygulanmadığı belli değildir. Ancak tohum vergisinin devletin batı topraklarından da alındığını biliyoruz.

Cengiz Han zamanında sistem Moğolların vergi ödememesi üzerine kurulmuştu. Ancak 1231 yılından itibaren Moğollara %1'lik bir vergi mükellefiyeti getirilmiştir. Böylece yüz attan bir at, yüz koyundan koyun tahsil edilmiştir. Barthold %1'lik vergiyi *kopçur* olarak aktarmaktadır²⁶⁸. Kushenova, Gizli Tarih'ten nakille, et vergisi, süt vergisi, malzeme ve pirinç deposu, otlak yer ve suların bakımı, kuyu kazılması, posta teşkilatı gibi kalemlerin, öncelikle büyük kardeşleri Çağatay'a sunulup onun tasdikinden sonra uygulamaya konulduğunu belirtmektedir.

1236 şaraptan ise lüks mal olduğu için 1/10 satış fiyatına göre vergiler alınmıştır. Ziraat ürünlerinin %10'u vergi olarak alınırken, sarayın masrafları için her yıl halkın sürülerinden iki yaşında birer koyun alınması ve o bölgenin fakirleri için her

²⁶⁶ V. Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çeviren Hakkı Dursun Yıldız, s.496-497

²⁶⁷ Michael Weiers, "Von Ögedey bis Möngke-Das Mongolische Grossreich", **Die Mongolen Beitrage zu ihren Geschichte und Kultur**, s.193-196

²⁶⁸ V.Vladimiroviç Barthold, **a.g.e.**,s. 494

yüz koyundan bir koyun, tahıldan ise %10 oranında vergi alınması kararlaştırılmıştı²⁶⁹. Maliye ve koruma işlemlerine, Han tarafından tayin edilen ve direkt kendisine bağlı *darugaçi* adlı memurlar bakmıştır²⁷⁰.

Möngke Han 1251 kurultayında, vergi düzenlemeleri adına öncelikle herkesin hâkim olduğu bölgenin sorunlarını aktarmasını buyurduğunda, varılan ortak sonuç vergi yükünün ağırlığı olmuştu. Böylece ağır gelen vergiler öncelikle para miktarı olarak belirlendi. Ancak Barthold, dönem vergi miktarlarına dair elde olan verilerin birbirini tutmadığını, dolayısıyla kararların yazıda kalmış olma ihtimalinde olduğunu belirtmektedir. Mesela adam başı vergiler bölgeden bölgeye 1 ve 15 dinar arasında farklı rakamlarda yansımaktadır²⁷¹.

4.1.7. Büyük Hanlıkta Yargı

Ögedey, Şigi-qutugu'dan Cengiz Han zamanında kendisine verilen baş yargıçlık görevini devam ettirmesi için merkeze alınmıştı²⁷².

Ratchnevsky, Şiki kutuku'nun Ögedey'in özel hizmetinde bulunduğunu ve 1234 yılının Temmuz-Ağustos ayları civarında da Kuzey Çin'de yargıçlık görevine getirildiğini belirtmiştir²⁷³. Böylece Şiki kutuku bir nevi sivil idarenin en tepesine getirilmişti. Burada da Şiki kutuku geleneklerin savunucusu, örf adetlerin takipçisi gibiydi²⁷⁴.

al-Umari, Büyük Hanlıktaki adlî meselelerin işleyişine dair bize bilgi veren isimlerden biridir. Buna göre, Han'ın huzurunda kurulan mahkemede, emirler rütbelerine göre dizilir ve şikâyetleri değerlendirirlerdi. Tarihçi bize yargı işlerinden bahsederken, Han'ın son derece adil ve tarafsız bir şekilde yargılamada

²⁶⁹ Weiers, yine 1236 yılında Ögedey Han'ın emriyle kağıt para basımı gerçekleştirildiğini de belirtmektedir. Michael Weiers, "Von Ögedey bis Möngke-Das Mongolische Grossreich", **Die Mongolen Beitrage zu ihren Geschichte und Kultur**, s.193-196; Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig, Yaz-2007, Sayı: 42**, s. 233-234

²⁷⁰ Ganizhamal Kushenova, "Ögedey Kaan Zamanı Türkistan'da Teşkilat Yapısı", **Bilig, Sayı 38, Yaz 2006**, s. 186

²⁷¹ V.Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 523-524

²⁷² Paul Ratchnevsky, "Şigi-Qutuqu, Ein Mongolischer Gefolgsmann im 12.-13.Jahrhundert", **Central Asiatic Journal, Volume X**, s.88

²⁷³ Paul Ratchnevsky, a.g.m., s.108

²⁷⁴ Michael Weiers, a.g.m.,s.193-196

bulunduğunu nakletmektedir²⁷⁵. Konu ile alakalı Lane de Cüzcanî'den nakillerde bulunmaktadır²⁷⁶. Bu durumda, Ögedey Han'ın Müslümanlara karşı mümkün oldukça pozitif davranmaya çalıştığı reddedilemez bir gerçektir. Yani onun hâkimiyetinde Hulagü Han'da gördüğümüz Müslüman antipatisi görülmemiştir. Bu durum belki Ögedey Han, Hulagü gibi Müslümanların ağırlıkta oldukları bir coğrafyayı idare ediyor olsaydı farklılık gösterebilirdi.

Dinî hoşgörü yasada özellikle vurgulanmış bir mevzuuydu. Ancak Lane, bunun sadece siyasî bir hamle olabileceğini belirtmektedir. Belki de din adamları vergi muafiyeti ile kontrol altında tutulmaya çalışmış olabilirdi.

Her hangi bir şahsa karşı gereksiz eleştiri ile fitne çıkarmak ceza gerektirirdi. Hak etmediği halde bir kimsenin ithamın cezalandırılması, Büyük Hanlık döneminde, yasa doğrultusunda insan ilişkileri ve toplumda düzenin sağlanmaya çalışılmasının devam ettiğini göstermektedir²⁷⁷.

---

²⁷⁵ al-Umarî, *Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr*, s.111

²⁷⁶ George Lane, *Daily Life in the Mongol Empire*, s. 206-207

²⁷⁷ al-Umarî, a.g.e., s.110

4.2. Yüan Hanedanlığı'nda Yasa

4.2.1. Yüan İdarî Yapısı

Çin adına despot, merkezî otoritesi oldukça güçlü olan, bürokratik bir karaktere sahip yönetimler duymak oldukça alışılmış bir durum. Bu durum da onların sistemlerinin yansıtılmasını nispeten güçleştirmektedir. Ancak ayrışmaların yaşandığı, imparatorluğun kanatlara ayrıldığı dönem adına merkezî bir otoriteden bahsetmek pek de mümkün değildir.

Moğol Yüan Hanedanlığı eliyle yönetilen Çin için, merkezî otoriteyi sağlamış, sıkı bir bürokrasiyle yönetilen imparatorluk tanımlaması yapılabilir. Herşey merkeze bağlıydı. Öyle ki, yerel birimlerin elinde nerdeyse hiçbir yetki yoktu. İlk bakışta imparatorluk yönetimi, sıkı sıkıya merkezden tüm ipleri elinde tutuyormuşçasına görünmekteydi. Kendisini en üst makam olarak ilan etmiş, tüm birimleri adeta halka misali kendine bağlamıştı. İmparator ülkenin temel taşıydı. Tüm politik, idarî, yasal, geleneksel tüm meselelere dair hüküm verme yetkisi ona aitti²⁷⁸.

Çin'i imparatorun dışında üç diğer kesim tarafından yönetilmekteydi. Bunlar seçkinler, bürokratlar ve hanedan ailesiydi. Moğollar Çin asillerinin bir parçası olmaya çalışmamışlardı. Hatta onların mülklerine de el koymamışlardı. Öte yandan Çin bürokratlarının elleri, Moğolların gelişiyile, eskisine nazaran daha güçlenmişti. Moğollar bürokrasinin yapısına daha fazla güç ve yetki aşlamıştı. Böylece temeli Çin öğelerine dayanan bürokratik sistemin üst katmanını Moğollar oluşturur olmuştu. Temel ve üst düzey arasında ise bürokrasi adına bir ara kesim mevcuttu ki, bu kesim de Moğol ve Çin öğelerinin karışımından oluşmaktaydı. Böylece alt kesim ile üst kesim bürokratlar arasındaki yabancılaşma önlenmeye çalışılmıştı.

İmparatorluk ailesi ve Moğol asilleri Schurmann'ın ifadesine göre, adetler ve kullanılan dil bakımından tamamen Moğol geleneğine uygun olarak yaşamışlardı. Bu noktada Kubilay Han'ın tahta çıkışının ardından, Cengiz Yasasının belirlediği cihan hâkimiyeti anlayışının devamını yansıtan, dört bir yana elçilerin salındığını ve yeni hanın hâkimiyetinin ilan edildiğini dile getirmekte fayda vardır²⁷⁹. Ancak 1260'tan sonra gelişen yeni politik gelenekte tabii bir netice olarak, Çin etkileri görülmüştü.

²⁷⁸ David M. Farquhar, "The Structure and Function in the Yüan Imperial Government", **The History of Mongolia, Volume II**, s.454

²⁷⁹ Wassaf al-Hadrat, **Die Geschichte Wassaf's**, s.35-36

Farklı ellerde toplanmış güçler, imparatorda birleştirilmişti. Böylece han, Çin geleneğiyle birlikte mutlak bir yetkiye ulaşmıştı²⁸⁰.

4.2.2. Yüan Hanedanlığı Moğollarında Devlet Teşkilatı

Merkezî yönetimin Moğol hâkimiyetinde tekrar yapılandırılması, ekseriyetle Kubilay Han zamanında, evvelce Yeh-lü Chu-tsai tarafından yapılmış düzenlemelere ek olarak gerçekleştirilmiş, Tabii olarak bunlar genel siyasî anlayışa mümkün oldukça yakın bir yaklaşımla, var olan kurumların yenilenmesi şeklinde yapılmıştı. 1234'e kadar süren Kuzey Çin'in işgaline değin Moğolların kendileri de bu bölgelerde ne kadar alıcı olacaklarının henüz bilincinde değillerdi. Farklı iki kültürün beraber yaşaması, doğal olarak bir alışma sürecini beraberinde getirmişti. Bu alışma, kaynaşma sürecinde Moğol-Çin beraberliğinde oluşturulmaya çalışılan yeni idarî yapı pek çok alanda bir süre oturmadı. Zaten eyalet büyüklüğünde topraklar pek çok Moğol asiline mülk olarak dağıtılmıştı. Bunun yanında ilk aşamada göçebe Moğol konfederasyon ilkeleri bu topraklara taşınmaya çalışılmıştı ki, bu hamle düzensizlik ve kargaşayı beraberinde getirmekten başka bir işe yaramamıştı.

Yeniden yapılandırma adına önemli bir dönüm noktası da Yeh-lü Chu-tsai idaresindeki merkez bakanlığın ele alınması olmuştu. Merkez bakanlık esasında üç bakanlıktan oluşmaktaydı. Temeli Cengiz Han zamanında atılmış olan bu yapının aslî görevleri arasında, Moğol ilkelerine göre Çin'de yeniden kurumsallaşmayı gerçekleştirmek ve bu kurumların yeni düzene adaptasyonunu sağlamak vardı.

Yine de tüm bu çalışmalar, Moğol bozkır feodalizminin kökleşmiş alışkanlıkları, adetleri ve yaşam şekilleriyle bağlantılı olarak pek de başarılı olamamıştı. Hepsinden ziyade Moğol asillerinin bozkır feodalizmi, yeni işgaller sürecinde, boy başkanlarının komutanlığı ile bir çeşit askerî feodalizme doğru yol almıştı. Aynı düzeni yeni işgal edilen şehir hayatı yaşayan bölgelerde sürdürme çabası, kontrolü zorlaştırmış, hatta bu bölgeler ve saray arasında bir yabancılaşıma sebep olmuştu. Bozkır geleneklerinin yerleştirilmeye çalışılması ile hedeflenen Moğol iktidarı, bu yöntemle aslında hâkimiyetin geleceğini tehlikeye sokmaktaydı.

²⁸⁰ H.Franz Schurmann, "Mongolian Tributary Practices of The Thirteenth Century", **The History of Mongolia, Volume: I**, s. 175-176

Ancak Kubilay Han'ın tahta çıkışı, dönüm noktası olmuştur. Hâkimiyeti Çin kanadına dayandırma düşüncesini fiiliyata dökmek, bu noktada en akılcı karar olmuştur. Elbette ki Moğol üst kimliği Çin kurumlarının üstünde olacaktı. Kubilay'ın danışmanlarının bu yönlendirmesi kısa vadede zararsız görünmekteydi. Böylece Moğol iktidarının kökleşmesi vaat edilmekteydi. Ancak mutlak hâkimiyet bir yerden sonra beklendiği gibi etki etmemeye başlamıştı. 13. yy'ın 60'lı yıllarında idarî yapı, yeni Çinli görünümüne kavuşmaya başlamıştı. İlk iş olarak başkent Karakorum'dan Pekin'e taşındı²⁸¹. 1271'de hanedanlığın adının Ta Yüan olarak (Büyük Memba/Başlangıç/Köken) ilanı aslında Çinlileşmenin de itirafıydı²⁸².

Başkentte merkezî yönetime bağlı kurumlarda, orta ve alt düzey memuriyetlere Çinliler getirilirken, üst düzey görevlere Moğolların atanmasına dikkat edilmekteydi. Ancak bu şekilde de birlikte yaşayabilmek adına gerekli olan beraberlik ruhu eksik kalmaktaydı. Daha çok süren çıkar çatışmaları hâkimdi. Tüm bunlara bir de Kubilay Han hâkimiyetini sağlamlaştırmak adına üst düzey mevkilerde sürdürdüğü siyaset ve bunun zaman zaman getirdiği komplikasyonlar da eklenmekteydi. Tüm bunların karşısında yerleşik düzen ve Çin idarî makamları teslim olmak durumundaydı. Bu bağlamda üstelik Çin dili sorunsalı da ayrı bir önem taşımaktaydı. Kubilay öyle pek ileri seviyede bir Çin dil bilgisine sahip değildi ve halen Uygur yazısını kullanmaktaydı. Ama yeni yetişen prenslerin eğitime önem vermekteydi. Ancak bunlar da sınırlı bir başarıya ulaşabilmişlerdi. Genelde muhtemelen az sayıda Moğol Çinceyi öğrenebilmişti²⁸³. Çin yazısını kavrayabilenlerin sayısı ise buna oranla daha da azdı. Öte yandan Çinli görevliler de Moğol dilini öğrenmede isteksizdiler. Bu sadece işgalcilere karşı duydukları antipatiden kaynaklanmamaktaydı. Aynı zamanda sahip oldukları gelenek adına, Moğolları da dâhil ettikleri tüm diğer "barbar"lara karşı duydukları kibir, bir diğer sebep olmaktaydı²⁸⁴. Bu sebeplerden dolayı tüm kurumlarda tercümanlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Tüm bunlar se-mu-jen olarak adlandırılan yabancı elementlere ihtiyaç doğurmaktaydı ki, böylece onlara da yeni bir

²⁸¹ Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, s. 261; Thomas T. Allsen, "The Mongol Empire: An Overview", **Encyclopedia of Asian History, Volume III**, s.27

²⁸² Michael Weiers, "Die Yüan-Dynastie", **Die Mongolen Beitræge zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.267-268

²⁸³ Wolfram Eberhard, *a.g.e.*, s. 260

²⁸⁴ Michael Weiers, *a.g.m.*, s.269-270

faaliyet alanı doğmuştu. Böylece içlerinden yetenekli olanlar siyaset ve iktisat alanlarında önemli isimler olmayı başarmıştı²⁸⁵.

Yüan zamanında yerel karar mekanizmaları, üst düzey yöneticilerden toplantılara günlük katılım beklemekteydiler. Toplantıya katılmamak ciddi sonuçlar doğurabilmekteydi. İlk katılmama halinde para cezası verilirken, tekrarında dayakla cezalandırma yöntemine başvurulurdu. Katılmama halinin tekrarlanması durumunda da görevden atılma söz konusuydu²⁸⁶.

Moğol idaresinin en önemli ayaklarından birini oluşturan kurultayın, Kubilay han sonrasındaki kaderi nispeten değişmiş görünmektedir. Her ne kadar döneme ait kaynakların bir kısmında oy birliği ile seçilmiş olduğundan bahsedilse de, Kubilay Han'ın seçildiği kurultayın kendisi, kimi çevreler tarafından kabul görmemiş olmasından dolayı yasallığı sorgulanır durumdaydı²⁸⁷. Bu durumda ya devam edilmemeliydi, ya da artık kurultaylar eskisi kadar belirleyici olmamalıydı. Hepsinin yanında artık yerleşik hayat tercih edilecek olduğunda, bir bozkır geleneği olan kurultayları kaçınılmaz son beklemekteydi. Kubilay Han'ın ardından kurultaylar Yüan döneminde eski politik ve idarî önemini kaybedip, daha ziyade şenlik havasında geçen günler olarak kalmıştı. Elbette ki bu toplantılarda politikanın konuşulur olmadığını söylemek mümkün değildir. Ancak şu kesindir ki, artık idarî kararlar, kurultayların dışında, merkezdeki bakanlıklar ve bunların kurduğu meclislerde alınır olmuştu. Böylece kurultay günleri chih-sun (jisün) ya da cha-ma adıyla yaz günlerinde yapılan üç günlük şenliklerden ibaret olarak kutlanır olmuştur. Ancak şaşırtıcı bir şekilde, kurultayı andıran toplantılar yerel idarelerde Moğol konsilleri havasında devam etmişlerdi.

Kurultaylara dair bir bahis de Ratchnevsky'de geçmektedir. Kubilay'ın ardından Temür ve Kamala arasında süren taht mücadelesi üzerine, tahta vekâlet eden Qoqçin (Gökçin) Hatun, Kubilay Han'ın "Cengiz Han'ın biliglerini kim daha iyi biliyorsa o tahta geçmelidir." sözünü aktardıktan sonra, adayların soyluların önünde

²⁸⁵ Michael Weiers, "Die Yüan-Dynastie", **Die Mongolen Beitræge zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.270

²⁸⁶ Elizabeth Endicott-West, "Imperial Governance in Yüan Times", **The History of Mongolia, Volume: II**, s. 483

²⁸⁷ Kubilay Han'ın seçimi ile ilgili Wassaf tezahürat dolu sözler sarfetmiş olsa da, Jackson'un ifadesine göre Kubilay'ın hanlığı sadece İlhanlar tarafından tanınmıştı. Bkz. Wassaf al-Hadrat, **Die Geschichte Wassaf's, Band:1**, s.32; Peter Jackson, "From Ulus to Khanate: The Making of The Mongol States c. 1220-1290", **The History of Mongolia, Volume: I**, s. 230; Elizabeth Endicott-West, "Imperial Governance in Yüan Times", **The History of Mongolia, Volume: II**, s. 486-487

biligleri okumalarını istemiştir. Temür daha hatip olduğu, Kamala ise bir miktar şaşırdığı için, herkes Temür'ün biliglere daha iyi vakıf olduğu kanaatinde birleşmiş ve tahta onu layık görmüştür²⁸⁸. Anlaşıldığı üzere, kurultaylar da ya hala yasa konumunu korumaktaydı, ya da sadece istenilen ismin tahta geçişi adına sadece belirleyici bir unsur olarak kullanılmaktaydı.

Moğollar Çin'in kuzey kesimlerini henüz yeni ele geçirdikleri dönemlerde, tıpkı Rus eyaletlerinde ve İran'da olduğu gibi burada da *daruyaçi* görevlendirmesi yapmışlardı. Bunlar birer yerel amir hüviyetinde olup, merkezin bu bölgelerdeki kontrolünü sağlamaktaydılar. Kubilay dönemi ile birlikte Moğol devlet geleneğinde *daruyaçi*lik yapan görevliler yani yeni adıyla *ta-lu-hua-ch'ih*'ler hükümdar ve asları arasındaki ilişkileri yürüten birer atanmışa dönüşmüşlerdi. Bu görev genellikle babadan oğla ya da kardeşe geçerdi²⁸⁹.

Kubilay Han itibariyle Yüan hanedanlığında artık nispeten Moğol geleneğinden uzaklaşılarak, Çinli danışmanların da etkisiyle, Çinli unsurların ağırlığı idarede daha kuvvetle hissedilir olmuştu. *Ta-lu-hua-ch'ih*lik makamı bu noktada önemli birer örnek teşkil etmektedir. Şöyle ki, 1261 yılından itibaren bu görev sahipleri artık maaşa bağlanır olmuşlardı. Bundan böyle *ta-lu-hua-ch'ih*'ler tüm yollar, iller ve ilçelerin idaresinden sorumluydular.

Kubilay Han'ın bir başka icraatı da, idaresi altındaki sivil ve askerî kurumları birbirinden ayırmaya çalışmak olmuştur. Oysaki bu Moğol geleneğine tamamen aykırı bir durumdu. Moğol devleti askerî bir hüviyete sahipti. Zaten Kubilay Han da bu hedefinde istediği kadar başarılı olamamıştı zira Moğol askerî görevliler yadırgadıkları bu duruma sıcak yaklaşmamışlardı. Ne de olsa bir Moğol askeri, sivil bir görevliden emir alamazdı. Her ne kadar 1274 yılında yayınlanan bir kararname ile bu hedef üzerinde katiyetle durulmaya çalışılmışsa da, tam anlamıyla askerleri kendi sahalarının dışına müdahaleden men edebildikleri, askerî işleri idarî görevlerden ayırabildikleri söylenemez²⁹⁰.

²⁸⁸ P. Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.475

²⁸⁹ Elizabeth Endicott-West, "Imperial Governance in Yüan Times", **The History of Mongolia, Volume: II**, s. 486-487

²⁹⁰ Elizabeth Endicott-West, a.g.m., s.488

Moğol geleneklerinden uzaklaşma olarak görülemeyecek bir başka uygulama ise, Endicott-West'e göre ta-lu-hua-ch'ihlerin görevlerinin, alt birimlere dağıtılması suretiyle, Moğol geleneğinde yaygın olan istişare unsurunun pekiştirilmesidir. Buna göre, ta-lu-hua-ch'ihlerin, yollar, iller ve ilçelerden sorumlu oldukları vazifeleri, her biri için yeni görev sorumlulukları belirlenen memurlara dağıtılmış ve karar mekanizması fikir birliğine dayandırılmıştır.

Her ne kadar Moğollarla ilgili yaygın olan kanı, merkeziyetçi bir yönetim anlayışına sahip olduklarından yana olsa da, kurultay gibi çeşitli kurumlar esasında Moğolların kolay itaat etmeyen, otoriteye karşı hemen boyun eğmeyen yapıda olduklarının kanıtıdır. Bu da Yüan sivil idaresinin karşısındaki en önemli engellerden biri olarak tanımlanmıştır.

4.2.3. Sosyal Sınıflarıyla Yüan Khanat

Yüan zamanı toplumsal katmanlarını daha iyi anlayabilmek adına, bunların çıkış noktalarını göz önünde bulundurmak gerekir. Yüan döneminde Çin'de var olduğu kabul edilen toplumsal tabakalar herhangi bir ilanın sonucunda ortaya çıkmış değillerdi. Bunlar tamamıyla halkın etnik ve coğrafi açıdan karşı karşıya kaldığı idarî uygulamaların neticesinde ortaya çıkmış sınıflardı²⁹¹. Eberhard ise sosyal tabakaların ilk defa Moğollar tarafından "milliyet kanunları" ile kalabalık Çin nüfusu içinde erimemek adına oluşturulduğunu belirtmektedir²⁹²:

1. Moğol asilleri, yönetici tabakada olan Moğol Hanedanı üyeleri²⁹³
2. Se-mu-jen olarak ifade edilen, özel statüde bulunan kimseler. Bunlar çeşitli kategorilere mensup olabilirlerdi. Çince ifadesi net olmayan bu sınıfın insanları arasında, imparatorluğun henüz dağılmamış olduğu zamanlar için, Orta Asyalı, Asya'nın batı kesimlerinden insanlar ya da çeşitli ırklardan Müslümanlar vardı. Ancak bu sınıfa mensup olması için Müslümanların kendileri itaat etmiş olmalıydılar. Bozkır Moğolları, ziraatla uğraşan yerleşik halkları yönetmeye hazır değildi. Bu sebepten toplumun yerleşik kesimlerini yönetmesi için kendilerine sadık olan ara tabakaya mensup kimselere ihtiyaç duymaktaydı.

²⁹¹ Bu sınıfları Weiers dörde ayırarak incelemiş ve bir noktada bu sınıfların mensubu halkları "cins, tür" olarak nitelendirme konusunda kararsız kalmıştır. Bkz. Michael Weiers, "Die Yüan-Dynastie", **Die Mongolen Beiträge zu Ihrer Geschichte und Kultur** s.255-256,

²⁹² Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, s. 259

²⁹³ Eberhard Moğolların kendi içlerinde en eski Moğol kabileleri, beyaz Tatarlar, siyah Tatarlar, vahşi Tatarlar şeklinde dörde ayırdıklarını belirtmektedir. Bkz. Wolfram Eberhard, **a.g.e.**, s. 259

Konu ile alakalı bir nakle göre, Cengiz Han'ın Ürgenç'i ele geçirdikten sonra, iki Müslüman tarafından şehirlerin işlevi hakkında bilgilendirildiğini bilmekteyiz. Kuzey Çin'in ele geçirilmesi henüz tamamlanmamışken, pek çok Türkistanlı Moğol hâkimiyeti altında özellikle tüccar ve maliye uzmanı olarak kariyer yapmıştı. Bunlar sonraları iki alanda da Çin'de çeşitli görevlere atanmışlardır.

3. Han-jen olarak nitelendirilen bu gurubun adı Han halkı demek olup, Han her iki Han Hanedanlıkları döneminden kalma, Çinliler için kullanılan bir ifadeydi. Moğollar ise bu ifadeyi Kuzey Çinliler, Çinlileşmiş Cürcenler, Kitanlar, Koreliler ve Çin ve Mançurya'ya ait farklı kabileler için kullanırlardı. İlk bakışta adı geçen tüm bu topluluklar birbiriyle alakasız gelebilir. Ancak Çin ele geçirilişine bakıldığı takdirde bunların birbiriyle olan alakasını anlamak mümkündür. 1214-1234 yılları arasında süren Çin seferi sonunda Çin'in düşmesi sonucunda tüm bu milletler Moğol idaresinin elinde kalmıştır. Bunlar yaklaşık 10 milyon insandı, yani Moğollardan kat kat fazlaydılar. Han-jen ve Se-mu-jen arasında belirgin bir fark söz konusuydu. Se-mu-jen'ler –özellikle de yönetici tabakaya mensuplarsa- elitlerden sayılabilirler ve diğer guruba daha ziyade idareci olarak atanırlardı. Bu durum Kubilay Han zamanında tekrar Çinlilerin memuriyetlerde yükselmeleriyle değişmiştir.
4. Daha az ayrıcalıklı olan dördüncü gurup Nan-jen'ler yani "Güney Halkı" olarak adlandırılmakta olup, nispeten aşağılayıcı bir ifadeyle Man-tzu (vahşi/yabanî) olarak da çağırılırlardı. 1275-1279 yılları arasında ele geçirilmiş olan Güney Süng'un 50 milyonun üzerinde nüfusa sahip halkı bu gurubu oluşturmaktaydı. Toplumun en alt tabakası olarak görülmelerine rağmen, bu sınıfın insanların Moğol hakimiyeti öncesi ve sonrası arasında yaşam koşullarında herhangi bir değişiklik olmaması da enteresan bir husustur²⁹⁴.

Yüan toplumunun coğrafi ve etnolojik sınıfları, sadece sosyal yapıya aitti. Varlıklarının çıkış noktası mutlaka ki öncelikle geleneksel sebeplere dayanmaktaydı. Öte yandan Kuzey kesimlerde hâkimiyet kurmuş olan Cürcenlerin tesirinden de bahsedilebilir. Esasında halkın idareciler ve tabi olanlar şeklinde ikiye ayrılması

²⁹⁴ Eberhard'a göre bu tabakalar şöyledir: 1. Moğollar, en eski Moğollar, beyaz Tatarlar, siyah Tatarlar, vahşi Tatarlar, 2. Orta Asya yardımcı kavimleri (Naymanlar, Uygurlar, çeşitli Türk kavimleri, Tunguzlar ve diğer kavimler, 3. Kuzey Çinliler, 4. Güney Çinliler. Bkz. Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, s. 259

adettendi. Ancak bu karışık durumda, idarî kurumlar (kuan) ve halk (min) arasındaki mesafe gayet belirgindi²⁹⁵.

Moğollar Çinlilerin mümkün oldukça yüksek idarî görevlerde, özellikle askerî makamlarda bulunmasına izin vermemekteydiler. Moğollar, bilhassa zanaat erbabı kölelere yarı özgür muamelesi yapmaktaydılar.

4.2.4. Yüan Askerî Sistemi

Halkın dört farklı guruba ayrıldığını yukarda belirtmiştik. İşte Askerî Yapının düzenlenmesi de bu dört gurubun üzerinde örgütlendirilmişti. Bu yapının en tepesinden Moğol birlikler bulunurdu. Bunların ardından gelen en kıdemli birlikler Tamaci birlikleri olup, bunlar Orta Asyalı müttefiklerin askerlerinden oluşmaktaydılar. Bunların ardından gelen diğer birlikler ise Han-jen olarak adlandırılan Kuzey Çin, Cürcen, Kitan ve Korelilerden oluşmaktaydı. Bu denli farklı etnik guruplardan oluşan bir askerî yapıya sahip olmanın riskleri olduğu gibi avantajları da olabilmekteydi. Moğolların oluşturdukları boylar birliğinde askerî birlikler arasında organik bağlantıların belirleyici olduğu elementler ön plandaydı. Sahip olunan askerî mevkiller de daha ziyade babadan oğla geçerdi. Buna karşın Çinlilerin asker alımında çok belirgin gelenekleri mevcut değildi.

Moğolları askerî anlamda ön plana çıkaran en önemli esaslardan biri de, temel askerî prensiplerinin net ve nispeten sade oluşudur.

Yüan birliklerindeki askerlerin yüzlük, binlik ve on binlik birliklerinin sayısını hesaplamak mümkünken Moğollar için aynısı geçerli değildi. Zira Moğollar net sayılarını açığa vermemek konusunda temkinliydi.

Muhafız birliklerinin askerî ve iç politik açılardan konumları son derece önemliydi. Öyle ki Weiers'in ifadesiyle Yüan-shin'da bunlardan "İmparatorun Korumaları" şeklinde bahsedilmiştir²⁹⁶. Muhafız birlikleri ikiye ayrılır ve daha ziyade başkent ve çevresine yerleşirlerdi. Diğer bir adı *kesik* olan muhafız birlikleri, temeli Cengiz Han zamanında atılmış olan elit muhafızlar birliğiydi aslında. Ancak Kubilay

²⁹⁵ Michael Weiers, "Die Yüan-Dynastie", **Die Mongolen Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.257

²⁹⁶ Michael Weiers, a.g.m., s.262

Han zamanında bunların imtiyazları kısmen de olsa ellerinden alınmıştı. Ordunun sayı bakımından en kalabalık birliklerini eyalet birlikleri oluşturmaktaydı.

Kurulan askerî yerleşkelerde aslında Moğolların daha ziyade yabancılık çekebileceği düşünülebilir. Zira buralarda hayat savaş zamanlarının dışında ziraatla geçmekte ve yerleşik bir yaşam sürdürülmekteydi. Ancak Moğollar askerleri bu yeni yaşam biçimine çabuk alıştılar. Böylece daha 1221 yılında Ho-peî’de ilk askerî kolonilerini kurmayı başarmış, yıl 1308’e geldiğinde 120 adet bu nevi kolonide 720 bin kadar askeri işlerle iştigal eden aile ikamet eder olmuştu. Verilen rakamlar kesin olmamakla beraber, yine de oluşan yapının durumunu açıklamaları bakımından önem taşımaktadırlar²⁹⁷.

Kurulan kolonilerde işgücü ihtiyacı karşısında sivillerden istifade edilmekteydi. Bu şekilde aslında siviller ve askerler arasında daha iyi ilişkilerin oluşturulması hedeflenmekteyken, farklı açılardan bakıldığında da olumsuzluklar doğurabilecek bir karardır bu.

Yüan Ulusunda askere alımlar, başlarda eski Moğol bozkır geleneklerindeki gibi devam etmiştir. Buna göre her erkek bir nevi beşikten mezara değin askerî sorumluluklar taşımaktaydı. 1267’de getirilen yeni düzenlemelere bu durumu değiştirdi. Artık iki ya da daha fazla erkek olan her evden bir erkek askere alınır oldu. Ailedeki erkeklerin sayısının fazlaca olduğu durumlarda kontenjan uygun bir şekilde arttırılmaktaydı.

Ratchnevsky, Abu’l Ferec (1225/26-1286)’den nakille, yasadaki bir düzenlemeye dayanarak askerî hizmet yaşının 20 olarak belirlendiğini belirtmektedir. Ancak biz Moğolların bir deyişle beşikten mezara kadar asker sayıldıkları bilgisine sahibiz. Ratchnevsky Yuan-shi’ye göre Ögedey’in asker alım yaşını 18 olarak belirlediğini de eklemektedir. Kubilay da 1270 yılında bunu 20 olarak sabitlemiştir. Bu durumda Abu’l Ferec, Cengiz Han kararlarına dayanmayan, daha sonraları meydana gelmiş bir durumu aktarmaktadır²⁹⁸.

²⁹⁷ Michael Weiers, “Die Yüan-Dynastie”, **Die Mongolen Beitræge zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.263

²⁹⁸ P. Ratchnevsky, “Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik”, **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.484

Yüan askerî teşkilatındaki en üst düzey sorumluluk 1263 yılında Kubilay Han tarafından üst düzey yetkilerle donatılmış askerî işlerden sorumlu bakanlıktı. Askerî işlerden sorumlu bakanın birliklere emir verme yetkisi olduğu gibi tümenlerin yönetimi için 13 adet büroya sahipti.

Savaş bakanlığının, bünyesindeki beş bölümün dışındaki konularla alakalı herhangi bir askerî mevzuda karar verme yetkisinin yoktu. Bu beş bölüm, sınır bölgelerinin korunması, askerî koloniler, posta işleriyle alakalı insanlar ve posta atlarının yanında bir de otlaklardan oluşmaktaydı.

Farquhar'a göre ise askerî kurumlar Yüan döneminde şu üç başlık altında toplanmışlardı²⁹⁹:

1. Askerî İşler Bürosu
2. Yüksek Askerî Komisyon
3. Silah-Cephane Birimi

Yüan askerî işleri, idarî açıdan daha ziyade Cürcenler tarafından değişikliklere uğratılmış Çin geleneklerinden gelmeydi. Moğollar da bu durumu eli mahkûm kabul etmek durumunda kalmışlardı. Çünkü asker sayısının çokluğu ya da başka bir ifadeyle ordunun büyüklüğü, lojistik sorunu, devasa topraklara hakim olmaya çalışmak hatırı sayılır derecede iç dinamik gerektirmekteydi. Bu zorluklar mutlaka ki Moğol savaşçılarının özgüvenini etkileyen faktörlerdi. Yaşam şartları beklenmedik ölçüde değişim geçirmekteydi üstelik. Yerleşik hayatla, yerleşik yaşam tarzı ve yerleşik insanlarla gerçekleşen temas, tüm bu yeni adetlere alışmaya çalışmak, beraberinde gelen bürokratik işler onlar için alışılması zor durumlardı. Tüm bu temel problemlerin yanında bir de dil sorunu vardı ki, bilhassa Çin yazısı önemli bir engeldi ve askerî işler bundan önemli ölçüde etkilenmekteydi³⁰⁰.

²⁹⁹ David M. Farquhar, "The Structure and Function in the Yüan Imperial Government", **The History of Mongolia, Volume II**, s.457

³⁰⁰ Michael Weiers, "Die Yüan-Dynastie", **Die Mongolen Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s. 264-266

4.2.5. Yüan Dönemi Posta İşleri

1234 yılında düzenlenen kurultayda Ögedey, icraatlarını sayarken, Cürcen'lerin mağlup edilmesi ve otlakların sulanmasının yanında, imparatorluğun dört bir yanına yaydığı posta istasyonlarını da eklemiştir³⁰¹.

Posta istasyonlarında trafik düzenlenirken, kurultay kararı ile buralara Araçin ve Toyuçar adı verilen görevlendirmeler yapılmıştır. Henüz posta istasyonlarının bağlı olacağı, posta teşkilatından sorumlu ayrı bir resmi makam belirlenmemiştir. Çünkü hala Moğol topraklarında savaş hukuku hâkimdi diyebiliriz. Ele geçirilen topraklar için huzurlu barış zamanları gelmiş değildi daha³⁰². Bu alanda esaslı düzenlemeler, ancak Moğolların o tazyikli ilerlemesi en şiddetli noktasını geçtikten sonraki yıllarda gerçekleşecekti.

Otuzlu yıllara ait düzenlemelere baktığımızda, esaslı değişiklikler göremeyiz. Yapılanlar aslında sadece eski müesseselerin yeni idarî yapı altında faaliyet halinde tutulmaya çalışılması ve kuralsız keyfi uygulamalarla dolu huzursuz yılların etkisini azaltmaya çalışmaktan başka bir şey değildi.

1259 yılında Möngke'nin ani ölümü ve akabinde tahta geçen Kubilay Han zamanında imparatorluğun idarî olarak yapılandırılmaya çalışıldığını görebilmekteyiz. Ancak bu yapılandırmada, merkezin daha ziyade Çin'e doğru kaydığı gerçeği ortadadır. Öyle ki başkent bile Yen-king'e taşınmıştır.

Bu noktada, posta teşkilatında yapılan düzenlemeler için, ne kadar Çin'de var olan modellerden esinlenildiği, ne kadar esas Moğol geleneklerine bağlı kalındığını birbirinden tam olarak ayırt etmek mümkün görünmemektedir. Ancak Çinli tarihçilerden öğrendiğimiz kadarıyla, Kin kanunlarından, tıpkı ele geçirdikleri diğer topraklarda olduğu gibi, etkilenmişlerdir. Yine de bu etkinin, onların iddia ettikleri gibi olmadığını, var olan Moğolca unvanların çokluğundan anlamaktayız. Yani Moğollar hiç de öyle nakledildiği gibi direkt Çin idarî yapısına kendilerini kenetlemiş değillerdi. Aksine kendi yasalarını yürürlüğe koymuşlardı.

³⁰¹ Peter Olbricht, **Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13. Und 14. Jahrhundert**, s. 40; Lane, Dali ve Shihcheng arasında 78 adet posta istasyonunun varlığından bahsetmektedir. Bkz. George Lane, 'The Dali Stele' in Nurten Kilic-Schubel and Evrim Binbash, eds., **Horizons of the World: Festschrift for Isenbike Togan / Hududü'l-Alem: İsenbike Togan'a Armağan**, s.31

³⁰² Peter Olbricht, *a.g.e.*, s. 41

Böylece idarî yapılanmanın ilk zamanlarında, Moğollara has bir şekilde, memuriyetlerin oluşturulmasından ziyade, bazı belirli kişilerin görevlendirildiğini görebilmekteyiz.

Yapılan nakillere göre, 1263 yılında Çin topraklarındaki Posta teşkilatından sorumlu olan Qomuqai adlı memurun zorundalıkları, bu dönemde halen sınırlıdır. Moğol ve Çin posta trafiğinde müşahede edilen farklılıklar vardı. Esasında bunlar tamamen Çin’de var olan yerleşim yerlerinin sıklığı ve Orta Asya steplerinin tenhaliğiyle alakalıydı. Moğol ve Çin posta farklılıkları, posta teşkilatının resmi makamlar tarafından 1270 itibariyle yönetilmesiyle de devam etmiştir. Öyle ki idarî tedbirler dahi bu farklılığı aza indirgeyememiş ve yaklaşık 40 yıl sonra bu oluşumlar birbirinden ayrılmak zorunda kalmışlardır.

1270 yılında, Çin posta teşkilatı ve Moğol posta teşkilatı, merkezî yapının güçlendirilmesi adına makul bir kararla birleştirilmeye çalışılmıştı. Böylece tüm posta birimleri için bir Genel komiserlik oluşturulmuştur. Bu komiserliği yönetmeleri için de Uriyangqadaı, Otoy ve Qumuqai beraberce atanmışlardır³⁰³. Hiç şüphesiz ki, Posta Genel Komiserliği kuruluşundan itibaren, 1260’da beri Merkez büro amirliğinin bir organı şeklinde çalışan Savaş bakanlığına bağlı bir birim olarak çalışmaktaydı. Merkez büro amirliğinde ise tüm ipler idarenin elindeydi.

Ancak bundan beş yıl sonra Posta işleri kendi başına bir büro olarak çalışmaya başlamıştı. Zaten Yang-tse geçilmiş, Kiang-ning ve başkent Lin-an ele geçirilmiş, yani Moğol hâkimiyeti sağlam bir zemin üzerine oturtulmuştu. Artık tüm diğer birimler için olduğu gibi, posta teşkilatı için de bir nevi “huzur” dönemi başlatılmış sayılmaktaydı.

Zamanla yazlık merkez Shang-tu ve kışlık merkez Ta-tu’da da Posta teşkilatı, tüm diğer birimlerde olduğu gibi, oturmuş birer müdürlük oluşturmuşlardı. Zamanla idarî olarak daha ziyade Çin’deki yapılanma üzerine ağırlık verilmeye başlanınca, 1292 yılında posta mührü yetkisine sahip dört memur, dört eyalette posta işlerini teşkilatlandırmaları adına yetkilendirilmişlerdi. Bu noktada rastlanan olumsuzluklar adına özellikle Güney Çinlilerin at kullanımında pek mahir olmadıklarına dair sorunlar nakledilmiştir. Öyle ki başlarda sadece elzem olan kimi taktikler öğretilmiştir bunlara.

³⁰³ Peter Olbricht, **Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13. Und 14. Jahrhundert**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1954, s.42-43

Yeni yüzyılın başlarında posta memurlarının sefaletleri ve posta birimlerinin çöküşü öyle dehşetle anılmıştır ki, İmparator Jen-tsung tahta çıkar çıkmaz Merkez büro amirliğine, posta teşkilatının tekrar savaş bakanlığına bağlanmasını teklif etmiştir. Başarısızlıklarının resmi makamlar tarafından bu şekilde dile getirilmesi, ulak merkezlerindeki amirler adına gerçek bir şamar hüviyetinde olmuştu. Hemen bu teklifin ertesinde, Merkez Büro amirliğinin başbakan yardımcısı, durumu kurtarmak adına, bu kararın sadece Çin topraklarında bulunan posta istasyonları için geçerli olması, Moğol topraklarında bulunanlar adına durumun eski statüsünü koruması yönünde girişimlerde bulunmuştur. Her ne kadar İmparator isteğinde kararlı görünmüş olsa da, bundan üç ay sonra iki başkentte de ulak merkezleri tekrar tesis edilip eski işlevini kazanmıştı³⁰⁴.

1320 yılında tekrar tüm Çin ve Moğol posta birimleri yetkileri genişletilerek tek elde toplanmıştır. Böylece ulak merkezleri nihayet eski itibarlarına kavuşmuş oldular. Bu yetkileri, hanedanlığın çöküşüne kadar sürmüştür³⁰⁵.

4.2.6. Posta Teşkilatına Dair Düzenlemeler

Posta işlerinde herhangi bir durum ile karşılaşılması halinde önceki uygulamalar esas alınarak hareket edilirdi. Özel durumlar, yetkili memurlar ya da bağlı bulunan bir üst birim tarafından çözülmeye çalışılırdı. Zira pek çok mesele, imparatora taşınacak derecede önemli görülmemekteydi. Şayet karşılaşılan durum, evvelce benzersiz bir vaziyet arz ediyorsa, *sheng-chi* adı verilen imparatorluk fermanları ile çözülmeye çalışılırdı³⁰⁶.

Münferit olayların posta işleri kurallarını aşması halinde, idarî emirlerin yanında, posta trafiğini düzenleyen yönetmeliklere başvurulmaktaydı. Bu özellikteki yönetmeliklerin düzenlenmesi, 1281 yılında Kubilay zamanında gerçekleştiği gibi, Merkez Büro amirliğinin göreviydi. Posta işleri kuralları ve yönetmeliklerin dışında, posta işlerindeki kabahatlerin cezalandırılmasında uygulanan normlar da mevcuttu. Bu noktada karşımıza yine, münferit olaylar karşısında, evvelce vuku bulmuş ve böylece emsal kabul edilen kararlar çıkmaktadır. Bunlar önceden belirtilmiş ceza

³⁰⁴ Peter Olbricht, **Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13. Und 14. Jahrhundert**, Otto Harrassowitz, s.44-45

³⁰⁵ Peter Olbricht, *a.g.e.*, s.46

³⁰⁶ Peter Olbricht, *a.g.e.*, s.53

kurallarıyla birlikte bu şekilde genel bir geçerlilik kazanmışlardır. Tıpkı Yüan-Codex'inde örneğini gördüğümüz gibi.

Yeni yasaların köklü bir yenilik arz etmeyip sadece uygulamalardan elde edilen deneyimlerden oluşması halinde, yapılan düzenlemelerin aslında esaslı birer yenilik olmadığını söylemek yanlış bir yorum olmayacaktır.

Yapılan uygulamalara dair var olan belgelere baktığımızda, kurallara ait standartların her yerde tam olarak tanınmadığını da görebilmekteyiz³⁰⁷.

İdarî anlamda hususî bir eğitimden geçmiş memurlar yoktu. Ne Çinliler, ne Moğollar, ne de diğer yabancılar bu tür bir memuriyet için eğitim almaktaydılar. Posta memurlarının özel bir eğitimden geçmesi gerektiğini savunanlar, her ne kadar seslerini Çin'de çokça yükseltmiş olsalar da, Moğol döneminde pek yankı uyandıramamışlardır³⁰⁸. Muhtemelen, yönlendirici bir takım broşür veya kitapçıklar mevcuttu, ancak tam anlamıyla bir meslekî eğitimden söz etmek mümkün değildir.

Moğollar Asya'da hâkimiyet kurduktan sonra, teorik bile olsa, yasalarını ele geçirdikleri yerlerde geçerli kılmışlardır. Yasada Çin etkisi yoktur desek bile, pratikte tamamen "yabancı istilacılar"ın, gelişmiş üst seviyedeki bir tarımsal medeniyete pek uygun olmayan kurallarıydı.

Yeni hâkimlerin alışlagelmiş idarî ve sosyal yapı üzerindeki sert müdahaleleri, her geçen gün, yeni kuralların, açık bir yönlendirme ile ayrı bir el kitabında toplanması isteğini kuvvetlendirmiştir. Bu noktada Çinliler sürekli imparator üzerinde etki oluşturmaya çalışıp yeni düzenlemelerin toplum yaşamına getirdiği değişikliklerin hesaba katılması gereğini dile getirmişlerdi.

Yasaların sistematik bir şekilde düzenlenmesi çabasına dair merhaleleri, bize Çinlilerin ülke politikası üzerindeki etkilerinin ne denli olduğunu, zamanla ülkelerindeki bu üstünlük mücadelesini nasıl da kazandıklarını gözleme fırsatı vermektedir. Yasaların derlenmesine dair yürütülen çalışmalar için *Abe Takeo* ve *Ratchnevsky*'nin konu ile alakalı çalışmalarını incelemek gerekir³⁰⁹. Ancak posta teşkilatına dair yasaların gelişimini çok da iyi bir şekilde görmek mümkün olmayacaktır bu

³⁰⁷ Peter Olbricht, **Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13. Und 14. Jahrhundert**, s.54

³⁰⁸ Peter Olbricht, **a.g.e.**, s.54-55

³⁰⁹ Peter Olbricht, **a.g.e.**, s.55

çalışmalardan. Çünkü yasaların toplandığı kodeksler içinde tam olarak günümüze ulaşabileni yoktur.

Büyük Yasa, ulak-birimine dair belirli düzenlemelere sahiptir. Büyük Yasa'dan sonraki ilk düzenlemeleri 1240 ve 1244 yıllarında görmekteyiz. Bunlar ulakların ihtiyaçlarını/bakımlarını belirlemekteydiler.

Eski Kin Hanedanlığı kodeksi *T'ai-ho lü*'da (1271 yılına dek yürürlükte kalmıştır) posta işlerine dair özel bir bölüm bulunmamaktaydı. Chi-yüan-dönemi'ne ait hükümlerden yani 1291 yılına ait olan *Chi-yüan sin-ko*'dan, elimize sadece *Ta-Yüan t'ung-chi* 'daki *T'iao-ko* ve *Yüan tien-chang*'a ait kısmî alıntılar mevcuttur ki bunlarda da posta işlerine dair bölüm pörçük satırlar görmekteyiz. Ele geçen kısımlardan yola çıkarak, *Chi-yüan sin-ko*'nun tam anlamıyla bir kodeks olduğunu söyleyemeyiz. Bunun yanında idarî uygulamalar için de yeterli bir el kitabı olduğu şüphelidir. Zaten öyle olsaydı, ilerideki otuz yıl içinde müteaddit defalar yeni yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmazdı. Yeterli görülmemiş olacak ki, 1299, 1307, 1309, 1311, 1315 ve 1320 yıllarında *Chi-yüan sin-ko*'nun ardından yeni kararlar çıkarılmıştır³¹⁰.

Nihayet 1323 yılında *Ta-Yüan t'ung-chi* tamamlanıp basılmıştır. Bu önemli el kitabında *t'iao-ko* adında idarî yönetmeliklerin olduğu bir bölüm olduğunu ve burada konumuza ait büyük bir kısmın mevcut olduğu bilgisine de sahibiz ancak ne var *t'iao-ko*'nun içindeki posta işlerine dair kısım eksiktir.

İdarî düzenlemelere dair eksikliklerin giderilmesin duyulan ihtiyaç nasıl bir boyuta ulaştıysa, aynı yıllarda *Yüan tien-chang* ve *Ch'eng-hien kang-yao* adında uygulamalarda yol gösterecek iki rehber daha oluşturulmuştu. Bunlardan *Ch'eng-hien kang-ya*'a ait elimizde sadece posta işleriyle alakalı olan bölüm bulunmaktadır. Ancak bu da nispeten yüzeysel düzenlemelerden oluşmaktadır. Başlıkları ise kıt ve özet hüviyetindedir. Özellikle *Yüan tien-chang*'ın iki misli daha kapsamlı posta işleri bölümü ile karşılaştırdığımızda bunu daha rahat söyleyebiliriz.

Tarihî kayıtlara dair idarî bir başka el kitabı olarak 1331 yılına ait *King-shi ta-tien* 'ı da saymalıyız. Bu el kitabı, meseleleri sadece objektif bir şekilde aktarmakla

³¹⁰ Peter Olbricht, *Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13. Und 14. Jahrhundert*, s.56

kalmamış, aynı zamanda sıkı bir düzen içinde de yazılmıştır. Eser kıymetine binaen olmalıdır ki, el yazması olarak devlet arşivinde saklanmıştır.

Lane bu 1331 yılında yapılan bu düzenlemelerin, Moğol ve Çinli memurların ortaklaşa hazırladıkları, pek çok kuruma dair düzenlemeler içerdiğinden bahsetmektedir. Yapılan bu yeni düzenlemelerde Çin Tang ve Sung dönemlerine ait bir tarzın ön plana çıkması, artık Moğol elitlerinin de Çin kültürünü yavaş yavaş benimsemiş olduklarının bir göstergesidir. Lane, bu yeni el kitabı ile düzenlenen 22 kalem büroyu aktarmaktadır³¹¹.

1346 yılına ait Chi-cheng t'iao-ko adlı kodekste de posta işlerine dair bir bölüm olduğu bilgisinin dışında elimizde bir şey bulunmamaktadır. Olbricht'e göre, Yüan ceza kodeksinde de posta işleri uygulamalarına dair bir dizi düzenleme vardır. Ancak bu başlıklar altında pek az sayıda kaide ve kural bulunmaktadır. Bu durumda da başlıkların varlığı anlamsızlaşmaktadır³¹².

1346 yılında yayınlanan bu kodeks, Yüan döneminde hazırlanan son büyük kanunname'dir. Lane, içerik olarak 150 emir, 1700 parça ve 1050 emsal vakayı barındırdığını belirtmektedir³¹³ ki bu, yasanın elimizde bulunan kısımlarından daha da fazla olduğunu farz etsek dahi, Cengiz Han Yasasına kıyasla artık çok daha teferruatlı bir kanun sistemiyle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

Bu yeni kanunnamenin neşrine rağmen, komplikasyonlar sürmekteydi ve ancak buna rağmen, hanedanlığın çöküşüne dek kullanılmışlardır³¹⁴.

4.2.7. Yüan Dönemi Maliye ve Vergi Düzeni

13 ve 14ncü yy'larda Çin'in iktisadî vaziyeti gelişim bakımından önemli bir noktadaydı. Biz burada, esasında başlı başına bir çalışmanın konusu olabilecek bu başlık hakkında genel bir bakış oluşturmaya çalışacağız. Bizim için Yüan malî sisteminde aslında Moğolların rol ve etkileri önem taşımaktadır.

Moğolların kendilerine tabi kıldıkları milletlerin iktisadî vaziyetlerine müdahalesi genelde gelirlerin yeniden pay edilmesi (redistribution) yoluyla ilerlemekteydi. Yani

³¹¹ George Lane, **Daily Life in the Mongol Empire**, s. 210

³¹² Peter Olbricht, **Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13. Und 14. Jahrhundert**, 56

³¹³ George Lane, **a.g.e.**, s. 211

³¹⁴ George Lane, **a.g.e.**, s. 211

hükümdara sunulan vergilerden ya da hizmetlerden pay almaktı bu. Ele geçirilen tüm bölgelerde Moğollar ticareti kontrol altına alıp tamya vergisi almaktaydılar³¹⁵.

Moğollar Çin’de kalıcı olmayı umdukları için, buradaki kökleşmiş yöntemlere mümkün oldukça müdahale etmemeye çalıştılar. İktisadî işleyiş önceden nasılsa o şekilde devam etmeliydi.

Vergiler, diğer pek çok alanda olduğu gibi, Moğol yöntemlerinin, tabi kılınanların gelişmiş yöntemleriyle birleştirilmesiyle düzenlenmişti. Düzenli alınan vergiler ve kopçur, *ch’ai-fa* vergisine dönüşmüştü. Bu vergi, tüm hizmet mükellefiyetlerinin karşılığında kabul edilen bir vergi çeşidiydi.

Moğolların Kuzey Çin’de yürürlüğe soktukları ilk vergi 1230’da ev başına alınan kafa vergisiydi. Bu verginin miktarında sahip olunan toprağın büyüklüğü esas alınmamıştı. Moğolların kendileri ise kopçur vergisini yani sürülerinin %1’ini ödemekteydiler. Orta Asya’da tabi olan halktan ise kişi başına vergi alınmaktaydı. Yani Çinlilerde olduğu gibi hane başına değildi ödenen vergi.

Belirlenen vergi miktarları üzerinde ilk düzenlemeler 1236-1237 yıllarında gerçekleştirildi. Ardından ise bunlar Kubilay Han zamanında Çin vergi sistemi üzerine adeta modifiye edildi. Dolayısıyla esas olarak Sung zamanında yürütülen “ikili vergi sistemi” daha ziyade yürürlükte kaldı. Buna göre tahıl, gümüş, ipek ve çay gibi çeşitli ürünler üzerinden vergi alınmaktaydı.

Ancak ikili vergi sistemine uyum sürecinde pek çok sıkıntı yaşanmaktaydı. Özellikle bozkır feodalizmi uygulamalarına zıt olan bu sistem aristokratları kızdırmaktaydı. Kuzey Çin’in ele geçirildiği ilk dönemlerde, topraklar üzerinde yaşayan ailelerle birlikte hanedan üyeleri ve aristokratların hisselerine düşmüştü³¹⁶. Bunlar ilk yıllarda merkezin kendilerinden talep ettiği vergileri ödemekteydiler. Kubilay Han zamanında ise vergiler bu bölgelerde merkez tarafından görevlendirilmiş memurlar tarafından toplanır olmuştu.

Ratchnevsky, Yuan hanedanlığı resmi yıllıklarının, vergilerin yasaya göre değil de, bizzat Cengiz Han’ın kendi emrine dayanarak düzenlendiğini belirten bir nakil

³¹⁵ Michael Weiers, “Die Yüan-Dynastie”, **Die Mongolen Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.270

³¹⁶ Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, s. 263

yapmaktadır. Buna göre, 1264 yılında Kubilay Han, ruhban sınıfının vergi muafiyetini şu sözlerle kısıtlamıştır: “Eskiden, Cengiz Han zamanında, toprak ekip biçen herkes, durumu ne olursa olsun, kurallara göre toprak vergisi ödemekteydi. Budistler, Taoistler, Nesturîler ve Müslümanlardan toprak sürenler toprak vergisi, ticaret yapanlar da ticaret vergilerini yasaya göre ödemekteydiler. Diğer hizmetlerden muaf tutulmaktaydılar. Daha sonraları, Ögedey Han zamanında da bu aynı şekilde sürdürüldü. Ancak Güyük Han zamanından bugüne dek, Budist, Taoist, Nesturi ve Müslümanlar toprak ve ticaret vergisini ödemediler.”

Bu ifade bize, Cengiz Han zamanında genel bir toprak ve ticaret vergisinin olduğunu göstermektedir. Ratchnevsky'ye göre bu zamana dek oturmuş sağlam bir vergi sistemleri mevcut değildi³¹⁷.

Schurmann, Moğol dönemi Kuzey Çin vergileri ile ilgili nakillerin, 13.yy'ın ilk yarısına ait *P'eng-Ta-ya* ve *Hsü T'ing* adlı eserlerden aktardığı bilgilerle başlamaktadır. Buna göre *ch'ai-fa* adıyla ikiye ayrılan bir çeşit vergiden bahsetmektedir ki bu bize Moğol vergilerini hatırlatmaktadır. Şöyle ki, *ch'ai-fa*, bozkırlarda yaşayan ve Kuzey Çin'de yaşayan Moğollardan alınan, sürülerinin belirli bir oranını vermeyi gerektiren bir çeşit vergidir. Bunun bir başka formu ise, Çin'de her yetişkinin, zanaat erbabı kimseler hariç, yıllık olarak verdiği kafa vergisidir. Tüm hanedan ailesi ve asiller ise her türlü vergiden muaftırlar. Vergiden muaf olan diğer kesimler ise Tarhanlar ve din adamlarıydı.³¹⁸

Peki, toplanan vergiler çoğunlukla hangi amaçla kullanılmaktaydı? Daha ziyade askerî bir devlet özelliğinde olan Moğol idaresinin giderlerinin yaklaşık %40'ı bu uğurda harcanmaktaydı³¹⁹.

Devasa bir yapı arz eden Moğol imparatorluğunun fizikî ve insanî ihtiyaçlarının karşılanması, saray işlerinin yürütülebilmesi, idarî birimlerin yönetilmesi Ta-ta ve Shang-tu adındaki iki başkentin idare edilebilmesi için aynı azamete sahip kaynaklara ihtiyaç duyulacaktı elbette ki. Peki, bunlar ne şekilde karşılanmaktaydı? Cengiz Han zamanında belirlenen vergi usulü devam etmekte miydi?

³¹⁷ Paul Ratchnevsky, “Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik”, **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.483

³¹⁸ H.Franz Schurmann, “Mongolian Tributary Practices of The Thirteenth Century”, **The History of Mongolia, Volume: I**, s.179-183

³¹⁹ Michael Weiers, “Die Yüan-Dynastie”, **Die Mongolen Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.274

Farquhar'ın belirttiğine göre, Moğol idaresindeki imparatorluğun ihtiyaçlarını gidermek için aşağıdaki birimler kurulmuştu:

- İmparatorluk erzak işleri bürosu
- İmparatorluk üretim bürosu
- İmparatorluk atlarının yetiştirilmesinden sorumlu büro
- İmparatorluk yollarından sorumlu büro
- İmparatorluk mali işlerinden sorumlu büro
- Hayvan yemlerinden sorumlu müdürlük
- Deri ve kürk işlerinden sorumlu büro
- Keçe üretimi müdürlüğü
- İmparatorluk aksesuarlarından sorumlu müdürlük
- Tuang-liang-t'ing imparatorluk konutundan sorumlu genel müdürlük
- Chaghannaghur imparatorluk konutundan sorumlu genel müdürlük
- Hizmetlilerin idaresinden sorumlu ofis
- Ta-tu yapı ve güvenlik ofisi
- Shang-tu yapı ve güvenlik ofisi
- Ta-tu çevresi genel müdürlüğü, Ta-tu ve çevresinin güvenliğinden sorumlu birim³²⁰.

Görüldüğü gibi, Yüan döneminde imparatorluğun yapısı Cengiz Han zamanında var olan düzene nispeten oldukça komplikedir. Her kalem için ayrı bir büro kurulduğunu rahatlıkla görebilmekteyiz. Bu da hemen akla Çin idarî yapısının sistemleşmiş halinin getirmektedir. Kimi ihtiyaçlar hala kısmen bozkır yaşantısının sürdürülmekte olduğunu düşündürmektedir. Örneğin keçe yapımıyla hususi ilgilenen bir müdürlük mevcuttur.

4.2.8. Yüan Yargı Sistemine Kısa Bir Bakış

Ratchnevsky'nin naklettiğine göre, Yuan-shi'de yasa, beş bölümde zikredilmektedir. Buna göre yasanın bu hali, Guo Baoyü'nün Cengiz Han'ı etkilemesi ile Kuzey Çin için belirlenmiştir. Buna göre:

- Kırsala inen ordu, sebepsiz yere sivilleri katledemez.

³²⁰ David M. Farquhar, "The Structure and Function in the Yüan Imperial Government", **The History of Mongolia, Volume II**, s.455-456

- Sadece büyük suçlar ölümle cezalandırılacaklardır. Diğerleri, suçun cinsine oranla dayakla karşılık görecektir.
- Moğollar arasında ve İç Asya'da resmi kayıtlara geçmiş her aileden yetişkinler askere alınırlar. Ancak Kuzey Çin'de her dört ekilebilir "qing" (İng. = acre) miktarı arazi sahibinden biri askere alınacaktır.
- Askerlik yaşı 15 ile 60 arasındadır.
- Posta hizmetinde bulunan ev halkı, askerlerin ailelerine denk kabul edilecektir.
- Halka bir yararı olmayan, hiçbir işe yaramayan Taoist ve Budistler cezalandırılacaklardır

Bunun dışında Cengiz Han'ın yasa ve biligleri yazılı olarak tamamlanmıştı. Şiki kutuku tarafından karara bağlanan ceza ve usul kararları, Cengiz Han'ın onayı alındıktan sonra yazıya geçirilip defterlerde toplanmıştır³²¹.

Çin yargı kanunları da Moğol yargı kanunları gibi nispeten sade bir yapıya sahipti. Bunun sebepleri arasında Weiers, toplumun çeşitli katmanlardan oluşmasını, esasında aralarında önemli olmayan farkları, tek tek incelendiğinde ayrıntıları yeterince belirgin olmayan, genel bir bakış açısıyla bakıldığında ise pek karmaşık olmayan davranış normlarını saymakta³²².

Adlî kurumları Farquhar üç farklı grupta nakletmektedir³²³:

1. Denetleme Kurumu (The Censorate)
2. Moğol Yüksek Mahkemesi
3. Uygur Adaleti Yüksek Mahkemesi

Farguhar'ın belirttiği bu mahkemeler, Lane'nin savını destekler niteliktedir. Buna göre, Çin ve İran'da Moğol kanunları, var olan yerel adlî düzenle harmanlanıp gelişmiştir. Çin gibi kendi geleneği ve karmaşık hukuk sistemine sahip olan bir ülke için bu son derece zorlayıcı bir süreç olmuş olmalı³²⁴. Yıllar süren savaşların ardından, Yüan idaresinde toplanan Çin, hem bu gerçekle hem de bozkır kanunlarına adapte olmak zorunda oldukları gerçeğiyle yüzleşmek durumundaydılar.

³²¹ Ratchnevsky, *Genghis Khan- His Life and Legacy*, Blackwell, Oxford 1992, s.189-190

³²² Michael Weiers, "Die Yüan-Dynastie", **Die Mongolen Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s. 275

³²³ David M. Farquhar, "The Structure and Function in the Yüan Imperial Government", **The History of Mongolia, Volume II**, s.457

³²⁴ George Lane, **Daily Life in the Mongol Empire**, s. 209

Yüan-Kodeks'i her açıdan Çin gelenekleriyle ilişkiliydi. Özünde aslında sadece bir ceza kanunu iken, içinde idarî yönetmeliklerin yanında bazı dinî yasalar da mevcuttu. Bunlar Yüan-tien chang adı (Yüan Kanunları) altında toplanmıştı. Yüan Kodeks'inde 103 bölüm mevcuttu. Bu kodekste askerî yargılamalara yönelik yasalar da vardı. Bunlar 12 paragraftan oluşurken, savaş halinde karşılaşılan durumlara yönelik değil de, garnizonu izinsiz terk etmek, zimmete askerî iase malzemeleri geçirmek gibi suçlarla ilgiliydi. Genel olarak askerî cezalar acımasız olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Moğollar kayda değer ölçüde Kodeks üzerinde çalışmışlardır³²⁵. 1264 yılında hsin-ko yani Yeni Kodeks oluşturulmuştu. Ancak bundan sadece 96 bölüm kalmıştır. 1321'de bu kodeks elden geçirilip 1346'da genişletilmiştir. Ancak bu da tam olarak günümüze kalmış değildir. Ancak Yüan-tien chang ise günümüze tam olarak aktarılabilmiş olup, hem hukuk tarihi hem de sosyal tarih açısından son derece önemli bir kaynaktır³²⁶.

Görüldüğü gibi ilk yıllarda idarî ve adlî anlamda esas alınan yasa, zamanla Çin toplumunun idaresi adına yetersiz kalmıştır. Kubilay Han'ın 1271'de hazırlattığı, Moğol unsurlardan çok Çin etkisinde olan bir kanunlar bütünüydü³²⁷.

Moğol hâkimiyetinin başlangıcından itibaren, Yüan dönemi boyunca Çinli ve Moğol görevliler sürekli yürürlükte olan kural ve kaideleri düzenlemişlerdir. Moğol hükümdarlar başlangıçta Çin yasalarına ilgi duyup bunları öğrenmeye çalışmışlardır. Ancak Çin sistemine dair bilgileri arttıkça, var olan kurumlara müdahale ve bağlanmaları da artmıştır. Zamanla, Çin kurum ve yasalarında Moğol etkisi hissedilir olmuştur. Karşılıklı olarak taraflar birbirlerini tanıdıkça zaten var olan itimatsızlık, kabullenememe ve ret halleri de değişir olmuştur. 1320 itibarıyla, artık Moğol geleneklerinin, etkisi gittikçe artan Çin müesseselerine, yaşam tarzı ve yerleşik adetlerine uyum sağladığını söyleyebiliriz³²⁸. Elbette ki bu bir yorum meselesidir. Kimi araştırmacılar tarafından *uyum* olarak görülen bu değişim, bir başka açıdan kaybolup gitme, en ağır ifadeyle ise asimile olma olarak belirtilebilir.

³²⁵ Olbricht sık sık yapılan kanun düzenlemelerine dair tarihleri çalışmasında zikretmektedir. Bkz. Peter Olbricht, **Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13. Und 14. Jahrhundert**, s.56

³²⁶ Michael Weiers, "Die Yüan-Dynastie", **Die Mongolen Beiträe zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s. 276

³²⁷ George Lane, **Daily Life in the Mongol Empire**, s. 209

³²⁸ George Lane, **a.g.e.**, s. 211

4.3. Çağatay Ulusunda Yasa

Çağatay Hanlığı'nın yer aldığı coğrafya, Orta Asya'nın nispeten batı kısmına denk gelmekteydi³²⁹. Ancak hâkim oldukları bölge, sık sık Ögedey nesliyle karşı karşıya gelmelerine sebep olmaktaydı. Weiers bu noktada Çağatay Ulusunun durumunun Yüan Khanat ya da İlkhana'ta olduğundan çok farklı olduğuna dikkat çekmeye çalışmaktadır. Hatta buna göre zaman zaman Merkez ile Çağatay toprakları arasında idarî kaynaklı gerginlikler olabildiğini belirtmektedir³³⁰. Tüm bu ifadelerden Çağatay Hanlığının diğer tüm uluslara nispeten Merkezin güdümünden pek kurtulamadığını, ulus topraklarında cereyan eden olaylara diğer hanlıklara kıyasla Merkezin daha fazla müdahil olduğunu anlamaktayız.

Coğrafi yakınlığın beraberinde getirdiği gerilimlerin Çağatay Han ve Ögedey Han zamanlarında minimum seviyede olduğunu biliyoruz. Bu idarî karışıklıkla beraber, doğu kısmı için stabilize bir yönetimden söz edemeyiz. Yalnız batı vilayetlerde Müslüman nüfuzunun olduğu bölgelerde bu böyle değildi³³¹.

4.3.1. Çağatay Hanlığı İdarî Yapısı

Türkistan şehirleri, Çağatay hâkimiyet sahasının dışında kabul edildiklerinden dolayı, Çağatay Hanlığında Devlet teşkilatı nispeten sade bir yapıya sahipti. Çağatay Ulusunun başında bulunan kişiye, tüm diğer uluslarda da gördüğümüz gibi Han denilmekteydi. Çağatay Hanları, kurultayın teklifi üzerine, merkezdeki Han'ın da yarlığı ile hükümdar olabilirlerdi. Hatunlar hâkimiyette söz sahibi olabildikleri gibi, kocalarının ölümünün ardından yeni hanın tayinine dek hüküm sürme hakkına sahiptiler. Bunu Kara Hulagü Han'ın ikinci defa tahta getirileceği yarlığın ardından ölümü ve eşi Organa Hatun'un oğlu yerine naip olarak ulusta hüküm sürmesinde görmekteyiz.

³²⁹ Wassaf Çağatay'ın hakimiyeti altındaki bölgeleri Uygur-sıradağlarından başlayarak Buhara ve Semerkand'ın dâhil olduğu coğrafyalar olarak vermektedir. Wassaf al-Hadrat, **Die Geschichte Wassaf's, Band:1**, s.93

³³⁰ "...im gleichen Bereich Befehlsgewalt ausübte, wodurch Spannungen zwischen Klan des Tschaghatai und dem des Ögedei, unvermeidlich waren." Bkz. Michael Weiers, "Das Khanat Tschaghatai", **Die Mongolen Beitraege zu ihren Geschichte und Kultur**, s.290; Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s.132-137

³³¹ Michael Weiers, "Das Khanat Tschaghatai", **Die Mongolen Beitraege zu ihren Geschichte und Kultur**, s.291

Hanlar, nasıl tayin ediliyorsa aynı şekilde merkez tarafından azledilebilirlerdi de. Yine Kara Hulagü Han'ın, ilk hanlık döneminin sonunda, merkezde Güyük Han tarafından azledilip amcası Yisun Münge'nin han ilan edilmesi buna örnektir³³².

Hanlar, hatunu, hanedan üyesi diğer kimseler ve onların hanımları ile beraber kurultaylara katılırlardır. Bu şekilde kurultaylara iştirak etmek, bir bağlılık alameti olarak kabul edilmekte olduğundan mecburiydi. Çağataylılar, diğer tüm uluslarda kurultay olarak adlandırılan bu toplantılar için, Türkçe bir ifade olan *toy* kelimesini kullanmışlardır. Kafalı bunu çok enteresan olarak not etmiştir³³³.

Spuler'in batı ve doğu kaynaklarının yalın tercümesi üzerine neşretmiş olduğu eserinde, İbn Battuta'nın toya dair açıklamasına rastlamak mümkündür. Buna göre toy yılda bir defa soylu erkek ve kadınların katıldıkları, devlet meselelerinin özellikle de yasaya uymayan durumların takip edildiği bir toplantıdır³³⁴. Muhakkak ki başlangıçta, bu meclisin adı, diğer uluslarda olduğu gibi Çağatay Ulusunda da kurultaydı. Ancak Çağatay Ulusunun, Türk kültürünün ana vatanı olarak kabul edilen topraklara hâkim olması, kurultay gibi önemli bir meclis için Türkçe bir ifade kullanmaya başlamaları son derece doğaldır.

Yine İbn Battuta'nın ifadesine göre, Tarmaşirin Han, dört yıl bu toplantılara katılmadığı için yasaya ve gelenekleri karşı olmakla suçlanmış ve bu sebepten hanlıktan azledilmiştir.

Toylara hanedan üyeleri dışında vezirlerde katılmaktaydılar. Vezirler, devlet işlerini han adına yürüten atanmış kimselerdi. Bunlar Moğol soylularından değil de, daha ziyade Türkistanlı olan, yerel durumlara hâkim kimselerden seçilmekteydiler. Yetkiler diğer Türk İslam devletlerindeki yapıyla aynı idi. Çağatay Ulusuna vezir olarak hizmet eden kimseler arasında Otrarlı Habeş Amid'i örnek verebiliriz. Habeş Amid, Çağatay Han, Kara Hulagü Han ve Organa Hatuna vezirlik yapmıştır. Yisün Münge Han'ın veziri ise Bahaeddin Merginani adlı biz zattı.

Toylara, hanedan üyeleri ve vezirin dışında Çağatay Ulusunun dört büyük beyi ya da emiri olan Tümen beyleri de katılmaktaydılar. Cengiz Han'ın Çağatay Han'a

³³² Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 52

³³³ Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 53

³³⁴ Bertold Spuler, **Die Geschichte der Mongolen Nach Östlichen und Europaeischen Zeugnissen des 13. Und 14. Jahrhundert**, s.246

verdiği dört binlik, zamanla Çağatay Ulusunda dört tümene dönüşmüştür. Böylece bunları yöneten kumandanlar, Tümen Beyi, Ulus Beyi (ya da Emiri) unvanını almışlardır. Bunların yanında daha alt rütbeli komutanların da toya katıldıkları düşünülebilir.

Çağatay Hanlığı teşkilatında en yüksek devlet memurlukları arasında Yasa Emiri, Bitikçi, Al-Tamgacı ve Barsçı adı verilen makamlar da bulunmaktaydı. Bu makamlara getirilen kimseler de toylarda yer alabilmekteydiler.

Bunlardan Al-Tamgacı adı verilen memuriyet için ilmiye sınıfından kimseler seçilirdi. Al-Tamgacı'nın görevi, isminden de anlaşılacağı üzere, Han'ın yarlıklarına kırmızı renkli damga vurmaktır.

Bitikçi, Barsçı ve Yasa Emirliğine ise, Çağatay Hanedanından üyeler getirilmekteydiler. Bunlardan Bitikçi Emiri, bir nevi defterdarlık vazifesini görmekteydi. Yasa Emiri yargı işlerinden sorumlu iken, Barsçı Emiri, av işleri ve organizasyonlarından sorumlu tutulurdu. Bu görev av zamanları oldukça önemli kabul edilirdi. Mesela, Çağatay Hanlarından Mübarek Şah, tahttan indirildikten sonra Barak Han'ın (1266-1271) Barsçı emiri olarak görev yapmıştır³³⁵.

Kushenova'nın özellikle Çağatay Hanlığının ilk zamanlarını ilgilendiren çalışmalarında da ulusun yönetimi ele alınmıştır. Buna göre, Çağatay ulusunda *darugaçi* yönetimi öne çıkmıştır. Genellikle Moğol devlet teşkilatının sivil kadrolarını Uygurlar, Türkler, Çinliler ya da İranlılar oluşturmalarıdır. Bunda Moğol ülkesinin üzerinden bulunduğu coğrafya da etkili olurdu. Moğol Devleti'nde sivil idarenin düzenlenmesinde emeği geçen devlet adamlarından biri de Mahmut Yalavaç'tır. Türkistan ve Maverâünnehir bölgesinin idaresi doğrudan kağanlığa bağlıydı. Bu bölgenin çoğu kısmı Çağatay Ulusuna ait görünse de, resmî şekilde darugaçılık tarafından yönetilirdi. Türkistan ve Maverâünnehir'de darugaçi idaresi altında yardımcı sivil, iktisadî, askerî ve adlî teşkilâtlar vardı. Malî işlerin yanı sıra adlî işlerde de Mahmut Yalavaç'ın etkin olduğu tahmin edilmektedir.

³³⁵ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 54-58

Bir Müslüman ülkesi olan Türkistan ve Maverünnehir'deki Müslüman din adamları, diğer dinlerin ruhanîleri gibi her türlü vergi ve mükellefiyetten muaf tutulmuştur³³⁶.

Türkistan'ın Moğol topraklarına dâhil edilmesi tamamlandıktan sonra, Cengiz Han tarafından Maverünnehir bölgesini yönetmek üzere Harezmi bir Türk olan Mahmut Yalavaç³³⁷ vali olarak bu bölgeye atanmıştı. Mahmut Yalavaç, bu vazifeyi Ögedey Han zamanında da sürdürmüştü. Ögedey, Han seçildiği ilk kurultayla beraber Mahmut Yalavaç'ın görevini sürdürmesine yönelik tasdikle kalmamış, idari alanına tüm Türkistan şehirlerini de dâhil etmiştir. Ayrıca Yalavaç bundan böyle sorumluluğu altında olan bu şehirlerin vergi işlerini de yürütecekti. Böylece Mahmut Yalavaç, Hocent'i merkez edinerek tüm Türkistan şehirlerinin darugaçin (yönetici) ve tangmaçilerini (vergi tahsil amirleri) buradan yönetmiştir³³⁸.

Yalavaç, tüm bu görevleri yerine getirirken, önceleri sadece Cengiz Han'a karşı, onun ölümünden sonra ise Ögedey Han'a karşı sorumluydu. Evvelce bahsi geçen Tarabî isyanı zaten bu konuda gayet açık bir örnektir³³⁹. Çağatay Han, Tarabî isyanından dolayı sorumlu olduğunu kabul ederek onu görevinden alınca, Yalavaç durumunu Büyük Han'a yani Ögedey'e sunmuştur. Ögedey Han, Mahmut Yalavaç'ı suçsuz bulmuş olmalı ki, Çağatay Han'ı sorgulamıştır. Hatta öyle ki Çağatay Han nihayetinde Yalavaç'tan özür dahi dilemiştir. Abisinin af dilemesini kabul etse de Ögedey Han, Yalavaç'ın görevinden azline razı göstermemiştir. Ancak direkt olarak kardeşinin kararını çiğnemeyi de uygun bulmamış olacak ki durumu kurtarmak adına Yalavaç'ı Pekin valiliğine tayin etmiştir. Yalavaç ailesine duyduğu güvenin bir işareti olarak da Mahmut Yalavaç'ın oğlu Mesud Yalavaç'ı babasının yerine vali olarak tayin etmiştir.

Bu olayla açıkça Çağatay hanlığı sınırları içerisinde bulunan şehirlerin idaresinin Çağatay Han'ına değil de merkeze bağlı olduğunu görebilmekteyiz. Ancak bu durum Çağatay Hanlarını, kendi sözde hâkimiyet alanları içerisinde hüküm

³³⁶ Ganizhamal Kushenova, "Ögedey Kaan Zamanı Türkistan'da Teşkilat Yapısı", **Bilig, Sayı 38, Yaz 2006**, s. 187

³³⁷ Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig, Yaz-2007, Sayı: 42**, s. 230-231

³³⁸ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 68

³³⁹ Ganizhamal Kushenova, a.g.m., s. 232

veremeyecekleri sıra dışı bir duruma sokmuş oluyordu. Hâkimiyetlerinin bölünmezliğini zedeleyen bu anlayış, Çağatay Hanlığı siyasî gelişimini engellemiştir.

Mahmut Yalavaç, Pekin valiliği görevini yürütürken, 1254 yılında hayatını kaybetmiştir. Ancak Türkistan'da yerine atanan oğlu Mesud Yalavaç son derece istikrarlı bir şekilde 1289 yılına kadar tam 50 yıl oyunca Türkistan şehirlerinin idaresi görevini yürütmüştü. Bu görevi yürütürken 1269 yılında Kaydu Han'ın (1261-1301) Türkistan ve Çağatay Ulusu üzerinde hâkimiyet kurması üzerine Mesud Yalavaç kendisine bağlılığını bildirerek görevini bu şekilde sürdürmüştür. 1289 yılında Mesud Bey vefat edince, yerine sırasıyla oğulları Ebubekir Yalavaç (1289-1298) ve Satılmış Yalavaç (1298-1303) yine Kaydu Han'ın yarlıkları ile görevlerine devam etmişlerdir. Mesud Yalavaç'ın üçüncü oğlu Sevinç Yalavaç, bu genel valilik görevini yürütürken, babası ve dedesinden farklı olarak idarî merkezini Hocent şehrinden Kaşgar'a nakletmiştir.

1305 yılında Ögedey soyunun Kaydu'nun hâkimiyetini dağıtarak ulusunu dağıtmasının ardından kağanlık orduları İli ve Yedisu havzasını istila etmişlerdir. Çapar Han'ın yarlığı ile görev yapan Sevinç Yalavaç'a dair 1303 yılı sonrasında herhangi bir bilgi olmadığını belirten Kafalı, İsen Buka Han döneminde müdahalelerin sürdüğü, ancak Kebek Han'ın bir istiklal alameti olan para bastırmaktan çekinmediği fikrindedir.

Duva Han'ın bağımsızlık çabaları neticesinde, kuruluşundan beri ayrı bir idarî yapıya sahip Çağatay şehirleri böylece hanlığın hâkimiyetine girmiş bulunmaktaydı.

Çağatay Ulusu şehirleri, Türk ve Müslüman olan Yalavaç ailesi tarafından üç nesil boyunca 1306 yılına kadar, her türlü müdahaleden korunarak yönetilmişse de, bu durum devletin hakimiyeti açısından yaralayıcı olmuştur. Bu yapı, Çağatay Ulusunun kuruluşundan beri var olan, benzeri az görülen karışık bir yapı olarak varlığını sürdürmüştü, ancak tam hakimiyetin tesisinden sonra şehirler ve bozkırlar Türk-İslam yapısı içinde kaynaşmıştır³⁴⁰.

³⁴⁰ Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig, Yaz-2007, Sayı: 42**, s. 69-72

4.3.2. Çağatay Ulusu Yapısı

Moğol dilince *il* anlamında kullanılan *ulus* kelimesi, Çağatay Ulusu kullanımında, Çağatay Han ve onun nesline bağlı olan *il* anlamına gelmektedir. Veraset yoluyla babadan oğla geçen bu hâkimiyet hakkı, ulusa adını veren isimle sınırlı kalmıyor, onun tüm neslini kapsıyordu. Çağatay Ulusu'na, Cengiz Han'ın gerçekleştirdiği üleştirmede *il* olarak doğuda Beş-Balık, batıda Ceyhun Irmağı, kuzeyde İli havzası ve Yedisu bölgeleri olacak şekilde Türkistan verilmişti. Başka bir ifadeyle, Doğu Türkistan tamamıyla, Batı Türkistan ise Harezm ve Türkmenistan hariç Çağatay Hanlığı hâkimiyetindeydi. Çağatay Han'a verilen bu ülkedeki tüm şehirler Mahmut Yalavaç tarafından genel vali sıfatıyla idare edilmekteydi. Bu şehirlerin idaresine vali Yalavaç, Cengiz Han tarafından 1223'te atanmış, Ögedey zamanına kadar görevini sürdürmüştür. Cüveynî, Mahmut Yalavaç³⁴¹ ve oğlu Mesut Beg'i iyi ve adil idareciler olarak methetmektedir. Öyle ki, onların idareleri altında Moğol tahribatının izleri tamamen ortadan kaldırılmıştı. Buhara şehri bu anlamda nüfus, zenginlik ve ilmî gelişme bakımından diğer tüm şehirler içinde ön plana çıkmıştı. Vali Büyük Kağan namına Hocent'te idare edip sadece ona hesap vermek mecburiyetindeydi. Yani Çağatay Han, kendisine ait olan *il*deki şehirlerin hâkimiyetine sahipti diyemeyiz. Bu noktada Tarabî İsyanı en önemli bir örnektir³⁴².

Gerek ilmî, gerek iktisadî açıdan diğer şehirlere fark atan Buhara kentinde Moğollara karşı bir ayaklanma patlak vermişti. İsyan halk tarafından çıkarılmıştı. Hatta bunlar yer yer Moğol birliklerine karşı başarı dahi sağlanmıştı. İsyanın lideri yerli halktan Elekçi Mahmud adlı olup, Buhara'nın eski köylerinden Tarab asıllıydı³⁴³.

Bu isyan sadece Moğolları değil, aynı zamanda Buhara aristokrasisini de hedef almaktaydı. Bunun yanında her halk hareketinde görüldüğü gibi, Tarabî isyanı da dinî bir kimlik altında gerçekleştirilmekteydi. Hareket zamanla çok tehlikeli bir boyut almıştır. Öyle ki Moğol emirleri ona kayıtsız kalamamışlardır. Tüm gelişmeler Hocend'de bulunan Mahmud Yalavaç'a aktarıldı ve onun da onayıyla Tarabî Buhara'ya davet edildi. Esasında amaç Tarabî'yi yolda öldürmektir. Tarabî davetteki

³⁴¹ Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig, Yaz-2007, Sayı: 42**, s. 230

³⁴² Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 33-36, V.Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.493; Michael Weiers, "Das Khanat Tschaghatai", **Die Mongolen Beitraege zu ihren Geschichte und Kultur**, s.291

³⁴³ V. Vladimiroviç Barthold, **a.g.e.**, s.501-502

amacı sezip bunu Moğol kumandana söyleyince, kumandan yapılan planın böyle olağanüstü bir şekilde sezilmesi karşısında şaşırıp onu serbest bırakmıştır. Moğolların bu şekilde Tarabî'ye karşı müsamaha göstermelerindeki asıl sebep, Şamanistlerin ruhlarla ilişkisi olanlara duydukları saygıdandır.

Ancak Tarabî, aristokratları da hedef aldığı bu isyanında, ayak takımına dayanarak bunlara zulüm etmekteydi. Aristokratların bazıları bu sebeple öldürülmüştü. Kimisi de kaçmıştı. Tarabî taraftarlarına zenginlerin evlerini yağmalama izni vermişti. Ele geçirdikleri ganimetleri kendi aralarında taksim edebileceklerdi. Ancak bu tavır, Tarabî'nin kız kardeşi dâhil pek çok taraftarı kendisinden uzaklaştırdı. Yine de Tarabî'ye bağlı çok büyük bir kitle vardı.

Her türlü şarta karşı büyük bir itaatle "hazır ol"da duran bu insanlar silah sıkıntısı çekmekteydiler. Tam da bu noktada Tarabî tekrar onları sarsacak bir kehanette bulunup, gökten silah geleceğini vaat etmişti. Hakikaten de kehanetini doğrularcasına, kısa bir süre sonra Şiraz'dan bir kılıç tüccarı geldi. Artık Tarabî'nin gelecekte haber veren ulu bir kişi olduğundan şüphe edilmemekteydi. İşte çatışmalar buradan sonra şiddetlendi. Buhara'nın aristokratları kendi kuvvetlerini Moğollarla birleştirip Kermine yakınında toplanmış ve akabinde Buhara üzerine yürümüşlerdir. Ne var ki birlikler gelecekte haber veren, ruhlarla ilişkisi olan bu kimseye ve onun askerlerine karşı savaşılmaya çekiniyorlardı. Bu yüzden savaşa başlamada aceleci davranmıyorlardı. İsyancılar hücumu geçince ise hemen tüm Moğollar kaçmaya başladılar. Çevre köylerin halkları da onların takibine katıldı ve böylece ele geçirilen esirler öldürüldü. Öldürülenler arasında asiller ve memurlar da vardı. 10 bin kadar Moğol öldürülmüştü. Bunun yanında isyana liderlik eden isim, hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmuştu. Çarpışmaya herhangi bir silah ya da zırh almadan katılan Tarabî ve Mahbûbî Moğol ordusundan atılan oklarla öldürülmüş olmalıydılar. Ancak onların vurulmasını ya da ortadan kayboluşunu ne Moğollardan ne de kendi yandaşlarından gören kimse olmamıştı³⁴⁴. Bundan sonra isyana Tarabî'nin kardeşleri Muhammed ve Ali liderlik edecekti.

Bu olaydan bir hafta sonra kalabalık Moğol birlikleri Buhara önlerine yürüdüler. Muhammed ve Ali de kardeşleri Tarabî gibi silahsız bir şekilde düşman birliklerinin önüne çıktılar. Ne var ki Moğol birlikleri dehşet duydukları o müneccimin orduda

³⁴⁴ V. Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.503-504

olmadığını biliyorlardı artık ve önceki karşılaşmadan daha farklı bir kararlılıkla onları mağlup ettiler. Yalavaç'ın gelişi ile Buhara şehri yeni bir yağmadan kurtulmuştu. Mahmud Yalavaç, büyük bir kararlılıkla Han'ın kararı gelmeden komutanları her hangi bir cezalandırma yapmaktan alıkoymuştu. Nihayet Ögedey, Yalavaç'ın elçilerine isyancıları affettiğini bildirdi ve şehir halkı yeni bir katliamdan kurtuldu³⁴⁵.

Ne var ki, şehir halkını katliamdan kurtaran Yalavaç, Çağatay Han'ın hışmından kurtaramamıştı kendisini³⁴⁶. Han Mahmut Yalavaç'ı, Büyük Kağan'ın bilgisi dışında azletmişti. Ancak Ögedey Han, bu bilgiyi alınca, Çağatay Han'ın haddini aştığını anlamasını sağlamıştır. Ancak ağabeyinin üzerine fazla gitmek istemeyen Ögedey Han, yine de Mahmut Yalavaç'ın görev yerini değiştirmiş ve onu Çin'e vali olarak atamıştı. Ancak tüm bunlara rağmen, bu mesele, Çağatay Han'ın umumî valiye müdahale yetkisinin olmadığını göstermektedir. Çağatay Ulusunu oluşturan Moğol kısım, Cengiz Han Yasası ve Moğol ananesine uygun olarak kır hayatı yaşamakta, hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Şehir nüfusunu oluşturan kısma ise Maveraünnehirli denilmekteydi. Zamanla zaten Çağataylı ifadesi de sadece konargöçer hayat yaşayan kesim için kullanılır olmuştu.

1240 kurultayında Ögedey Han, Çağatay Han'ın da onayıyla Moğol geleneklerine olan bağlılıklarına ispat olarak, şehirlerin dışındaki toprakları millete, yani Moğollara tahsis ettiklerini ve millete su ve otlak yeri temin ettiklerini belirtmiştir.

Moğol milleti adına asıl önem taşıyan toprakların idaresinden sorumlu kişi Han iken, şehirlerin idarî ve malî işleri ise *darugaçin* ve *tangmaçiler*in sorumluluğundaydı. Şehirlerin idaresini Moğollar kendi üzerlerine almamışlardı çünkü şehir idaresini yasa ve ananelerine göre asil bir görev olarak kabul etmiyorlardı. Yani şehirlerde idareci olmayı Moğol asilleri kendileri için bir hakaret kabul etmekteydiler. Onların şehirleri, Han'ın ordasının, devlet ileri gelenlerinin, muhafız birliklerinin ve ailelerinin yaşadığı seyyar yaşam merkezleriydi. Han'ın ordasının bulunduğu nokta aynı zamanda ulusun başkenti, hanlığın merkezi kabul edilmekteydi³⁴⁷. Çağatay Han'ın ordası ilkbahar ve

³⁴⁵ V. Vladimiroviç Barthold, **a.g.e.**, s.504

³⁴⁶ Kushenova, Ögedey'in Mahmut Yalavaç'ı Hitay'a, oğlu Mesut Yalavaç'ı ise Ceyhun sahiline kadar Maveraünnehir, Uygur, Hoten ve Kaşgar'a atamıştır. Bkz. Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig, Yaz-2007, Sayı: 42**, s. 231, Ganizhamal Kushenova, "Ögedey Kaan Zamanı Türkistan'da Teşkilat Yapısı", **Bilig, Sayı 38, Yaz 2006**, s. 187

³⁴⁷ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 37-39

yaz aylarında Almalık yakınındaki Kuyas'ta, sonbahar ve kış aylarında ise İli ırmağının Yedisu Havzasına ulaştığı yerdeydi. Bu mevkiiler, Çağatay Hanlığı yıkılana dek merkez olma özelliğini sürdürmüştür.

1255 yılının Eylül ayında Semerkant'ın yakınında bulunan Kan-Gül sahrasında Mesut Yalavaç'ın, Hulagü Han ve beraberindekileri kırk gün kadar ağırladığını biliyoruz. Görüldüğü gibi vali şehirde olmasına rağmen oğlu aracılığıyla Hulagü'yu ağırlamak zorundaydı.

Bir başka mühim olay ise Kubilay Han'ın halefi olan torunu Olcaytu-Timur (1294-1307), Kaydu Han'ın halefi Çapar Han (1301-1306) ve Çağatay hanlarından Duva Nesef şehrine'nin aralarının bozulmasını fırsat bilerek, Kaydu Ulusunu tamamen ortadan kaldırıp hanlığın merkezi İli ve Yedisu Havzalarını tahrip ederek ele geçirmiştir. Kaydu Ulusunun bir kısmı Kağan'a tabi olurken, bir başka kısmı Çağataylıların hâkimiyetine girmişlerdir. Bunların arasında Horosan'a geçip İlhanlara sığınanlar bile olmuştur.

Hanlık merkezi büyük kağanlığın Külük (1307-1311) ve Buyantu (1311-1320) zamanlarındaki yağmalardan dolayı, Kaşka Irmağı yakınına nakledilmiştir. Kebek Han (1318-1326), Nesef şehrine yakın bir yerde Karşı adında bir saray yaptırmıştır³⁴⁸. İbn Battuta'nın Tarmaşirin'i (1327-1335) ziyaret ettiği saray da bu saraydır(1333). Müslüman olan Tarmaşirin Han, Moğol ananesinden uzaklaşmakla suçlanıyor olmasına rağmen, kendisi avda iken üç gün bekleyen İbn Battuta'yı, sarayda değil de otağında huzuruna kabul etmiştir³⁴⁹. Karşı'da oturan Çağatay Hanları her sene muhakkak Almalık bölgesine uğramak zorundaydılar. Ancak bu vazifeyi dört yıldır yapmayan Tarmaşirin, başka pek çok konuda Moğol geleneğine bağlı yaşıyor olmasına rağmen, 1335 Almalık kurultayında tahttan indirilmiştir³⁵⁰.

³⁴⁸ Wilhelm Barthold, **Uluğ Beg ve Zamanı**, çeviren: İsmail Aka, s.12

³⁴⁹ Weiers'e göre, Her ne kadar Tarmaşirin, Müslüman İlhanlar (1326) ve Hindistan'da bulunan kardeş oluşuma (1329), dinî gerekçelerle saldırmaktan kaçınmamış olsa da, bu durum yine de onu, ağırlıklı olarak doğu topraklarında yerleşmiş olan Moğol ananelerine daha bağlı kesimlerin gözünde aklamaya yetmemişti. Tarmaşirin, her yıl yapmakla yükümlü olduğu bozkır keşif gezilerini yerine getirmemekteydi. Bu da Moğol ananelerine sıkı sıkıya bağlı yaşayanların gözünde Tarmaşirin'i yasayı ihlal eder pozisyona sokmuştu. Bkz. Michael Weiers, "Das Khanat Tschaghatai", **Die Mongolen Beitraege zu ihren Geschichte und Kultur**, s.297

³⁵⁰ al-Umarî daha ziyade şeriata bağlılığı ve Çağatay toprakları üzerinde şariat kurallarını yaygınlaştırmaya çalışmasına vurgu yapmıştır Tarmaşirin'in. Bkz. al-Umarî, **Masâlik al-absâr fi mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fi mamâlik al-amsâr**, s. 119; Bertold Spuler, **Die**

Sarayların inşa ediliyor olması önemli bir husustur. Kazan Halil Han zamanında (1342-1345), Karşı'nın batısında Zincir Saray inşa edilirken, 1346'da Karavnas Emiri Kazagan tarafından bu saraylara ilaveten Salı Saray'ı yaptırılmıştır. Bu tarihten sonra hanlık edenlerin hepsi şeklî olarak hüküm sürüyor görünmekteydi. Artık Emir Kazagan'ın nüfuzunun arttığını görüyoruz.

Görüldüğü gibi aslında Çağatay Han sülalesi ve Ulusu, Moğol geleneğine, bozkır hayat şartlarına uygun yaşamaktaydılar. Bunun temel unsurlarından biri olan hayvancılık onların en önemli geçim kaynağıydı.

Moğol geleneğine göre, yaylak ve kışlaklar tüm ulusun irsî olarak ortak mülkü sayılmaktaydı. Şehirlere ve ziraata dalmak yasak kabul edilmekteydi. Yılda bir defa, geleneğe uygun olarak, başta Han ve Hatunların katıldığı, bütün hanedan üyelerinin, devlet erkânının ve emirlerin devlet işlerini görüşmek üzere düzenledikleri kurultaylar, İbn Battuta bunların yemekli toplantılar olduklarını vurgulama ihtiyacı hissetmiş olmalı, düzenlenmeye devam etmekteydiler³⁵¹.

Çağatay Ulusunun payına düşen topraklarda bulunan şehirlerin idaresinin Çağatay Hanları tarafından yürütülmediğini söylemiştik yukarıda. Bu şehirler, Moğol hâkimiyetinden önce de Türk ve Müslüman nüfusuna sahipti. İdari açıdan direkt Çağatay Hanları tarafından yönetilmedikleri ve Çağatay Ulusu da şehirler yerine bozkırlarda yaşamayı tercih ettiği için, bu şehirlerde Türklük ve İslamiyet bakımından kayda değer değişiklikler yaşanmamıştır. Ancak Çağatay Ulusu ve onların hâkimleri Moğol unsurlardan oluşmaktaydı.

Moğol unsurların varlıklarının Türkistan'da artması, bunların hızlı bir şekilde Türkleşmesini de beraberinde getirmiştir. Kafalı'ya göre, Türkleşme süreci Moğol yayılmasından yüz yıl kadar sonra bile tamamlanmıştır³⁵². Buna Tarmaşirin'in İbn Battuta'ya Türkçe cümlelerle hitap etmesini apaçık bir örnek olarak gösterebiliriz. Kimi tarihçilerin Türkleşmeyi İslam'a bağlamasına karşın Kafalı, Müslümanlaşmanın Türkleşme kadar süratli olmadığını ifade etmektedir. Moğol yasasının buna engel olduğunu ifade eden Kafalı, Çağatay Han'ın yasa konusundaki titizliğine dikkat

---

Geschichte der Mongolen (Nach Östlichen und Europäischen Zeugnissen des 13. Und 14. Jahrhunderts, s.243-247; Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 40-42;

³⁵¹ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 43-44

³⁵² Bertold Spuler, a.g.e. s.243; Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 45

çekmektedir. Özellikle de İslamî esaslara göre hayvan kesiminin yasak olması ve de abdest için çok önemli bir engel olan suyla yıkanma yasağı çok etkili olmuştur. Zaten bu iki yasak Türk-İslam geleneğinin çok etkin bir şekilde varlık gösterdiği Türkistan'da çok acı hatıralar yaşatmıştır. Müslümanlar kurban kesimlerini ve ibadetlerini dinî kurallara göre ancak gizli gizli gerçekleştirebilmekteydiler. Hatta pek çok durumda, kendileri için "murdar" olan Moğol usulünce kesilmiş etlerden yemek durumunda kalıyorlardı. al-'Umarî ise Çağatay Ulusunun yasa konusundaki hassasiyetine özellikle vurgu yapmaktadır. Çağatay nesli için "atalarından gördükleri gibi yaşarlar" ifadesini kullanan tarihçi, Çağatay Ulusunda, yasaya gösterilen ihtimamın İlhanlar ve Cuci nesline nispeten daha sıkı olduğunu belirtmiştir. Tüm bunların yanında Çağatay Ulusu topraklarında İslamiyet halk arasında, aristokrat kesime nazaran daha erken kabul görmüştür³⁵³.

Çağatay Hanedanı içinde İslamiyet'i ilk kabul eden Mübarek-Şah olmuştur (1266'da sadece 6 ay hanlık yapabilmiştir Mübarek-Şah³⁵⁴). Ardından Müslüman olan ikinci isim olarak Barak Han'a rastlamaktayız (1266-1271). 1270 yılında Müslüman olan Barak han Sultan Gıyaseddin unvanını almıştı. Bu iki ismin dışında Tarmaşirin Han'a kadar Çağatay sülalesinde Müslüman bir Han'a rastlamamaktayız. Tarmaşirin'in Müslüman ismi ise Alâeddin'di. İbn Battuta, Tarmaşirin Han'ı mütevazı ve dindar bir kimse olarak nakletmektedir. Kendisinden sonra gelen halefi Çenkşi Han (1335-1337) her ne kadar İslamiyet'e karşı sert bir tutum sergilemek istemişse de bunda başarılı olamamıştır. Çünkü artık İslamiyet Çağatay Ulusunda da yayılmıştı.

Çağatay Ulusu hanları uzun süre bağımsızlıklarını kazanamamış, kurultaylar aracılığıyla seçilmiş olsalar dahi merkezde bulunan Kağan'ın yarlığı ile hep tahta çıkabilmişlerdir. Çağatay han'ın halefi olan Kara Hulagü Han, bu şekilde Ögedey Han'ın naibi olan eşi Turakine Hatun'un yarlığı ile tahta oturabilmiştir. Ancak 1246 yılında merkezde tahta Güyük/Kıyuk Kağan tahta oturunca, Kara Hulagü bir yarlıkla hanlıktan azledilmiş, yerine amcası Yisun Münge (1246-1251) Çağatay Hanı ilan edilmiştir. Ancak Güyük Han'dan sonra Möngke Büyük Han olarak 1251'de tahta oturunca, tekrar bir yarlıkla Yisun Münge'nin yerine Kara Hulagü Çağatay Han'ı ilan edilmiştir. Ancak yarlığı ile Çağatay Ulusuna doğru yol alan Kara Hulagü tahta

³⁵³ al-Umarî, *Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr*, s.118-119

³⁵⁴ Wassaf al-Hadrat, *Die Geschichte Wassaf's Band:1*, s.32

oturamadan yolda ölmüştür. Yine de eşi Organa Hatun, Kara ulagü'nün yerine, oğulları Mübarek Şah'a niyabeten on yıl kadar Çağatay Ulusunu yönetmiştir³⁵⁵.

Möngke Kağan'ın ölümünün ardından Kubilay Han ve Arık Buka arasında süren taht mücadelesinden Çağatay Hanlığı da nasibini almıştır. Her iki taht adayı da birer ismi Çağatay Ulusuna Han ilan etmişlerdir. Arık Buka tarafından Çağatay Hanı ilan edilen Algu, Kubilay'ın adayı Börü olan mücadelede galip gelmiş ve Çağatay Hanı olmuştur. Ne var ki daha sonra Arık Buka ile araları açılmış ve Algu, Kubilay Han'a tabi olmayı tercih etmiştir. Hatta mevkiini daha da sağlamlaştırmak isteyen Algu, bunlarla kalmayıp, Organa Hatunla da evlenmiştir³⁵⁶.

Bu örneklerin dışında, kısa süre tahtta kalan Mübarek Şah ve Barak, yine Kubilay Han'ın yarlığı ile Çağatay Ulusu Hanlığına gelmişlerdir. Bunlardan sonra gördüğümüz Nikbay Han (1271-1272), Buka Timur Han (1274-1277) ve Duva Han (1282-1307) hep Ögedey ulusuna Hanlık eden Kaydu Han'ın yarlıkları ile Çağatay ulusunda hâkim olmuşlardır. Görüldüğü gibi, Çağatay Ulusun üzerinde Ögedey Ulusuna ait üstün bir hâkimiyet mevcuttu. Bu durum ancak Duva Han sonrasında değişmiştir. Duva Han'dan sonra Çağatay Ulusu Hanlığına gelen isimler sadece kendi kurultay kararları ile bu makama oturmuşlardır. Buna rağmen Hanbalık'tan baskı görmeye devam etmişler, iç işlere müdahale sürmüştür³⁵⁷.

1303 yılına kadar, Çağatay Ulusundaki idarî üstünlüğü Ögedey neslinde tutma çabası hâkim durumdaydı. Çağatay neslinin hanlıkta nihai iktidar gücü 1309 kurultayında kesinleşmişse de bu durum bilhassa kuzey kesimlerde onarılmaz yaralar açmıştır. Öyle ki, Weiers tarafından "yarı göçebe" olarak tanımlanan dönemin Çağatay Hanları dahi nispeten hasarsız kalan Güney topraklarda ikamet etmeyi tercih etmişlerdir³⁵⁸.

Moğollar boy politikasının gölgesi altında ilerleyen ve gün kaybına neden olan iktidar kavgalarının Algu'nun ölümünden sonra da baş gösterdiklerini görmek mümkündür. Bu dönemde Mübarekşah ve Burak arasında bu nevi mücadeleler

³⁵⁵ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s.47-48

³⁵⁶ Wassaf al-Hadrat, **Die Geschichte Wassaf's, Band:1**, s.29-30; Leon Cahun, **Asya Tarihine Giriş Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar**, çeviren Sabit İnan Kaya, s. 252

³⁵⁷ Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 49

³⁵⁸ "Selbst die halbnomadischen Tschagathai-Herrscher der Folgezeit zogen es deshalb vor, im noch einigermaßen intakten Süden des südlichen Kulturlandes zu residieren." Bkz.Michael Weiers, "Das Khanat Tschaghatai", **Die Mongolen Beitrage zu ihren Geschichte und Kultur**, s.295

olmuştur. Ancak Kaydu'nun iktidarıyla bahsi geçen iki aile arasındaki mücadelelerin bittiğini söyleyebiliriz.

Kafalı, Çağatay Ulusunun geç tarihlere kadar merkezin baskılarından kurtulamamış olmasına ana sebep olarak coğrafi yakınlığa işaret etmektedir. Mesela bir istiklal alameti olarak görülen kendi adına para bastırma, ancak Kebek Han (1318-1326) zamanında Çağatay Ulusunda rastladığımız bir hamledir. Evvelce Çağatay Ulusu bünyesinde bastırılan paralar daha ziyade genel kullanımı olan anonim sikkelerdi. Kebek Han zamanından evvel bastırılan paraların hiç birinde hâkimiyet işareti anlamında herhangi bir ize rastlanmamaktadır³⁵⁹.

1346-1347'de güneyde Müslüman olmuş kesim ile doğu da gelenekler çerçevesinde yaşayan Moğollar arasında yaşanan çatışmalar, Tarmaşirin'in ölümü sonrasına değin sürmüş ve nihayetinde Hanlığın parçalanmasıyla neticelenmişti. Bundan böyle açıkça iki farklı hâkimiyet bölgesinin varlığından söz edebiliriz. Böylece Çağatay Hanlığı hâkimiyet alanının güney kesimi olan Transoksanya ya da diğer bir ifadeyle Amuderya ile Sirderya arasında kalan bölgeler, 14. yy'ın ilk yarısı bitmeden, Türk emirlerin at koşturdukları bölgeler olmuştu. Doğuda kalan topraklar ise kendi aralarında çekişmelere devam eden, bir kısmı Ögedey neslinden olan Moğolların elinde kalmıştı.

Doğuda, Moğol geleneklerine daha sıkı bağlı olan kesimde, 1348 itibarıyla Tuğluk Timur'un hâkim olduğunu görüyoruz. Ancak Tuğluk Timur'un oğlu İlyas Hoca'nın ardından, artık Müslüman olan Çağatay Hanlığının doğu kesiminin de tarih olduğunu söyleyebiliriz³⁶⁰.

4.3.3. Çağatay Ulusunda Askerî Teşkilat

Diğer Moğol Uluslarında olduğu gibi Çağatay Ulusunda da askerî teşkilat ın temeli, 1206 yılında Cengiz Han'ın belirlediği esaslara dayanmaktaydı. Cengiz Han bu kurultayın ardından, eski Türk askerî teşkilatında olduğu gibi, askerî düzeni onluk sisteme göre şekillendirmiştir. Böylece Moğol orduları, kabile ve konargöçer bir ordu yapısından kurtarılmış oldu. Ancak Cengiz Han bu yenilikleri şekillendirirken, Türk

³⁵⁹ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 50-51; Wilhelm Barthold, **Uluğ Beg ve Zamanı**, çeviren: İsmail Aka, s.12

³⁶⁰ Michael Weiers, "Das Khanat Tschaghatai", **Die Mongolen Beitrage zu ihren Geschichte und Kultur**, s.297

askerî sisteminden farklı olan bir uygulamaya yer vermişti. Moğol ordusunda, birliklerin başına Moğol asillerinden Noyanlar getirilmişti. Böylece onluk birlikler *Arban-u Noyan*'lar, yüzlük birlikler *Cagun-u Noyan*'lar, binlikler *Minghan-u Noyan*, on binlikler ise *Tümen-i Noyan*'lar tarafından kumanda edilmişti³⁶¹.

Moğol Ulusları birbirinden farklı coğrafyalarda varlıklarını sürdürmekteydiler. Evvelce değinildiği gibi, bunların farklı bölgelerde olan bu varlıkları, her türlü idarî teşkilatlarında üzerinde yaşadıkları coğrafyanın karakterine uygun bir gelişim göstermelerine sebep olmuştur. Yaşanan gelişim ya da başka bir ifadeyle değişimlerin uzak durduğu bir alan vardır ki o da askerî teşkilattır. Askerî teşkilatta uluslar bünyesinde her hangi bir değişiklik yaşandığı bilinmemektedir. Çünkü dönemin şartları içerisinde bu düzen var olan en modern askerî düzendi diyebiliriz. Tamamıyla atlılardan oluşan birlikler, hareket kabiliyeti yüksek olan, hızlı manevra yaparak düşmanı şaşırtabilen kuvvetlerdi. Ayrıca uzaktan, düşmanla direkt teması gerektirmeden savaşmayı sağlayan ok ve yay, atlılara farklı bir üstünlük sağlamaktaydı³⁶².

Cengiz Han ölmeden önce, dört oğlu arasında kazanılan illeri paylaştırdığı gibi, onlara yeni tabi kabilelerin halklarından da paylar vermiştir. Bu paylaşımdan Çağatay Han'ın hissesine Haraçar, Müngge, İdohuday ve Kokoços adlı binbaşılar ve Naymanlardan sekiz bin kişilik bir topluluk düşmüştü.

Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın emrine verdiği dört binlikler ve dört komutan Barulas, Celayir, Suldus ve Arlatlara mensuptu. Ulus içine dâhil edilen Türk toplulukları bunlar Tümenlere dönüşmüşlerdir.

Yukarıda adı geçen birliklerin dışında Çağatay Ulusu bünyesinde Kavçın adında bir muhafız birliği mevcuttur³⁶³.

³⁶¹ al-Umarî Çağatay Hanlığında, şöyle bir yasadan bahsetmektedir: Bir binlikten dokuz yüz doksan dokuz kişi öldürülür de kalan bir kişi dönerse, şayet mücadele kazanılmamışsa, ona diğer dokuz yüz doksan dokuz kişinin hesabı sorulmaktadır. Bu nakilde belirtilen yasa maddesi, her bir askerin diğerinden sorumlu tutulduğu emirleri hatırlatan farklı bir ifade şeklidir. Bkz. al-Umarî, **Masâlik al-absâr fi mamâlik al-amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fi mamâlik al-amsâr**, s.123

³⁶² Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 59

³⁶³ Mustafa Kafalı, **a.g.e.**,s. 60-63

4.3.4. Çağatay Ulusunda Posta İşleri

1240 yılında Ögedey Han tarafından toplanan kurultay, tüm uluslar bünyesindeki haberleşme ve posta işlerinin düzenlendiği bir kurultay olmuştur. Yapılan müzakerelerde, haberleşmedeki aksaklıklar, posta istasyonları çevresinde bulunan yerleşimlerin yaşadıkları sıkıntılar dile getirilmiştir. Duyulan ihtiyaçlar doğrultusunda yeni düzenlemelere giden Ögedey Han, alınan kararların son aşamasında hep yasanın koruyucusu vasfını taşıyan Çağatay han'ın onayını gözetmiştir. Buna göre, aksaklıklara sebep olan tüm ihtiyaçlar karşılanacak, tüm ulaşım, iletişim ve gönderi işleri *yam* teşkilatı ile gerçekleştirilecekti. Yenilenen kanunlara göre artık ulaklar, olağanüstü hallerin dışında, kati suretle yolları üzerinde bulunan yerleşim yerlerine uğrayamayacaklardı. Böylece, bu tarihe kadar posta işlerinden dolayı bazı sorumluluklar taşıyan bu halkların yaşadıkları sıkıntılara son verilmesi hedeflenmişti. Her posta istasyonunda hazır vaziyette 20 kadar ulak ve seyis bulunacaktı. Bunların teminini istasyondan sorumlu olan askerî birlikler sağlayacaktı. Bunların yanında, bu kurultayda, posta istasyonlarında kullanılacak at, gıda ihtiyacı için koyun kısırak, ihtiyaç halinde kullanılacak araba ve diğer araç ve gereçlerin miktarları belirlenmiştir.

Bu kurultayla birlikte posta işlerinde yapılan düzenlemeler, tüm uluslar için bağlayıcı olmuş ve dolayısıyla Çağatay Ulusunda da posta işleri bu minval üzerine yürütülmüştür diyebiliriz³⁶⁴. Bunların dışında Ratchnevsky, Cüveynî'ye dayandırarak, Çağatay halkının yasaya dair çok sert bir disiplin altında yaşadıklarını belirtmektedir. Buna göre halk öyle bir korku ile yaşamaktadır ki, ülkede seyahat edenlere koruma dahi eşlik edememektedir³⁶⁵.

4.3.5. Çağatay Ulusunda Adlî İşler

Çağatay Hanlığı adlî işleri amiri yasa emiriydi. Ancak yargı işlerini yargucu adı ile bilinen hâkimler yürütmekteydi. Kafalı Harezmi ülkesinde gördüğü bir mahkemeyi anlatan İbn Battuta'dan nakline göre, bir yargılama sırasında, hem yargucular hem de

³⁶⁴ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 66-67; Kushenova, Ögedey dönemi Çağatay posta ve maliye işlerinin ne şekilde yürüdüğüne dair net bilgiler olmadığını vurgulamaktadır. Bkz. Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig, Yaz-2007, Sayı: 42**, s.236

³⁶⁵ Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.475-476

kadılar hazırda bulunmaktaydılar. Yargucılar emirlerden seçilirdi. Davanın şeraitle alakalı kısmına kadı, yasa ve töreye ait kısmına ise yargucu bakardı. Nihayetinde kararlar birleştirilir ve İbn Battuta'nın ifadesiyle "metin ve adil" hükümler verilirdi. Kafalı Cuci ulusuna dair bu naklin, Çağatay Ulusunu adlî işlerini de yansıttığını belirtmektedir. Elbette ki yargılamada İslamî esasları gözeten kadıların bulunması ancak İslamiyet'in kabulünden sonrası için söz konusudur. İslamiyet'in kabulünden önceki dönemler için yargılamaların sadece yargucılar tarafından yürütüldüğünü söyleyebiliriz³⁶⁶.

Kushenova, Spuler'e dayandırarak mahkeme işlerinden de valilerin sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Çağatay Ulusunda, kendisi hayatta iken, yasa koruyucu vasfını göz önünde bulundurursak, en büyük yargucunun Çağatay Han'ın kendisi olduğunu söyleyebiliriz. Zaten pek çok kaynaktan aldığımız bilgilere göre Çağatay, kanunların nasıl uygulanacağı, kanunlara göre suçluya ne gibi cezalar verileceği gibi konularda, uyarı, araştırma, soruşturma gibi adalet işleriyle iştigal eden adil, kendine saygılı, yasa ve bilige son derece bağlı handır. Bunun yanında Çağatay Han, insanların gündüz suya girmelerini ve İslam kurallara göre hayvan kesmeleri hususundaki titizliği, bu kuralları bozanlara ölüm cezası verdiği de bilinen başka bir gerçektir³⁶⁷. Öyle ki Çağatay'ın saltanatı devrinde hatta Horasan'da kimse koyunu açık boğazlamaya cesaret edememiştir. Çağatay'a bağlı topraklarda valilerin, adlî teşkilâtta pek etkili olmadığı düşünülebilir. Mahmut Yalavaç'ın görevinin daha çok mali işlerine yönelik olduğu da söylenir. Ancak Çağatay Han'ın, Cengiz'in ölümünden sonra zamanının çoğunu Ögedey Han'ın yanında geçirdiği düşünülürse bu topraklar tamamen valinin yönetimine kaldığı tahmin edilebilir³⁶⁸.

4.3.6. Çağatay Ulusu Malî Teşkilatı

Cengiz Han döneminde Mahmut Yalavaç devlet içerisindeki herkesten vergi alma yani bireysel vergi ödenmesi yöntemini, Yeh-lu Ch'u-ts'ai ise tüten her bacadan yani aileden vergi alma yöntemini savunmuştur. Bu iki görüşten ilki imparatorluk

³⁶⁶ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 65-66

³⁶⁷ Ratchnevsky, Cüveynî'den nakille, Çağatay Han'ın ülkede yaşayan Tacik'lere dayanması zor yasalar uyguladığı nakledilmiştir. Mesela İslamî usullere göre hayvan kesme yasağı, gün içinde akan suda oturmamak gibi. Bkz. Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.475-476

³⁶⁸ Ganizhamal Kushenova, "Ögedey Kaan Zamanı Türkistan'da Teşkilat Yapısı", **Bilig, Sayı 38, Yaz 2006**, s. 189

hazinesi için daha yüksek gelir sağladığından Mahmut Yalavaç'ın önerisi daha makul kabul edilmiştir. Mahmut Yalavaç'ın Moğol yönetimi nezdindeki asıl kıymeti, getirdiği vergiler ve tahsil etme biçimindendir³⁶⁹.

Kafalı'nın ifadesine göre, kaynaklarda Çağatay Ulusu mali işlerine dair net ve kesinlik arzeden bilgiler bulunmamaktadır. Ancak yaşantısı daha ziyade hayvancılık ve kır hayatına dayanan Çağatay Ulusu için şehir yaşantısı ve ziraata dayalı vergi kalemlerinin geçerli olabileceği düşünülemez. Ancak diğer uluslarla mukayese ederek hareket edecek olursak gayri menkullerden –ki bunlar ancak şehir hayatına aittir- *mal* ve *talay* vergileri, ziraat ürünlerinden %10 oranında *kalan* vergisi, ticaret mallarından *tamga* vergisi ve hayvan sürülerinden %1 oranında *kopçur* vergisi genel olarak rastlanan vergi çeşitleridir. Ancak bunlardan sadece *kopçur* vergisi Çağatay Ulusu yaşantısına uymaktadır. Şehir hayatına ait olan diğer vergi türlerinin Çağatay Ulusundan talep edildiğini düşünemeyiz. Sadece galle adında, ordunun asker ve hayvan temini için talep edilen bir vergi vardı. Aynî olarak talep edilen bu verginin Çağatay Ulusundan da alındığını düşünmek mümkündür³⁷⁰.

Çağatay Ulusu bünyesinde vergilerin daha ziyade aynî olarak toplanan türde olmaları, para basımına dair duyulan ihtiyacı da ertelemiş olmalıdır ki, bu ulus bünyesinde müstakil paranın basımını, ancak varlığının yaklaşık 90ıncı yılında görebilmekteyiz.

Çağatay Hanlığı üzerinde çalışmış araştırmacıların çoğu, söz birliği etmişçesine, Çağatay dönemine ait kaynakların azlığından ve bu dönemi çalışmanın zorluğundan bahsetmektedirler. Yapılan çalışmalarda pek çok husus, çağdaşı olan diğer hanlıkların benzer mekanizmalardaki işleyişlerine dair birer tahminde kalmaktadır çoğu zaman.

Çağatay Ulusu bünyesinde yaşanan değişimlerden biri de konargöçer hayat tarzını benimsemiş muhafazakâr kesim ile şehirleşmeye meyleden diğer bir taraf arasında yaşanmıştır. Bu noktada Kaydu Han 1269 kurultayında denge siyaseti gütmeye çalışmıştır. Güney ve Doğu bu gerçekler göz önünde bulundurularak yönetilmeliydi. Bu beraberliği etkileyecek her türlü esinti, ayrılığa adım adım

³⁶⁹ Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig, Yaz-2007, Sayı: 42**, s. 233

³⁷⁰ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 64-65

yaklaşılmasını beraberinde getirmiştir. Ancak değişim kaçınılmaz olmuş ve zamanla, temelinde Moğol ananesine uygun yaşamak ve yaşamamak kavgası yatan, iki ayrı düşman kutup oluşmuştur³⁷¹.

---

³⁷¹ Michael Weiers, "Das Khanat Tschaghatai", **Die Mongolen Beitræge zu ihren Geschichte und Kultur**, s. 298-299

4.4. Cuci Ulusu'nda Yasa

Eski ve Yeni Saray şehirleri merkez edinilerek kurulan Cuci Ulusunun kurucusu, bazı isimler tarafından Cengiz Han'ın torunu Batu olarak zikredilse de kendileri, isimlerini Batu'nun babası Cuci'den alarak, aslında kurucuları olarak kabul ettikleri isme işaret etmiş oluyorlar³⁷². Cuci Ulusu bünyesinde, teşkilat bakımından, Cengiz Han'ın kağan olarak seçildiği ilk yıllardan itibaren yürürlüğü koyduğu uygulamalara nispeten, bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerde, farklı bir coğrafyada hükmetmek ve o farklı bölgelerin halklarına düzenin adapte edilmeye çalışılması, var olan eski teşkilatların kısmen tesirinde kalınması gibi durumların etkili olduğu tahmin edilebilir. "Uluğ yurt" olarak isimlendirilen merkez daireden çıkılıp Deşt-i Kıpçak bozkırlarına giren Moğolları, sayıca aslında pek de çok değillerdi. Oysaki Deşt-i Kıpçak, IV. asırdan itibaren Hun, Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz ve Kıpçaklar gibi çeşitli Türk topluluklarının buraya yerleşmesi ve farklı devletler kurmaları ile esasında gayet köklü bir Türk yurdu halini almıştı. Dolayısıyla Moğolların zamanla geldikleri coğrafyada kendileri gibi bozkır kültürüne bağlı ve daha köklü bir devlet geleneğine sahip olan Türklere adapte olmaları gayet anlaşılır bir durumdur. Zaten buna bağlı olarak çok geçmeden, Moğol kaynaklı teşkilat terimleri, yerlerini Türkçe karşılıklarına bırakmışlardır³⁷³.

4.4.1. Cuci Ulusu Dış Politikasında Yasa'nın Etkisi

Cuci Ulusu, dış politika olarak belli hedeflere yönelmişti. Batu ve Şiban Hanların bu dış politika esaslarını yönlendirdiği dönemlerde, onların güdüleyen temel faktör belki de yasa gereği "itaat etmeyen halkları teslime teşvik" esasıydı. Bu esas, kendi iradesiyle tabi olan milletleri bir çatı altında toplamakken, direniş gösterenlere acımama üzerine kuruluydu³⁷⁴. Zaten tek olan Tanrı da onlara başarı bahşetmişti ve bu da haklı davalarında ilerleme azmi vermekteydi Moğollara.

Cuci Ulusu'nun, Batu devrinde yöneldikleri rota batıydı. Büyük Avrupa seferleri düzenleyen Ulus, Nowograd, Liegnitz gibi şehirleri etkilerken, Rus toprakları, Polonya

³⁷² Bertold Spuler, "Die Goldene Horde und Russlands Schicksal", **Gesammelte Aufsätze**, s.84

³⁷³ Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 115

³⁷⁴ George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS)** C.III, s.345

ve Balkanlar'da, büyük Han Ögedey'in de emri üzerine, korku dolu izler bırakmışlardı³⁷⁵.

Möngke Han'ın tahta çıkışında Cuci Ulusu'nun stratejik hamleleri etkili olmuştu. Bu belki onu bir minnet altına sokmuştu ancak, Batu'nun ölümünün ardından dengeler nispeten değişmişti. Bundan sonra yaşanan gelişmeler, yıllar boyu Cuci Ulusu'nun dış politikasında etkili olacak bir Kafkasya Sorununu ortaya çıkaracaktı. Her ne kadar Batu'nun tahta çıkışında Müslüman oluşu önemsizmemiş görünse de, ileride Kafkasya üzerinde merkezin kararı Cuci Ulusu'nun aleyhine olacaktı. Belki de merkezin, bu çekişmede Cuci Ulusu'nu değil de İlhanlı neslini desteklemesi, temelde bu dinî faktöre dayanmaktaydı. Bağdat seferinde, Hülâgû ile aynı safta yer alması, aslında Cuci Ulusu'na Kafkasların "vaat edilmesi"ni sağlamıştı ancak bu söz sonradan "unutulmuş"tu.

Merkezin, ya da Möngke'nin bu tutumu, Batu'nun hem İlhanlılara dış bilemesine, hem de Büyük Hanlıkla aralarında bir mesafe belirmesinde etkili olmuştu. Böylece yıllar boyu Cuci Ulusu'nu dış ilişkilerde stratejik hamleler yapmaya zorlayacak bir mesele doğmuş oldu³⁷⁶.

Arık-Böke ve Kubilay Han arasında yaşanan taht mücadelelerinde, belki de küskünlük sebebiyle, Cuci Ulusu Arık-Böke safında yer almıştı. İlerleyen yıllar bu sebeple, merkezi zaten Kuzey Çin'e kayan Büyük Hanlıkla coğrafî olarak bir hayli uzaklaşan, Cuci Ulusu'nun pratikteki bağlarını koparmıştı³⁷⁷.

İlhanlı Ulusu ile aradaki Kafkasya sorunu, dindaş oldukları Memluklarla zamanla organikleşen bir bağ kurmalarına sebep olmuştu Cuci Ulusu'nun. Stratejik hamlelerle İlhanlı Ulusu sıkıştırılmaya çalışılıyordu. Memluklar batıdan Hülâgû neslini zora sokarken, Cuci Ulusu, pek çok yerde mükemmel evsafı ile anılan asker ya da "Memluk"lerle Mısır ordusunu ihya etmekteydi. Çok geçmeden bu alış-veriş meyvesini verecekti. 1260 yılında Ayn Calut savaşı ile gerçekten çok ses getiren bir zafer elde etti Memluklar. Bu savaşta, Mısır topraklarında yetiştirilen Cuci Ulusu evlatları, kendi soydaşlarına karşı, hiç de tereddüt etmeden savaşmışlardı. Her ne

³⁷⁵ Michael Weiers, "Die Goldene Horde oder Das Khanat Qyptschaq", **Die Mongolen Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.345

³⁷⁶ Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s.118

³⁷⁷ Michael Weiers, **a.g.m.**, s.346-347

kadar bu zaferle Berke Kafkaları elde etmeyi kesinleştirememiş olsa da, dış politika açısından önemli bir başarı sayılan bu hale ile İlhanlı Ulsu bir miktar frenlenmiş oldu.

İlhanlı Ulsu'na nispeten daha erken İslam'la tanışan Cuci Ulsu, bir müddet din kardeşliğinden istifade edecekti. Bu sayede Mısır'la ortak hamleler yapıp bir süre daha üstünlük dağlandı.

Dış politikada soydaşlarıyla işbirliği yerine, başka bir halkı tercih etse de, Cuci Ulsu aslında esas olan "itaat etmeyeniy zorla itaat altına alma" prensibinden pek de uzaklaşmış sayılmamaktaydı. İtaat etmeyen her kim olursa olsun aynı ilke uygulanacaktı. Zaten Berke Han, iç işlerinde de yasaya son derece önem vermektedir³⁷⁸.

Dış ilişkilerde dikkat çeken bir diğer nokta ise, Cuci Ulsu ile Papalık arasında gidip gelen, ya da bazen sadece tek taraflı olarak Papalıktan gelen elçiler ve mektuplar olmuştur. Ancak Cuci Ulsu İran'daki soydaşlarıyla, papalıktan gelen haberlerden daha ilgilidiler ki, bazı mektuplar cevapsız kalmıştır³⁷⁹.

Cuci Ulsu'nun temasta olduğu bir diğer cephe ise Bizans'tı. Artık gittikçe zayıf düşen Bizans, aslında bu ikili ya da çoklu ilişkiler sayesinde ömrünü uzatmaya çalışmaktaydı.

Ulsun dış ilişkilerinin en hareketli olduğu dönem olarak ise Noqai zamanı dikkat çekmektedir. Bu dönem içerisinde Mısırlı, Bizanslı, Cenevizli ve Rus elçiler gelip gitmekteydi. Rusların Cuci Hanlığı ile temasları, Polonya ya da Litvanya'da desteğe ihtiyaç duymalarındandı³⁸⁰.

Özbek Han'ın ardından süren taht mücadeleleri sonunda başa Canibeg gelmişti. Onun hâkim olduğu dönem artık Cuci Ulsu grafiğinin nispeten aşağıya doğru ilerlediği dönemlerin başlangıcı kabul edilmektedir³⁸¹. Çöküş sürecinin başlangıcı olarak nitelendirilen bu dönemlerde, dış ilişkilerin seyri de değişmişti. Cuci Ulsu, artık birleşip daha kuvvetli bir tehdit olarak kendini gösteren Rus knezlikleri,

³⁷⁸ Michael Weiers, "Die Goldene Horde oder Das Khanat Qyptschaq", **Die Mongolen Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.350

³⁷⁹ Michael Weiers, **a.g.m.**, s.351

³⁸⁰ Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s.119-120; ayrıca bkz. Michael Weiers, **a.g.m.**, s.354-355

³⁸¹ Michael Weiers, **a.g.m.**, s.361-362; Michael Weiers, **a.g.e.**, s.121

Litvanya ve Polonya ile kuzeybatı da uğraşırken, Anadolu'da yavaş yavaş kendini gösteren Osmanlılar da, gittikçe daha zayıf bir şekilde yanan Cuci ateşini gölgelemekteydi. Böylece Mısır ile Cuci Ulusu arasındaki bağlar da kopmak zorunda kalacaktı. Çünkü araya bambaşka bir güç girmektedir. Bu gibi değişen şartlar yüzünden artık Cuci Ulusu, önemli devletlerin yer aldığı dünya politikası sahnesinden nispeten uzaklaşmış sayılırdı.

Zayıflamasıyla beraber Cuci Ulusu için artık Cihan hâkimiyeti anlayışından mecburî bir uzaklaşma görmektedir. Bundan sonraki dönemlerde, devlet politikasına daha ziyade yön veren faktörler arasında İslam'ın ağırlığını hissedebiliriz³⁸².

4.4.2. Cuci Ulusu Kamu Hukuku

Altın Ordu tamamen Cuci ailesine ait bir ulustu. Dolayısıyla üzerinde yaşayan tüm halk, hem göçebeler, hem köylü ve şehirli yerleşik halk, Cuci ailesinin malı sayılmaktaydı. Elbette öncelikle her şeye sahip olan kişi Han'ın kendisiydi. İşgal altında olan tüm topraklar, Han ailesine bağlı olan prensler ve büyük noyanlar arasında paylaştırılmıştı. Genellikle Han'dan sonraki hiyerarşik silsileye göre, prensler, noyanlar, yüksek mülkî ve askerî memurlar, mesela tümen beyleri, bin beyleri, yüz beyleri, tüm bu toprakların sahibiydi. Kimse Han'ın kendisi için belirlediği yaylak dışında başka bir yer üzerinde hak iddia edemezdi. Hanlar başbuğların, başbuğlar tümen beylerinin, bin beyleri yüz beylerinin, yüz beyleri de on beylerinin yaylaklarını tayin ederlerdi. Her şef kendisine bağlı olan tüm insanların sayısına göre otlakların sınırları, yaylak ve kışlakları hakkında bilgi sahibiydi³⁸³.

Moğol devletlerinin fiili olarak hukuken merkeze bağlı oldukları halde fiilen bağımsız olduklarını biliyoruz³⁸⁴. Tüm ulus üzerindeki hâkim güç Cengiz soyunun elinde bulunmaktadır. Bu hâkimiyet, düzenlenen kurultaylarda, Cengiz soyundan

³⁸² Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s.120

³⁸³ A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev.: Hasan Eren, s.55-56

³⁸⁴ Dış politikaya dair meselelerde kesinlikle ulus liderleri kendi başlarına hareket etmezlerdi. Yasaya dair bildiğimiz fragmentler evvelce nakledilmişti. Buna göre, 24. Maddede belirtilen duruma tamamen uygun olan bir nakil almaktayız Rubruck'tan. Şöyle ki, Rubruck, Batu'nun oğlu Sertak'ı Hristiyanlığa davet etmek ve aynı zamanda Müslümanlara karşı Moğolların desteğini sağlamak amacıyla gönderilmişti. Sertak'ın huzuruna çıkıp, taşıdığı mektubu teslim eden seyyah, ancak ertesi gün Sertak'tan cevap alabilmiştir. Rahibe cevaben, mektupta sözü geçen meseleler hakkında Sertak'ın, babasının fikri olmadan karar veremeyeceği belirtilmiştir. Bu sebepten Rubruck, Sertak'ın babası Batu'ya doğru yönlendirilmiştir. Ancak oradan da merkeze, Möngke Han'a gönderilmiştir. Zira merkeze bağlılık tamdır ve dışarıdan gelen bir elçiye verilecek cevap, Han'ın bilgisi dışında olamaz. Bkz. Wilhelm von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çeviren Ergin Ayan, s. 55

gelen bir hanedan üyesinin imparator olarak seçilmesiyle temin edilirdi. Akabinde tüm diğer erkek üyelerin ulusları belirlenirdi. Kurultay en mühim devlet organı sayılmaktaydı. Kurultaylara da ulusun en büyüğü olarak Han başkanlık etmekteydi.

Bu seçimler her yeni imparatorun tahta geçişinde gerçekleştirilmiştir. 1251 yılında Möngke Han'ın tahta geçeceği kurultaydaki seçim, kurultayda yapılan seçimin şartları, Cengiz ailesinin üyeleri arasında, kendi destekledikleri adayın kazanması için yapılan entrika ve mücadeleleri bakımından son derece dikkat çekicidir. Möngke Han'ın seçimine Reşidüddin etraflıca yer vermiştir eserinde. Bu seçimde, Cuci ve Tuluy ailelerinin bir cephede, Ögedey ve Çağatay ailelerinin ise farklı bir cephede mücadele ettiklerini görmekteyiz. Möngke Han'ın seçimi sırasında Batu Han önemli bir rol oynamıştır. Batu, Möngke'nin seçilmesinde "Prensler içinde sadece Möngke yasa ve yarlğı'ı kendi gözleri ile görüp kulakları ile işitmiştir. Halkımızın, ordumuzun ve bizim selametimiz adına Möngke, han olmalıdır!"³⁸⁵ ifadesi ile Möngke'ye olan desteğini yasaya dayandırmaya çalışmıştır. Esasında Batu Han kurultayda daha etkin olabilmek için önce bu seçimin Cuci topraklarında yapılmasını sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu geleneklerin çok ötesinde bir davranış olacaktı ki pek destek bulamadı bu önerisinde Batu. Ögedey ve Çağatay aileleri, kurultayın Cengiz Han karargâhının bulunduğu geleneksel yerde, Kerulen ırmağının kıyısında yapılmasında ısrarcı oldular. Sonunda kurultay başkent Karakurum'da toplandı.

Ancak 1259'da Möngke Han'ın ölümünün ardından, bu kurultaylar olması gerektiği gibi, tüm ulusların katılmak zorunda olduğu birer toplantı hüviyetinden uzaklaştı. Gerçi Barthold gibi kimi isimlere göre imparatorluk birliği Cengiz Han'ın varlığında bile sarsılmıştı. Ancak Möngke Han'dan sonra durum değişti ve Cuci ulusu gibi diğer uluslar da merkezden bağımsız bir şekilde hayat sürdürdüler.

Tokta Han zamanında, Gök-Orda'da Köblek ile Bayan arasında bir anlaşmazlık baş gösterince Bayan, Tokta Han'a ve toplanan kurultaya hakkını aramak adına müracaat etmiştir. Esasında tam olarak yeterli görülme de, Batu Han neslinden daha uygun bir yetişkinin olmayışından, Tuda-Müngge'nin han seçilmesi de bir kurultay kararı olmuştur. Kurultay, yasayı göz önünde bulundurarak karar

³⁸⁵ Paul Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.480

almak zorundaydı. Dolayısıyla yasa ve yargı işlerine bakan *yasa emiri* ve *beğ* de kurultayın tabii bir üyesi olmak durumundaydı³⁸⁶.

1227'den 1359'a kadar Cuci ailesinin elinde bulunan kuvvet tam olarak Deşt-i Kıpçak'ta, aşağı Volga havzasında, Bulgar alanında Kırım ve Harizm'de yaşayan göçebe, yarı göçebe ya da yerleşik boylara dayanmaktaydı. Asillere dayanan tüm yapının başında, devletin en önemli mevkilerinde bulunan hanedan üyeleri vardı. Sağ ve sol oğlanları, tümen beyleri ve diğer tüm bağlı bölgelerin hükümdar ve valileri aristokrat bir zümreye bağlıydı. Bunlar yeni bir han seçmek lüzumunda yahut bir askerî harekât gerçekleştirileceği vakit bir araya gelir ve bütün önemli kararları kurultaylarda alırlardı. Bu kurultayların bayram havasında geçtiği de olurdu³⁸⁷.

Altın Ordu hanları açısından Cuci ulusu, tamamıyla Cuci ailesine bağlı olan kabile, boy ve ailelerden oluşan bir yapıydı. Özellikle de Batu Han'ın yakınları, hisse olarak Altın Ordu'da büyük bölgeler aldılar.

İranlı al-Kalkaşandî'den nakille Yakubovskiy, Altın Ordu'da da, İlhanlılar'da olduğu gibi, ulus emirlerinin ve vezirlerin yönetimde son derece etkin olduklarını belirtmektedir. Yalnız bunlardan farklı olarak, ulus emir ve vezirlerinin ellerinde herhangi bir icra yetkisi olmadığını, İran'a nispeten yetkilerinin daha sınırlı olduklarını aktarmaktadır³⁸⁸.

Buna yakın bir ifade olarak al-Umarî, Cuci Ulusunda, askerî ve idarî birimlerin, yasanın (*ahkâm*) içeriğine uygun olarak düzenlendiğini, birimlerin işlevsel olarak İlhanlı Ulusunda olduğu gibi çalıştığını, ancak onlardan farklı olarak emirlerin ve vezirin aynı derecede yetkili olmadıklarını, ağırlıklı bir karar verme yetkilerine sahip olmadıklarını belirtmektedir³⁸⁹. Ona göre zaten Cuci Ulusu hâkiminin elinde, Persli Moğollarda olduğu kadar çok sayıda şehir ve köy bulunmamaktadır. al-Umarî'nin belirttiği dikkat çekici bir başka nokta da, Cuci Ulusu'nda, İlhanlı Ulusu'nda olduğu

³⁸⁶ Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s.120-123

³⁸⁷ A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, s.71-72

³⁸⁸ A.Yu.Yakubovskiy, a.g.e.s.76

³⁸⁹ al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr**, **Das Mongolische Weltreich**, **Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, s.136

derecede Halife'nin kanunlarına –ki bunun şerî hükümler olduğu muhakkaktır- göre hareket edilmediğidir³⁹⁰.

Moğollarda tüm halk kitleleri, başbuğlar arasında taksim edilmişti. Topraklar bir başbuğa tahsis edilirken, üzerinde yaşayanlar da o başbuğun hizmetine girmiş sayılırdı. Halk, han tarafından gönderilen tüm elçilere araba ve erzak hazırlamak mecburiyetindeydi. Bunu yanında, tahsildar ve bunun gibi diğer memurların da ihtiyaçları karşılanmak zorundaydı³⁹¹.

Kadınların görevleri, Moğolların esas geleneklerinde var olan görev sıralamasının dışına çıkmış sayılmazdı Cuci Ulusu'nda. Hala araba kullanmak, çadırları arabalara yüklemek ve onlardan indirmek, inekleri sağmak, yağ ve yoğurt yapmak, deri işlemek ve dikmek gibi vazifeler kadınlara aitti³⁹². Tüm bu görevleri yerine getirmekle yükümlü olan kadınlar çok büyük saygı görmekteydiler. Çünkü göçebe hayatın işleyişinde, üretimde ve hayata dair tüm alanların içindeydi kadınlar.

4.4.3. Cuci Ulusu Askerî Sistemi

Cuci ulusunda askerî teşkilatın temeli, diğer üç ulusta olduğu gibi, 1206 kurultayında belirlenen kurallara dayanmaktaydı. Cengiz Han bu kurultayla, kendi ulusunu yeniden tanzim ederken, aslında ilerde farklı yollarda ilerleyecek olan nesillerinin uluslarının da temellerini belirlemişti. Kumanda noktalarına sırayla onbaşı (Arban-u Noyan), yüzbaşı (Ca'un-u Noyan), binbaşı (Minghan-u Noyan) ve tümen beglerini³⁹³ (Tumen-u Noyan) atamıştır.

Moğol ülkeleriyle ilgili bize çok sağlam bilgiler aktaran Reşidüddin'e göre Cuci Ulusu ordusunun ana çekirdeğini, Cengiz Han'ın Cuci için belirlediği 4.000 kişinin çocukları oluşturmaktadır. Bunlar daha ziyade Sayçiut, Kinkit ve Huşin kabilelerindendi. Mustafa Kafalı bu bilgilere ilaveten dördüncü bir kabile olarak Kıyat

³⁹⁰ al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, s.136

³⁹¹ A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, s.63

³⁹² A.Yu.Yakubovskiy, a.g.e. s.55

³⁹³ Barthold Spuler'in döneme ait batılı ve doğulu seyyahların dilinden 13. Ve 14.yy Moğollarını anlattığı eserinde, İbn Battuta'dan nakille, Özbek Han zamanındaki bir Ramazan Bayramı tasviri bulunmaktadır. Bu tasvirde devlet erkânı sıralanırken, her on binliğin başında bir general olduğunu nakleder İbn Battuta. Esasında bu tasvir bize halen askerî nizam olarak onluk sistemin sürdürüldüğünü göstermektedir. Bkz. Barthold Spuler, **Geschichte der Mongolen, Nach Östlichen und Europaischen Zeugnissen des 13. Und 14. Jahrhundert**, s.231

kabilesini de saymaktadır³⁹⁴. Bu durum Tokta Han'ın saltanatı sırasında (1290-1312) hala öyleydi. Bu kabilelerin dışında Tokta Han zamanında orduda Kıyat kabilesinden de birlikler vardı.

Yine Reşidüddin'e göre Tokta Han zamanında ordu, tıpkı Cengiz Han belirlediği düzene uygun olarak, tümenler ve yüzlüklere ayrılıyordu. Bu bilgiyi Rubruck'tan aldığımız bilgiler de doğrulamaktadır. Anladığımız kadarıyla 13.yy'ın ortalarında Yasa'da bahsi geçen askerî rütbelere halen sürmekte. Rahip bize tam tarih verdiği Batu'nun ordasında bulunduğunu anlatırken "babası Moğol binbaşı" olan bir kimseden bahsetmektedir³⁹⁵.

Orduda yukarıda adı çeken boyların dışında Rus, Çerkez, Kıpçak, Macar v.b. askerler de bulunmaktaydı³⁹⁶. Elbette ki Cuci ulusu askerî yapısında zamanla bir Türkleşme söz konusu olmuştur. Bunu askerî tabir ve unvanların yerlerini Türkçe karşılıklarına bırakmalarından anlamaktayız. Mesela Birangar, Cuvangar ve Noyan ifadeleri yerlerini zamanla tamamen Türkçe ifadelere bırakacaktır³⁹⁷. Ancak Ratchnevsky'nin de belirttiği üzere XIII.yy sonlarına doğru bile, var olan İslamlaşmaya rağmen, orduda yasa bağlayıcı kabul edilmiştir³⁹⁸.

Han ordusunun kumandanları, genellikle aristokratlardan çıkardı. Ordunun kuruluş ve hiyerarşisi, Cengiz Han devrinde Moğollarda görülen askerî düzenden neredeyse farksızdı. Yakubovskiy, YX. yy acem tarihçilerinden Abdurrezzak Semerkandî'den nakille, Toktamış zamanında süvari ve piyadelerin, eski ve yeni adetlere uyarak yanlarında bir yıllık erzak bulundurmak zorunda olduklarını belirtmektedir.

Her askerin bir yay, otuz ağaç ok, bir okluk ve bir kalkanı olmak zorundaydı. Her iki askerin en az bir at, her on askerin ise bir çadır, iki kürek, kazma, orak, testere, balta, nacak, yüz iğne, ip, kazana sahip olması gerekmektedir.

³⁹⁴Kafalı devamında bu birlikleri oluşturan Moğol boylarına dair bir "Kıpçaklaşma"dan söz etmektedir. Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s.127-128, Kafalı'nın bu ifadesinden farklı olarak, İbn Battuta'dan, askerî rütbe ismi olarak *hezara*'yı, yani binbaşını öğrenmekteyiz. Bu ifade tam anlamıyla Farsça binliğin karşılığıdır. Bkz. Barthold Spuler, **Geschichte der Mongolen, Nach Östlichen und Europäischen Zeugnissen des 13. Und 14. Jahrhundert**, s.232

³⁹⁵Wilhelm von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çeviren Ergin Ayan, s.66

³⁹⁶A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çeviren Hasan Eren, s.57

³⁹⁷Mustafa Kafalı, a.g.e. s.128

³⁹⁸P. Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.486

Semerkindî'nin kaydı, Moğol dönemi ordu teşhizatıyla alakalı bilgi vermesi bakımından son derece önemlidir. Bu düzen de Cengiz Han dönemine kadar dayanmaktadır. Teşhizat düzeninin Timur'la mücadele eden Toktamış han zamanında da bu şekilde devam ettirildiği muhakkaktır. Cuci Ulusu Hanları, Moğolların tecrübelerine dayanan akılcı askerî geleneklerini olduğu gibi devam ettirmişlerdir.

Cuci Ulusu askerî düzeni, kuruluş ve işleyiş bakımından Cengiz Han ordusundan farksızdı. Bu orduda da tümen beyleri, bin beyleri, yüz beyleri, on beyleri vardı. Timur Kutluğ, yarlığının başında "sağ ve sol kol oğlanlarına, sayısız iyi şereflere; bin beylerine, yüz beylerine ve on beylerine" hitap etmiştir. Yüksek memuriyetler ya da orduda kumandanlıklar tıpkı Cengiz Han zamanında olduğu gibi, güven odaklı verilirdi. Tıpkı diğer Moğol ülkelerinde olduğu gibi, Cuci Ulusu'nda da, ulus ile ordu birbirinden ayrı tutulamazdı. Ulusun lideri, askerî birliğin de komutanı sayılırdı. Ancak hanın kendisi istediği ya da memnun kalmadığı takdirde, bunda değişiklik yapma, her hangi bir komutanı değiştirme yetkisine sahipti³⁹⁹. Birlikleri yöneten bin ya da yüz beyleri, genelde noyan ya da beylerden oluşmaktaydı.

Yine Cengiz Hanın askerî teşkilatında olduğu gibi, Cuci Ulusu'nda da, keşik adını taşıyan ve aristokratlardan oluşan bir muhafız kıtası mevcuttu.

Moğol devletlerinde, özellikle de Cuci Ulusu askerî teşkilatında, evvelce vergi bölümünde de bahsettiğimiz gibi, bukavul adında bir memuriyet vardı. Bunlar ganimetlerin paylaşılmasıyla ilgilenirler, dolgun bir miktarla ücretlendirilirlerdi.

Cuci Ulusu, askerî aristokrasisi tarafından bir devlet ve ordu düzenine sahip olup, yurt sistemi anlamında tamamen bozkır özelliklerine sahipti. Farklı bir coğrafyada hüküm süren Cuci ulusu, devlet idaresi bakımından, üzerinde bulunduğu coğrafyanın etkisiyle, farklılaşmalara uğramışsa da, askerî teşkilat bakımından bu değişimler asgarî de yaşanmıştır⁴⁰⁰.

³⁹⁹ Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s.124; A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çeviren: Hasan Eren, s.62

⁴⁰⁰ Mustafa Kafalı, a.g.e. s.127-128

4.4.4. Cuci Ulusu'nda Avcılık

Altın Orda Hanlığında göçebe halk, özellikle de ormanlık kesimde yaşayanlar arasında süreklilik avı yaygındı. Av, Altın Ordu Moğolları için de son derece önemli bir aksiyondur. Ana vatanlarındaki geleneklere göre Altın Ordu Moğolları da avlanmak istedikleri zaman büyük guruplar halinde, av hayvanı yönünden zengin olduğunu bildikleri yerlerde kuşatmalar yaparlardı. Kuşattıkları hayvanları bir daire içine alıp bu daireyi yavaş yavaş, birbirlerine yaklaşmak suretiyle daraltırlardı. Belli bir noktadan sonra ise ok atışları ile hayvanlar avlanırdı⁴⁰¹.

Av hem gıda temini, hem deri ihtiyacının karşılanması açısından son derece önemliydi Cuci ulusu açısından. Bunun dışında, av organizasyonlarının, askerî açıdan önemli olduğunu da biliyoruz. Avlanma sırasında askerler bir nevi talim yapmaktaydılar⁴⁰².

Yakubovskiy, Altın Ordu'da avlanmayı anlatırken, Cüveynî'nin konu ile alakalı yaptığı av sahnesi tasvirine de yer vermiştir. Buna göre Altın Orda da süreklilik avları sadece iktisadî açıdan değil, askerî açıdan da son derece önemliydi. Bunlar askerlerin yetişmesinde kolaylık sağlayan bir çeşit talim gibi kabul edilmekteydi. Avlar genellikle kışın yapılan aktivitelerdi. Han ava hazırlanmak için ordu ve karargâhlara emir verir, kaç kişilik bir ekiple ava gidileceğini bildirirdi. Ordunun genel teşkilatına da uygun olacak şekilde süreklilik avına gidecek birlik, yüzlük ve onluklar belirlenirdi. Süvari birlikleri, bu şekilde çıkılan bir av organizasyonunda bazen bir ay, bazense daha uzun bir süre Han'ın kumandasında, geniş bir alanı kuşatırlardı. Bu şekilde başlatılan bir kuşatmanın daraltılması sırasında, Han ve yardımcıları düzenin bozulmamasına dikkat ederlerdi. Daralma işlemi sırasında halkadan kopanlara ağır cezalar verilirdi. Böyle bir süreklilik avı bazen iki üç ay sürebilirdi. Hayvanların oklarla vurulmasına sıra geldiği vakit, ilk oku Han'ın atması beklenirdi. Ardından onun yakınları, rütbelerine göre diğer askerî şefler ve askerler ok atmaya devam ederlerdi. Han ok atmaya bıraktığı vakit, yüksek bir yere çekilip avın devamını takip ederdi. Bütün av, ganimetin sayılıp paylaşılmasıyla sona ererdi. Elde edilen et ve deriler, göçebe halk için önemli bir gelir kaynağıydı⁴⁰³.

⁴⁰¹ A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çeviren Hasan Eren, s.55

⁴⁰² Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s.139

⁴⁰³ A.Yu.Yakubovskiy, a.g.e. s.56

4.4.5. Cuci Ulusu'nda Posta İşleri

Geniş topraklara sahip olan Cengiz İmparatorluğunda, haberleşme ve posta işlerinin düzenlenmesi, imparatorluğun erken dönemlerinde gerçekleşmiştir. Moğol postası, elçi ve habercileri gitmek istedikleri yere ulaştırmaktaydılar. Posta teşkilatının öncelikli görevi devlet işlerinde iletişimden kaynaklı gecikmeleri önlemektir. Diğer bir görevi ise, resmî vazife ile seyahat eden görevlilerin, üzerinden geçtikleri topraklarda bulunan halka baskı yapmalarını engellemektir. Hatta bu sebeple daha ziyade üzerinde yerleşim olmayan yerlere posta merkezleri kurulmuştu⁴⁰⁴.

Başlangıçta, yerleşim yerlerinin halk ve yöneticileri, tüm resmi haberleri taşıyan habercilere, yani ulaklara, her tür kolaylık ve yardımı göstermek zorundaydılar. Ancak Ögedey'in 1240 yılında topladığı kurultay'da, haberlerin var olan sistemle zamanında ulaşmadığı, aksamalar görüldüğü, güzergah üzerindeki yerleşik halkın ve dahi yetkililerin çeşitli sıkıntılardan şikayetçi olduğu gerçeği dile getirilmiştir.

Bunun üzerine ulaşım ve posta işleri tekrar gözden geçirilmişti. Yeni düzenlemelere göre, ulaklar, ulaştırma esnasında, olağanüstü hallerin dışında, kesinlikle şehir, kasaba ve köylere giremeyecekti. Bu şekilde halka ağır gelen mükellefiyetler, hafifletilmiş olmaktaydı. Ayrıca, yerleşim yerlerine uğramanın beraberinde getirdiği gecikmeler de engellenmiş olacaktı. Kurulacak posta istasyonlarında en az yirmi binici ve gerekli seyisler, istasyon hangi ulus toprağı üzerindeyse, o ulusun askerî birliklerinden temin edilecekti. Gerekli olan at, yemek için koyun, süt için kısrak, gerekli olması halinde araba ve onlara koşulacak öküzler ile lüzumlu alet edevat da bunlar tarafından karşılanacaktı.

Diğer posta yollarına da depo ve ambarlar yapılmıştı. Depo ve ambarların dışında nakli gerçekleştirilen altın, kumaş, alet-edevat, silahların korunması için çeşitli yerlerden adamların gönderilmesi emredilmişti. Ancak depolar sadece yamlarda mı kurulmuştu, yoksa başka yerlerde de depolar mevcut muydu bilinmemektedir.

Ögedey Han'ın 1240 yılında posta işlerine dair yeni kararlar aldığı bu kurultaya Batu Han Deşt-i Kıpçak seferi ile meşgul olduğu için katılamamıştı. Ancak kararlar

⁴⁰⁴ V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.495-496

kendisine tebliğ edilecekti. Tüm imparatorluk dâhilinde yeniden yapılacak bu düzenlemelere Cuci Ulusunda da riayet edildiği muhakkaktır⁴⁰⁵.

Her ne kadar Ögedey halkı korumak adına yamalarda çeşitli tedbirler almışsa da, bunlar beklenen neticeyi vermemişlerdir. Habercilerin sözde “önemli işler için” göçebelerin bulundukları yerlerden geçmeleri, onların atlarından faydalanmaları suiistimallere yol açmaktaydı. Bunun yanında bir haberci kaç adet ata ihtiyaç duymaktaydı, aldığı atları ne yapmaktaydı kontrol edilememekteydi. Alınan atlar belki de Moğol memurların bilgisi ile tüccarların kendileri tarafından da kullanılıyor olabilirlerdi.

Ancak Möngke Han’ın iktidarı ile bu konuda bir sınırlama getirildi. Her haberci 14’ten fazla at getiremeyecek, posta atları kişilerin özel işleri için kullanılamayacaktı. Bunun yanında artık habercilerin halktan at almaları kesinlikle yasaklanmıştı⁴⁰⁶.

Vergilere dair yarlıklarda mevzu olan görevler arasında posta memurlarına at ve araba temin etmenin geçmesi, örneğin Timur Kutluğ’un yarlığında olduğu gibi⁴⁰⁷, Cuci Ulusunda posta işlerinin hala devam ettiğini göstermektedir.

4.4.6. Cuci Ulusunda Vergi

Cuci Ulusu, çok geniş topraklara sahip olmuş olmasına rağmen, iktisadî açıdan çok zengin bir devlet olamamıştı. Bunda, Deşt-i Kıpçak bölgesinin coğrafi yapısı etkilidir. al-Umarî, zaman zaman baş gösteren kıtlık ve hayvan hastalıklarından da bahsetmekte, bu gibi zamanlarda halkın vergi verebilmek adına çocuklarını satmak durumunda kaldığını belirtmektedir⁴⁰⁸.

Cuci Ulusunun iktisadî gücünü anlama açısından Kafalı’nın nakli önemlidir. Belirttiği kadarıyla, Cuci Ulusu topraklarında 1360 yılına dek altın para basılmamıştır. Daha ziyade gümüş ve bakır paralar kullanılmıştır. Hazine şu gelirlerden oluşmaktaydı⁴⁰⁹:

⁴⁰⁵ Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s.133-134

⁴⁰⁶ V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 496

⁴⁰⁷ A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çeviren Hasan Eren, s.66

⁴⁰⁸ Al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî’s Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, s.140

⁴⁰⁹ Mustafa Kafalı, a.g.e.s.134

1. Cuci ulusunun kendi bünyesinde topladığı vergiler
2. İtaat altına alınan Rus knezliklerinden alınan vergiler
3. Yabancı tüccarlardan alınan vergiler

Cuci neslinin hâkim oldukları topraklardaki tüm bozkır ahalisi, bozkır düzenine göre yaşamaktaydı. Bu düzen içinde de *ayıl*ler son derece önemliydi. Bunların kendilerine has bir ekonomik işleyişi vardı. *Ayıl* göçebe aile demektir. Her ayilin bağlı bulunduğu bey (Han, prens, Noyan, bey, ba'atur, bin beyi, tümen beyi, yüz beyi gibi) tarafından kendisine tahsisi edilmiş bir miktar otlağı bulurdu. Buna karşılık da ayilin ekonomik olarak vermekle sorumlu vergiler ya da yerine getirmek zorunda olduğu görevler olurdu⁴¹⁰.

Bunlar arasında tüm halkın, hatta başbuğların bile vergi olarak hana kısraklar vermek zorunda olduklarını sayabiliriz. Böylece sarayın, bir hatta birkaç yıllık süt ihtiyacı karşılanabilmekteydi. Aynı şekilde başbuğa bağlı olanlarda ona karşı bu tür bir görevle mükelleftiler. Moğol hâkimiyetini temsil eden tüm hanlar, noyanlar... v.s. kendilerine bağlı olan ahalinin sadece mallarına değil, aynı zamanda onların hayatlarına da sahip kabul edilmekteydiler.

Ancak tarhan unvanı vergi vermek konusunda da son derece muafiyetler getirmekteydi. Tıpkı işlediği ilk dokuz suçtan sorumlu tutulmadığı gibi tarhanlar vergi vermekle de yükümlü değillerdi. Timur Kutluğ'un Hacı Bayram oğlu Muhammed'e verdiği tarhanlık yarlığı, ne gibi mükellefiyetlerden muaf tutulduklarını anlamamız açısından son derece önemlidir. Bu yarlığın Radloff tarafından yapılan çevirisini Yakubovsky'den nakille inceleyebilmekteyiz. Şöyle ki :”Bağ vergileri, ambar resimleri, harman ücretleri, halktan alınan ark yasakları, vergiler ve kalan adlı harçlar alınmasın... Hayvanları arabalara koşulmak için alınmasın. Evlerinden kalınmasın ve onlardan ne içecek ne de yiyecek talep edilmesin. Serbest olsunlar ve her türlü baskıdan uzak kalsınlar ve vergi vermesinler.”⁴¹¹

Yarlıkta *kalan* ifadesi dikkat çekmektedir. Barthold'a göre bu işlenmiş toprak vergisidir. Bu vergi daha ziyade yerleşik halktan alınan bir vergi çeşididir. Buna karşılık *kopçur* ise otlaklar ve sürülerden alınan %1 oranında bir vergidir.

⁴¹⁰ A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çeviren Hasan Eren, s.55

⁴¹¹ A.Yu.Yakubovskiy, a.g.e. çeviren Hasan Eren, s.64

Kafalı, ulus bünyesinde toplanan vergileri açıklarken kalan ve kopçura dair de bilgi vermektedir⁴¹²:

- *Uluğ Mal* veya *talay* adında taşınmaz mülklerden alınan vergi
- *Kalan* ve *öşür* tertibinde olan, ekinlerden elde edilen ürünün %10'una karşılık alınan miktar
- *Kopçur* adında koyun sürülerinin %1'i miktarınca alınan vergi

Kafalı, Taytuğlu Hatun'un yarlığından bahsederken, bu yarlıkta "şehir ve kasaba darugaları"nın zikredildiğini bildirmektedir. Bunlara açıklama olarak da, yerleşim merkezlerindeki mülkî ve malî amir olduklarını belirtmiştir⁴¹³.

Yukarıdaki yarlıkta Hacı Bayram oğlu Muhammed'in ne gibi vergilerden muaf tutulduğunu gördük. Bu şekilde bir yarlık alan bir tarhan köylülerin devlete ödedikleri vergiyi kendisi alabilecek, isterse bunlardan bir kısmını farklı şekillendirebilecektir.

Timur Kutluğ'un bir başka yarlığında ise şu emri görmekteyiz: "Onlara Kırım'a ve Kefe'ye geldikleri veya döndükleri vakit bir şey alır veya satarlarsa, onlardan damga resmi ve kantar vergisi almasınlar, yol parası ve karavul ücreti istemesinler." Bu yarlık yerleşik bir bey için hazırlanmıştı. Muhtemelen yarlıkta adı geçen vergiler ziraî kültürle alakalıdır.⁴¹⁴

Toktamış Han'ın 1382'de verdiği yarlık ise başka bir olaydan söz etmektedir. Burada tarhanlık tam olarak olmasa da hala göçebe sayılabilen beye veriliyor. Yarı yerleşik olan bir göçebe beyin sorumlu olduğu ya da olmadığı vergileri anlamak için yarlığa bakmak lazım. Şöyle ki: "Şürakül kabilesinden vergi almasınlar, araba istemesinler, çift aletlerinden ücret talep etmesinler, toplu göçlerde mükellefiyetleri toplarken hiçbir baskı yapmayarak, onları korusunlar..."⁴¹⁵.

Toktamış'ın yarlığı görüldüğü gibi Timur Kutluğ'un yarlığına göre daha kısadır. Buradan göçebelerinde tıpkı yerleşik halk gibi benzer mükellefiyetlere sahip

⁴¹² Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s.135, H.F. Schurmann, "Mongolian Tributary Practices of The Thirteenth Century", **The History of Mongolia, Volume: I**, s.194-199

⁴¹³ Mustafa Kafalı, a.g.e. s.123

⁴¹⁴ A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çeviren Hasan Eren, s.65

⁴¹⁵ A.Yu.Yakubovskiy, a.g.e. s.65

olduklarını görebiliriz. Elçi ve görevli memurlara posta atı ya da arabası temin etmek bunlardan bir kaçıydı.

Cuci Ulusu iktisadî sisteminde üreticinin ne kadar büyük bir vergi yükü altında bulunduğunu, yarlıkta adı geçen memuriyetlerin çokluğundan anlayabiliriz. Bunların hepsi, tarhanlık hakkına sahip oldukları toprakları bilmek zorundaydılar. Timur Kutluğ'un yarlığında, sıralanan belli başlı vergi çeşitlerinin dışında bu memuriyetlerin de zikredildiğini görmekteyiz. Bunlar "iç köy darugaları, kadılar, müftiler, sufiler, saray kâtipleri, gümrükçüler, tahsildarlar, yaya ve atlı elçiler, arabacılar, yemciler, doğancılar, parşçılar, kayıkçılar, köprücüler, pazarcılar" olarak belirtilmiştir. Yakubovskiy, her ne kadar bu memuriyetlerin her birinin tam olarak mahiyetinin bilinmediğini belirtse de, bunların her birinin vergi toplamak hakkına sahip olduklarını belirtmektedir⁴¹⁶.

XIII.yy Moğol ülkeleri idarî durumları hakkında son derece sağlam bilgiler nakletmiş olan Reşidüddin, bu noktada yönetim mekanizmasında gözüne çarpan aksaklık ve suiistimallere dikkat çekmiştir. Buna göre, Mengü Han, elçilere sebepsiz olarak hiçbir şehir ya da köye gitmemelerini, ahaliden belirlenen miktardan fazla yem ve erzak almamalarını emretmiştir. Zira baskı ve zulüm son derece artmış, mükellefiyetler, vergiler ve ekstra vergilerin çokluğu karşısında çiftçilerin dayanma noktası artık zorlanmıştı. Vergiler o denli artmıştı ki, çiftçilerin elde ettikleri ürün ile bu vergilerin yarısı bile karşılanamaz olmuştu. Zaten bu sebeple Mengü Han, tacir ve memurların, kendilerine bağlı olan kimselere karşı müsamaha ve şefkat göstermelerini emretmişti. Oysaki bu Cengiz Han veya Ögedey Han zamanında böyle değildi. Vergi vermek üzere sorumlu olan kimse, kendisinden talep edilen vergi her ne ise onu temin etmek ve zamanında vermek zorundaydı.

Tüm bu vergilerin dışında, avcılardan da talep edilen ve tabi oldukları kimselere sundukları bir çeşit av vergisi mevcuttu. Yakubovskiy bunlar "ağır" olarak nitelendirmiştir⁴¹⁷.

Vergi gelirlerinin önemli bir kısmını savaşlar, akınlar ve yağmalar oluşturmaktaydı. Toplumun üst tabakası için aslında vergi toplamak bir bakıma en kolay kazanç yollarında biriydi. Cuci ulusunun, zamanında, akınlardan elde ettikleri

⁴¹⁶A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çeviren Hasan Eren, s.65-66

⁴¹⁷A.Yu.Yakubovskiy, a.g.e, s.55

ganimetlerin ne büyük ölçüde olduğunu anlatmak herhalde gereksiz olacaktır. Ganimet olarak alınan kumaş, gümüş eşya, para, kürk, buğday, silah gibi şeylerin dışında, esirler de alınırdı. Bu esirleri pazarlarda satarak ya da iş gücü olarak bunlardan istifade edilirdi. Moğollar arasında bu ganimetlerin taksimi konusunda sıkı bir disiplin mevcuttu.

Bu paylaşımdan bakavul adı verilen memurlar sorumluydu. Yakubovskiy, Muhammed İbn Hinduşah Nahcivanî'nin *Dastur al-Kâtip* adlı eserinden nakille, bakavulların, askerî kuvvetlerin taksimi, kıtaların sevki, büyük divan tarafından verilen tayin bedelinin dağıtılması, ganimetin Moğol adetlerine uygun bir şekilde paylaşılması, bu uğurda askerler arasında çıkabilecek sürtüşmelerin önüne geçilmesi gibi konulardan sorumlu olduğunu belirtmektedir. Hiçbir emir, tümen başı, yüzbaşı bir bakavula bu hususlarda itiraz edemezdi. Her tümende bir bakavul bulunmaktaydı⁴¹⁸.

Askerî rütbelilerden sonra, önem sırasına göre mülkî idare memurları gelirdi. Bunların başlıca görevi halktan alınan bütün vergilerin toplanmasıydı. Cuci Ulusunda askerî ve mülkî memurluklar kesin bir çizgiyle birbirinden ayrılmışlardı. Ancak üst makamlar için aynı ifadeyi kullanmak zor olacaktır. Herhangi bir eyaletin amiri, aynı zamanda o bölgenin vergilerini toplayabilirdi.

Moğol devletleri yüksek idarî memurları arasında *daruga* ve *baskak* adında iki memuriyetin varlığını biliyoruz. Bu iki isim arasında herhangi bir anlam farkı olmadığını iddia edenler olduğu gibi bunu kabul etmeyenler de mevcuttur. Ancak bu iki ifade her bakımdan açıklanmış değildir der Yakubovskiy. Cuci ulusunda ise daha ziyade *daruga* isminin kullanıldığını, bu ifadenin *baskak*ın görevlerini yerine getiren memur için zikredildiğini belirtmektedir. Yakubovskiy, Stefan Orbelian'dan şöyle bir nakilde bulunmaktadır: "703'te (1254) bütün (Tatar) alanlarında sayım yapan ve büyük han tarafından memleketimize hükümdar ve hazine vergilerine ve büyük Divan'a amir tayin olunan *baskak* vezir, Argun'un yanında Tiflis'te taraftarlarıyla birlikte toplanarak, o (yani Gonca), büyük hediyeler vermek üzere Smbat'ı öldürmeğe ve bütün toraklarını müsadere ettirmeye çalışıyordu."⁴¹⁹ Bu ifadeler *baskak* ifadesinin mahiyetinin anlaşılması bakımından son derece önemlidir. *Baskak*ın

⁴¹⁸ A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çeviren Hasan Eren, s.74

⁴¹⁹ A.Yu.Yakubovskiy, a.g.e. s.75-76

görevinin açıklanmasının yanında, vezir olarak en önemli idarî görevleri de aldıklarını belirtmektedir.

Bunlardan anladığımız kadarıyla daruga isimli memurluk, hazine gelirleri amirliği görevini yürütmekteydi Cuci Ulusunda. Ancak bu darugalar ile eyalet hükümdarları arasında nasıl bir ilişki olduğu kaynaklarda net bir şekilde anlatılmamıştır. Darugaların eyalet hükümdarlarına bağlı oldukları kuvvetle muhtemeldir. Daruga unvanı sadece hazine vergilerini kontrol eden yüksek memurlar için kullanılmazdı. Bu memurların farklı farklı bölgelerde bulunan bir nevi temsilcileri bulunmaktaydı. Bunlar darugaya bilgi vermekle görevliydi. Kırsal kesimde bu memurlar da daruga unvanıyla anılmaktaydılar.

Belirli bir alanda, hatta ele geçirilmiş bir ülkede, alınan vergileri zaman zaman farklı tüccar ve tüccar kumpanyalarına iltizama verirlerdi İlhanlı toraklarında. Yakubovskiy'e göre aynı durumun Cuci Ulusu için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bu tüccarlar ya da kumpanyalar daha ziyade Müslümanlardan oluşmaktaydı.

Kafalı ise tabi uluslardan ve ticaret erbabından alınan vergiler adına daha geniş ve net açıklamalar yapmaktadır. Buna göre, tabi ulusun vergileri, var olan *baca* yani ev miktarına göre hesaplanmaktaydı. Din adamlarının vergi muafiyetini Cuci Ulusunda da görmekteyiz. Mesela bağlı Rus knezliklerinde, kiliselerden vergi alınmamaktaydı. *Darugalığı*, Han'ın knezlerin yanında bulunan temsilcileri olarak açıklayan yazar, *baskakların* da darugaların başkanlığında vergi toplayan mültezimler olduklarını belirtmektedir⁴²⁰.

Ticaret erbabı ise, kendilerine tahsis edilen depo ve Pazar yerleri için %3lük miktarda bir vergi ödemekteydiler. Bunun dışında, Kırım'daki limanlara gelen gemiler için yelken sayısına göre vergi ödendiği de nakledilmektedir⁴²¹.

Yakubovskiy, Reşidüddin'in Gazan Han dönemine dair nakillerinden yola çıkarak benzer durumların Cuci Ulusu için de geçerli olabileceğini aktarmaktadır. Buna göre Hülagu hanedanlığına bağlı hanlar tarafından kopçur ve tamga gibi bazı vergilerin alındığı, bunların mültezimler tarafından toplandığı, bazı durumlarda valilerin de mültezimlik yaptığı belirtilmektedir. Ancak tahsildarlar yılda on defa hatta

⁴²⁰ Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s.135

⁴²¹ Mustafa Kafalı, **a.g.e.** s.136

daha fazla kopçur alırlardır. Bu yüzden halk yoksul düşmüştü. Bu vergilerin önemsiz bir kısmı hazineye aktarıldı. Bunların bazı resmî kişiler ve askerî birliklerin yem ve erzak ihtiyaçları için sarf edildiği kaydedildi. Yakubovskiy, bizce nispeten objektiflikten uzaklaşarak, Cuci Ulusu iltizam usulündeki suiistimallere dair herhangi bir kayıt bulunmadığını belirttiği halde, Hülagu hanedanlığında var olan ihmaller üzerinden, burada da bu tür kötüye kullanımların olabileceği kanaatini belirtmektedir.

Suyurgal sistemi, yerleşik alanlarda, geniş toprak ve bozkırlarda, büyük hayvan sürülerine sahip yarı göçebe boylar arasında XIV. yy sonuna doğru hâkim olmuş bir toprak mülkiyeti biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir alanı ya da eyaleti suyurgal olarak alan kimse, o zamana kadar han ve sultan hazinesine verilen bütün vergi ve mükellefiyetleri alma hakkına sahip oluyordu. Bu sistemin en önemli özelliği irsî olmasıydı.

Moğol ülkelerinde, özellikle de Cuci topraklarında, han, üstünden yaşayan köylülerle beraber toprakları suyurgal yarlıklarına tarhanlık yarlıkları da ekleyerek, buradaki halkı bütün vergilerden muaf tutuyordu.

Vergi muafiyeti, Cuci Ulusu'nda da, tıpkı Cengiz Han zamanında olduğu gibi, din adamlarına tanınan bir haktı. Bu noktada bize XIII.yy'a dair önemli nakillerde bulunan Ermeni Stefan Orbelian'ın İlhanlı topraklarına dair aktardığı bilgiler, kuvvetle muhtemeldir ki, aynı dönem Cuci Ulusu için de geçerliydi⁴²².

4.4.7. Cuci Ulusu'nda Yargı

Cuci nesli, İslam'ı kabul edene dek, Moğollara ait davalar ve adlî başka meseleler tamamen yasaya göre halledilmekteydi⁴²³. Müslümanlığın yönetici tabaka ve halk arasında yayılmaya başlamasından sonra, davaların bir kısmı şer'i kaidelere göre görülmeye başlandı. Hatta Vernadsky'e göre Altın Orda Hanlığı yasanın

⁴²² A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çeviren Hasan Eren, s.78-80

⁴²³ İslam'ın henüz aralarında çokça yaygın olmadığı bir dönemden bize bilgiler aktaran Rubruck'un "eşiğe basma" kuralına dair nakli, o dönem halen var olan ciddi bir kuralı örneklemektedir. Karakorum'a doğru çıktığı yolculuk sırasında Rubruck ve beraberindekiler, Batu'nun karargâhında mola vermişlerdir. Rubruck, rehberi tarafından Batu'nun çadırına girmezden evvel, çadırın eşiğine basmaması hususunda uyarıldığını aktarmaktadır. Bu gibi ihlaller ardında ciddi yargılamalar getirmekteydi. Wilhelm von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çeviren Ergin Ayan, s. 63

geneline aykırı olmayacak şekilde çokça yeni kanun düzenlemiştir⁴²⁴. al-Umarî, Cuci Ulusu'nun İslam'ı tanıdıktan sonra da bazı uygulamalarının dinî hükümlere uygun olmadığını ifade etmektedir. Diğer Moğollarda olduğu kadar yasa hükümlerinin sıkıca takip edilmediğini, ancak yalan, zina, sözsüzlük ya da başka bir ifadeyle anlaşmalara uymamanın aynı sertlikle cezalandırıldığını aktarmaktadır⁴²⁵. İslam'ın yayılmasına rağmen, günlük hayata dair bazı durumlarda yasaya göre muamele edilirdi. Bu noktada İbn Battuta'nın önemli nakilleri mevcuttur. Ondan nakille Kutluğ Timur zamanına ait bir mahkeme merasimi tasviri hakkında bilgi sahibiyiz. Buna göre, kadı kabul salonuna gelir, kendisine ayrılmış olan yere otururdu. Onunla birlikte fakihler ve kâtipler gelirdi. En yüksek emirlerden biri, onun dışında sekiz emir daha arguci (yarguçi) ile beraber karşı hizada yer alırdı. Bunlar halkın davalarını hallederlerdi. Eğer sorun şer'i ise, bunu kadı hallederdi. Diğer davalarda ise bahsi geçen emirler söz sahibiydi⁴²⁶.

Hanlığın en önemli icra organı olan kurultay yasaya göre karar almak zorundaydı. Mesela Batu bu konuda: “ *Yasaya uymayan başını kaybetmelidir!*”⁴²⁷ diyecek kadar katıydı. Bundan dolayı, yasa ve yargı işlerine bakan *Yasa Emiri* olan beg de kurultayın tabii üyelerindendi⁴²⁸.

XIV. yy'da, Özbek Han zamanında, Altın Ordu toplumunun üst tabakalarında artık İslam'ın nispeten ağırlıkta olduğu sırada⁴²⁹, davaların bir kısmı hala yarguçilerin elindeydi. Yani Cengiz Han yasasının hükümlerine dayanan kararlar veren hâkimlerin elindeydi adlî meseleler. Yine de şer'i hükümlerin ve dolayısıyla kadıların rolü önemliydi⁴³⁰.

⁴²⁴ George Vernadsky, “The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa”, *Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS)* C.III, s.359

⁴²⁵ Al-Umarî, *Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr*, *Das Mongolische Weltreich*, Al-Umarî's *Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr*, s.140

⁴²⁶ Barthold Spuler, *Geschichte der Mongolen, Nach Östlichen und Europaeischen Zeugnissen des 13. Und 14. Jahrhundert*, s.241-242; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s.123-124; A.Yu.Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çeviren Hasan Eren, s. 79

⁴²⁷ George Vernadsky, “The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa”, *Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS)* C.III, s.359

⁴²⁸ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s.123

⁴²⁹ Spuler, pek çok eserde de görebileceğimiz şekilde, Özbek Han'dan sonra artık kesintisiz olarak Müslüman Hanların Cuci Ulusunu idare ettiğini belirtmektedir. Bkz. Bertold Spuler, “Die Goldene Horde und Russlands Schicksal”, *Gesammelte Aufsätze*, s. 85; Özkan İzgi, “Central Asia After The Mongol Invasion-İslam and Sedentary Life as a Consequence”, *The Mongols*, s. 168

⁴³⁰ A.Yu.Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çeviren Hasan Eren, s. 80

Yakubovskiy, Muhammed İbn Hinduşah Nahcivanî'nin Dastur-al-Kâtib'inden nakille, yargı emirliğine dair, yasanın ve genel anlamda örfî hukukun hükümlerine dayanan baş hâkimlik makamına yapılan atamalara dair üç yarlık örneğinin varlığından bahseder. Bu görevler genel olarak Moğollara verilirdi. Yarlıklara göre, yarguçiler, yarguçi olmaya layık olan ehil kimseler arasından seçilirdi ve görevleri de birden fazla kişi arasında çıkan anlaşmazlıkları, kötülük, zulüm ve baskı yapmaksızın adil bir şekilde halletmektir. Yakubovskiy, Nahcivanî'nin Hülagu devleti yargı sistemine dair yaptığı nakillerinin, Cuci ulusunda da var olduğu tahmininde bulunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen yarlıklardan nakille, dava açanlar, yarguçi ve kâtibine belirli bir ücret öderdi. Cuci ulusunda da adlî teşkilatın, diğer Moğol devletlerinde olduğu gibi, aristokratlar ve onların yakınlarının elinde bulunduğu bir tahminde bulunmaya lüzum yoktur. Kadılar ve yarguçiler arasında, geniş toprakları, sürüleri veya şehirlerde başka taşınmaz malları bulunanlar olduğu gibi, sadece mahkeme gelirleriyle geçinenler de vardı⁴³¹.

Moğol devlet teşkilatında aristokratlar mühim vazifelere atanırdı. Ancak İslamiyet'in yayılması ve İslamî yargı usullerinin devlet teşkilatında yer almaya başlamasının ardından, Moğol seçkinler bu alandan uzak kalmak durumunda kalmışlardı. Zira yeni din ile birlikte gelen yeni hukuk kaidelerine yabancıydılar. Bu durumda Saray Kadısı, ya da şehir kadılığı gibi makamlar, daha ziyade ilmiye sınıfına mensup Türk asıllı kimseler tarafından temsil edildi⁴³².

Al-Umarî, bir eşyası çalınan kimsenin, hırsızın malı ve çocukları üzerinde tasarruf hakkı olduğunu nakletmektedir. Şayet dilerse mağdur, hırsızın malı ve – satmak üzere- çocuklarına el koyabilmektedir⁴³³.

14. yy'ın başlamasıyla birlikte artık Cuci Ulusu bünyesinde İslamî elementlerin ağırlıkta olduğu, Ön Asya ve Asya Minör etkisini görmekteyiz. Aynı zaman diliminde, Cuci Ulusu halklarının artık eski konargöçer yaşıntıdan nispeten uzaklaştıklarını, yerleşik hayata uyum sağlayıp ziraatla uğraştıklarını görmekteyiz. Tüm bu

⁴³¹ A.Yu.Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çeviren Hasan Eren, s. 80

⁴³² Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s.124-125

⁴³³ Al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, s.140

değişiklikler, doğal olarak Moğol geleneklerinden hem idarî olarak, hem de günlük yaşantıda eskiye nazaran uzaklaşmış olmasını beraberinde getirmiştir.

4.5. İlhanlı Ulusu'nda Yasa

İlhan, *barış ve sulh ile yöneten* anlamına gelen bir Moğol ve Türkistan unvanıdır. Bu unvan ilerleyen zaman içinde, Moğolların Harezmi'de hüküm süren Hulagü nesli için kullanılır olmuştur⁴³⁴. İlhanların hâkimiyet alanlarını Pakistan'ın güneybatı kısmı, Afganistan, İran, Irak, Ürdün, Türkmenistan, Gürcistan, Kuzey Suriye, Doğu Anadolu, Ermenistan ve Azerbaycan olarak sayabiliriz⁴³⁵.

Her ne kadar Moğolların 1219-1225 arasında süren batı seferi ile Orta Doğu ilk defa istila edilmiş olsa da, buraların tam hâkimiyeti 1251'de planlanmıştır⁴³⁶. Hulagü 1253 Ekim'inde, kendisine bağlı tüm birliklerle Harezmi'ye girmiştir. Bu seferde, Büyük Han'ın emriyle, Çağatay Ulusu ve Cuci Ulusu birlikleri de bulunmaktaydı⁴³⁷. Ancak bu sefer, en fazla 1258 yılında Bağdat'ı alınması ve Abbasi Halifeliğine son verilmesiyle bilinir⁴³⁸.

Ömrü pek uzun sürmeyen hanlık -ilerleyen zaman içinde Han ailesinin de İslamiyet'i seçmesiyle- nispeten Moğol geleneklerinden uzaklaşıp tarihin sayfalarına gömülmüştür.

4.5.1. İlhanlılarda Siyasî Hukuk Bakımından Hanın Konumu ve Ulus

İran'da hüküm süren Moğol Hulagü nesli, diğer Moğol devletlerinde olduğu gibi, tüm toprakların sahibi kabul ediliyordu. Öyle ki, hükümdarlar bile sahip olunan bu hakka müdahale edemiyorlardı⁴³⁹.

Hükümdarlık, Büyük Moğol İmparatorluğunda olduğu üzere irsî bir şekilde, genelde babadan oğla olmak üzere geçen bir haktır. Eşit annelerden olma tüm oğullar

⁴³⁴ Weiers, bu unvanın Hulagü ile kullanılmaya başlandığını, ancak Gazan Han döneminde artık *Sultan-ı Azam* unvanının tercih edilir olduğunu belirtmektedir. Bkz. Michael Weiers, "Die Mongolen in Iran", **Die Mongolen Beitraege zu Ihrer Geschichte und Kultur, Wissenschaftliche Buchgesellschaft**, s. 302

⁴³⁵ Weiers, eserinde İlhanlıların daha ayrıntılı sınırlarını vermektedir. Bkz. Michael Weiers, a.g.m, s. 303

⁴³⁶ Michael Weiers, a.g.m., s. 300

⁴³⁷ Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s.128

⁴³⁸ Weiers'ten nakille, Hulagü, Abbasi Halifesi Mutasım'ın açıkça kanını akıtmayı uygun bulmayıp bir çuval içinde atlara çığnetmiştir. Bu infaz şekli, her şeye rağmen Abbasî Hanedan ailesinin bir üyesi olan Halife'nin, ya dinî kimliğinden dolayı veyahut da bir hanedan ailesi mensubu olduğu için böyle bir yöntemin seçilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim Moğol geleneklerine göre, bir hanedan üyesi idam edilirken kan akıtılmazdı. Bkz. Michael Weiers, **a.g.e.**, s.12

⁴³⁹ Bu noktada, İran Moğollarında merkezileşmenin gerçekleşmiş olduğunu söyleyen Schurmann'ın ifadesini zikretmekte fayda vardır. Bkz. H.F. Schurmann, "Mongolian Tributary Practices of The Thirteenth Century", **The History of Mongolia, Volume: I**, s.176

bu hakka sahiptiler. Tahta oturmak elbette ki çok kolay değildi. Hele ki ölmüş olan eşit statüdeki kardeşlerin oğulları da bu yarışa katılacak vasıfta ise.

Cengiz Han soyunda, hükümdar belirlemek adına iki yol vardı. Ya bir önceki hükümdar kendinden sonra gelecek olana işaret ederdi, ya da yeni hükümdar hiçbir vasiyet olmadan kurultay tarafından seçilirdi. Bu tutum aynı şekliyle İlhanlarda da devam ettirilmekteydi. Hulagü kendinden sonra tahta oturmasını istediği oğlunu, tıpkı atası Cengiz'in yaptığı gibi belirlemiş ve en büyük oğlu Abaka buna göre tahta çıkmıştı. Bir başka örnek ise Gazan Han olmuştur. Gazan Han, kendinden sonrası için oğlunu değil de kardeşi Olcayto'yu varis göstermiştir.

Netice yukarıdakiler gibi önceden belirlenmiş olsa da kurultay toplanırdı. Önce işaret edilen aday, kendisinden daha layık olduğu iddiasıyla başka bir isme işaret edip, görevi usulen geri çevirirdi. Ancak sonrasında kendisine ısrar edilir ve yeni hükümdar tahta geçerdi. Ancak kurultayların, önceden belirlenen adayları tahta çıkarmadığı durumlar da olmuştur. Kendisinden sonra tahta geçmesi için oğlu Argun'a işaret eden Abaka'nın bu isteğine uyulmayıp yerine Argun'un kardeşi Ahmet tahta oturtulmuştur⁴⁴⁰.

İlhanlı büyüklerinin, bir isim üzerine karar kılıp, ardından karardan pişmanlık duydukları bir örnek de Geyhatu'dur. Şöyle ki, Argun kendinden sonrası için bir isim zikretmeyince, kardeşi Geyhatu üzerine karar verilip, ona haber yollanmıştı. Ancak haberci yollandıktan sonra, onun müsrifliği üzerine kaygılanılması sonucunda, ulak geri çağırılmak istenmiş, ne var ki geç kalınmıştı. Haberi alan Geyhatu ise, Ahlat'a doğru yol almış ve kendisini orada 1291 Temmuz'unda İlhan ilan etmiştir. Ancak Geyhatu, Abaka gibi hassas davranmayıp, Merkez'den gelmesi bir yıla yakın süren onayı beklememiş, tahta oturmakla kalmayıp, adını paralarda da bastırmıştır⁴⁴¹.

O zamanlar büyükler kurultay seçimlerinde, seçimlerine makul sebepler göstermeye çalışırlardı. Kararlarının keyfî olmadığını, seçtikleri kişinin meziyetleri arasında, Cengiz Han'ın yasasına dair bilgisinin üst düzeyde olduğunu da belirterek ispata çalışırlardı.

⁴⁴⁰ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 279-281

⁴⁴¹ Geyhatu, yetersiz vasıflarına dair olan endişeleri haklı çıkaran bir dönem yaşatmış ve 1295 yılında da tahtan indirilip yargılanmıştır. Michael Weiers, "Die Mongolen in Iran", **Die Mongolen Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s. 322-325

Seçilen bir hükümdara karşı isyan eden bir asilin durumu, yasaca önceden belirlenen durumlar arasında değildi. Bu şekilde, seçilmiş bir hükümdarı atlatan bir prensin tahta oturması durumu iki defa görülmüştür. Gazan Han bunlardan birini gerçekleştirmiş, kendisinden evvel tahta geçmeye çalışan Baydu'ya karşı başarılı olup İlhan oturmuştur⁴⁴².

Seçimler için tertiplenen kurultaylar için İlhanlılarda belirlenmiş bir yer yoktu. Ya ölen hükümdarın başında toplanır, ya Tebriz'de bir araya gelinirdi. Şayet hükümdar tahtı bir mücadele sonunda ele geçirmişse, onun başarılı olduğu noktada toplanılırdı⁴⁴³.

Yasa'ya göre Moğollar tüm milletleri itaat altına alana dek savaşmakla emrolunmuşlardı. Hulagü da Bağdat'ı ele geçirdikten sonra bu kurala uyarak Halep ve Şam üzerine ilerledi⁴⁴⁴. Buralar da ele geçirildikten sonra bir sonraki hedef Mısır'dı. Zaten kendilerine itaat etmek üzere haber yolladıkları elçilerine de Mısır Memlukları affedilmez bir karşılık vermişlerdi. Elçiler öldürülmüştü⁴⁴⁵. Bu tıpkı Harzemşahlar'ın Cengiz Han'ın gazabını üzerlerine çektikleri olayla benzeşmekteydi. Ne var ki sonucu aynı olmadı ve Hulagü orduları Ayn-ı Calut'da (1260) çok ses getiren bir hezimet yaşadılar. Aynı yıl yine Hıms'da yenilen Moğol kuvvetleri artık ne yazık ki cihan hâkimiyeti niyetinden bir süreliğine de olsa vazgeçip durmak zorunda kalacaklardı. Yine de bu nokta Moğolların batıdaki en uzak sınırları olmuştur. Bundan böyle İlhanlar Yakın doğuda hâkimiyetlerini sürdürmekle yetineceklerdi⁴⁴⁶.

Peki, seçilen bu İlhanların, Büyük Han'la münasebetleri hangi seyir üzerine olmuştur? İlhanların hüküm sürdüğü İran toprakları, zaten Möngke Han tarafından gösterilmiş bir hedefti Hulagü'ya. Hedef gösterilen coğrafyaların fethiyle, buralar, kanuna göre, Hulagü'nun üzerinde saltanat sürebileceği meşru hakkıydı. Bunun yanında, İlhanların, 1294'e değin, yani Kubilay ölene kadar, Büyük Hanlar tarafından

⁴⁴² Tahtı bir nevi gasp eden Baydu, böylece cezalandırılmıştır. Zaten cebren hanlığını ilan etmesi, tüm ulus büyüklerinin onayının olmaması, Gazan Han'ın hâkimiyet kurmasını kolaylaştırmış olmalı. Bunun yanında sıkı bir Müslüman düşmanı olması da, değişen şartlarla beraber artık onun zihniyetinde birinin tahta oturmasını zorlaştırmış olmalıdır. Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s.131; Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 283; ayrıca bkz. Michael Weiers, "Die Mongolen in Iran", **Die Mongolen Beiträge zu Ihrer Geschichte und Kultur, Wissenschaftliche Buchgesellschaft**, s. 301, s.325

⁴⁴³ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1957, s. 287

⁴⁴⁴ Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s. 129-130; George Lane, **Early Mongol Rule in the Thirteenth-Century Iran**, s. 27

⁴⁴⁵ Michael Weiers, a.g.m., s. 304

⁴⁴⁶ Michael Weiers, 'a.g.m., s. 306; Michael Weiers, **a.g.e.**, s.130

tanınmaları gerekiyordu. Örneğin bu konuda son derece hassas davranmış olan Abaka, Büyük Han'dan, resmen tanındığına dair haber gelmeyene dek tahta oturmamış, onun yerine sıradan bir sandalyeyi tercih etmiştir⁴⁴⁷. Uluslar arası trafiğin önem kazandığı Argun döneminde ise, İlhanlar, Büyük Hanlık ve Avrupa arasında bir haberleşme noktası niteliğindeydi⁴⁴⁸. 1294 yılında, Gazan Han tahta çıktıktan sonra durumlar değişmişti. Kubilay Han ölmüştü ve aslında onunla beraber de Büyük Moğol Devleti fikri de akıllardaki yerini kaybetmişti. Gazan Han bu niyetini, paraların üzerindeki baskıların değiştirilmesi ile açığa vurmuştu. Weiers, Gazan Han'la beraber artık "İlhan"ın unvan olarak kullanılmadığını, ancak ilmî olarak ondan sonraki İlhanlı sülalesi hanlarının bu isimle anıldığını belirtmektedir.

Yine de bağımsızlık ilanı ilişkileri koparmamıştı. Mesela Büyük Han Ayur Bali Batra 1312 yılında tahta çıkınca, Olcayto'ya tahta çıkışını haber etmiş ve ona hediye olarak –her ne kadar yolda esir edilmiş olsa da- bir prenses yollamıştı⁴⁴⁹.

İlhanlarda, tam tarihi net olmamakla beraber 1260 yılında ilk defa kurultayın yanında devlet işlerinde yardımcı olması için vezirlik makamına atama yapıldığını görmekteyiz. Bu idarî makama daha ziyade bir sivilin getirilmesine dikkat edilirdi⁴⁵⁰. Al Umarî, devlet idaresinin tümüyle vezirlerin elinde olduğunu, hükümdarların idari anlamda hiçbir fonksiyonunun olmadığını belirtse de bu pek inandırıcı değildir⁴⁵¹. Al Umarî'nin iddia ettiği kadar değilse de, vezirler İlhanlarda idarî anlamda son derece yetkiliydiler. Moğol geleneğinde olmayan vezirlik İlhanlı devlet yapısına, bulunduğu coğrafyanın teşkilat geleneğinden esinlenilerek dâhil edilmiş bir makamdır diyebiliriz.

Evvelce de bahsedildiği üzere, Cengiz Han'ın yeniden düzenlediği Moğol devlet geleneğinde, en yüksek tabakayı oluşturan kesim hanedan ailesi ve akrabalarından oluşmaktaydı. Bunlardan sonra ise noyanlar gelmekteydi. Bunlar bir nevi askerî asil tabaksını oluşturan komutanlardı. İran'da hüküm süren Hulagü soyu, başlangıçta eski düzeni sürdürmekteydi. Ancak zamanla bunların vazifeleri değişti ve

⁴⁴⁷ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 290; Michael Weiers, "Die Mongolen in Iran", **Die Mongolen Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur, Wissenschaftliche Buchgesellschaft**, s. 308

⁴⁴⁸ Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s.131

⁴⁴⁹ Bertold Spuler, **a.g.e.**, s. 293

⁴⁵⁰ Bertold Spuler, **a.g.e.**, s. 307-311

⁴⁵¹ al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, s. 153

en nihayetinde sadece birer saray asilzadesi olarak kalıp, “inağ” (inak) olarak isimlendirildiler.

Büyük Hanlıkta asil olarak kabul edilen diğer bir kesim ise Tarhanlardı. Bunlar vergilerden muaf tutulur, savaş sonrası ganimetleri kendine saklayabilir, habersiz her zaman hanın çadırına girebilir ve işledikleri dokuz idamlık suç karşısında cezasız kalabilirlerdi. Ayrıca Tarhanlar, hanedan ailesinden biriyle eşit şartlar altında evlenme hakkına sahiptiler. Aynı şekilde ruhaniler de bu seviyede kabul edilirdi⁴⁵².

4.5.2. İlhanlı İdarî Yapısında Dini Etkiler

Cengiz Han ve Ögedey bulundukları coğrafyalardan henüz dinî inançlarını değiştirecek kadar etkilenmemişlerdi. Ancak sonraki Moğol hanedanları için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bulundukları coğrafyada hâkim olan dinî inançlar, onların zaman içinde bunlardan etkilenmelerini, hanedanlıkların kaderinin değişmesini beraberinde getirmiştir.

Aynı durum elbette ki Hulagü nesli için de geçerli olmuştur. Kardeşi Kubilay gibi, Hulagü da budîliğe tabi olmuştur. Bunun yanında eski dinî anlayışlarının etkisi de tamamen ortadan kalkmış değildi. Spuler, tüm bu bilgileri bize verirken, açık bir kapı da bırakmaktadır. Yazara göre, Hulagü ve Abaka'nın resmen Budist olup olmadığı kaynaklara göre tam olarak bilinmemektedir. Belki de, Büyük Han'a olan saygılarından dolayı böyle bir izlenim vermektedirler⁴⁵³. Ancak kesin olan başka bir husus vardır ki, hanedan içinde, bilhassa İlhan eşleri arasında Hristiyan olan eşler mevcuttur. Mesela Hulagü'nün eşi Dokuz Hatun, ya da Abaka'nın, Bizans soyundan gelme eşi Maria⁴⁵⁴ ve bir başka eşi Koday Hatun Hristiyan handan üyelerindendir. Hatta annelerinin dinî meyilleri ile Ahmed ve Olcayto küçüklüklerinde vaftiz edilmişlerdir.

Hulagü'nün Hristiyanlara olan hoşgörüsü elbette sadece eşinin etkisi olarak yorumlanamaz. İlhanların Memluklar ve Cuci Ulusu arasında izlemek zorunda

⁴⁵² Spuler bu noktada hahamları ayrı tutmuştur. Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1957, s.301

⁴⁵³ Bertold Spuler, **a.g.e.**, s. 199-201

⁴⁵⁴ Ermeni Haiton, Maria'nın esasında Hulagü ile evlendirilmek üzere yollandığını, ancak Hulagü'nün ölümü üzere Abaka ile evlendirildiğini belirtmektedir. Bkz. F.E.U.Kraufe, “Das Mongolenreich nach der Darstellung des Armeniers Haithon”, **Ostasiatische Zeitschrift VIII**, s.256

kalacağı dengeli siyasette batıya yani Hristiyanlara ihtiyaç duyacaktı Hulagü nesli. İttifak arayışları daha Hulagü zamanında kendini göstermişti⁴⁵⁵.

Diğer Moğol büyükleri arasında da ilk dönemler için daha ziyade Hristiyanlık ve Budizm etkisi görmekteyiz. Tabii olarak bu zamanla değişime uğramış bir etkidir. Hatta henüz bu Moğol büyükleri arasında Budistlik meyli ağırlıktaydı. Ancak hanedan üyelerinin İslam dinine olan temayülleri kolay alışılan durumlar olmamıştı. Mesela Ahmed Han'ın Müslüman olması, emirler arasında olduğu gibi, Kubilay cephesinde de tepkiyle karşılanmıştı.

Görünüşte bu tepkiler, bilinen Moğol dinî hoşgörüsüne aykırı kabul edilebilir belki ancak, emirler arasında ve Büyük Han'da oluşan bu etki belki de tamamen siyasîydi. Üstelik Hristiyanlık ve Budistlik gibi değildi İslamiyet. Pek çok memlekette yasaya uyum konusunda en çok Müslümanlarla sıkıntı yaşanmaktaydı. Verilen bu tepkiler muhtemelen esas Moğol ananesinden uzaklaşma endişesiyle verilmişti⁴⁵⁶.

Zaten Argun'un saltanatı, Budizm'in bir zaferi gibi karşılanmıştı. Ancak onun ölümüyle beraber bir devrimi de beraberinde getirmişti. 1295'te Müslümanlığı kabul etmiş olan Gazan Han ile genel vaziyette çok belirgin bir değişiklik meydana gelmişti⁴⁵⁷. Gün geçtikçe Moğollar arasında İslam daha fazla yayılmaktaydı. Belki de bu etki ile Kubilay Han 1294 yılında ölünce, hissedilen bağlılık sadece akrabalık duygusu olmuş, bundan öte bir etki oluşturamayıp, artık vakti gelen bağlı olmama halinin ilanını beraberinde getirmiştir. Hepsi değil, ama Gazan devri ile evvelce Hristiyan veya Budist olan Moğolların çoğu artık Müslüman olmuştu. Ancak hala Müslüman olmayan hanedan üyeleri vardı.

İslamiyet'i kabul yahut memleketi terk ile uyarılan Budistler olmuş olsa da, bu emirler bütün şiddetiyle uygulanmamıştır. Yine de Gazan Han döneminde Budizm İran topraklarından neredeyse kalkmıştır.

⁴⁵⁵ Michael Weiers, "Die Mongolen in İran", **Die Mongolen Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s. 307; George Lane, **Early Mongol Rule in the Thirteenth-Century Iran**, s. 42-43; Bertold Spuler, "Die Religionspolitik der Mongolen", **Gesammelte Aufsätze**, s.141

⁴⁵⁶ Bu noktada Lane, İlhanlı neslini Moğol geleneklerinden uzaklaştıran esas unsurun İran-müslümanlığı olduğunu iddia etmektedir. Bkz. George E. Lane, "The Mongols in İran", **The Oxford Handbook of Iranian History**, s. 263

⁴⁵⁷ Spuler, *Geschichte der Mongolen* isimli, daha ziyade kaynakların bire bir tercümesini aktardığı eserinde, Reşideddin'den nakille, 1295 Kasımında Gazan Hanla beraber 80 kadar emirle İslam'a girdiklerini belirtir. Bertold Spuler, **Die Geschichte der Mongolen** s.179; Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülüs. 203-205

İslam'ın yaygın etkisi, yine de İlhanlı topraklarına tam birlik getirmiştir diyemeyiz. Zira bundan böyle de mezhepsel ayrılıklar kendini göstermiştir. Gazan Han Hanefî bir Sünnî'ydi. Olcayto ise, İslam'ın Şafi'lik mezhebini tercih etmişti. Şer'i hükümlerin uygulanmasında son derece hassa olan Olcayto, bir süre sonra da Sünnilikten Şiilik'e geçmiştir. Bunu bastırdığı paraların üzerinde on iki imamın isimlerinin varlığından da kolayca anlayabiliyoruz. Olcayto'dan sonra ki dönemde Ebu Said gelmektedir ki, yeni Han sıkı yetiştirilmiş bir Sünnî'ydi.

Moğollara dair bilinen bir gerçek vardır. Bu aslında bir bozkır kültürüdür denilebilir: Kimse tabi olduğu dinden dolayı baskı görmez. Ancak onların bu alanda baskıcı olmamaları –ki böyle bir baskı, aynı zamanda beraberinde bir set çekmeyi de getirir- sonunda bulundukları coğrafyaya ait inanışlardan etkilenmeleri sonucunu oluşturmuştur. Böyle bir etki, en nihayetinde bulundukları bölgede Moğolların kaybolmasını beraberinde getirmiştir.

Moğolların bu yaklaşımı, temelini aslında Cengiz Han'ın yasalarından almaktaydı. Cengiz Han, tüm dinlere eşit mesafede durmaya çalışıyor ve tüm dinlerin ruhanilerini vergiden muaf tutuyordu. Böylece onları bir yerde Moğol asilleriyle bir tutuyordu.

Hristiyanların tüm mezheplerini birbiriyle aynı gören Moğolların bu yaklaşımını, Göyük'ün Fransa kralı IX. Louis'e gönderdiği mektubundan anlayabiliyoruz⁴⁵⁸.

Peki, İlhanlıların yeni yurtlarındaki tutumu nasıl olmuştu. Elbette ki Hulagü'nün ileri harekâtında ona asıl karşı koyan kuvvetler Müslüman devletlerdi. Bunlar boyun eğdikten sonra ise geriye bir tek Mısır kalmıştı. Ancak Mısır asla nihaî bir yenilgiye uğratılamadı. Bu da Suriye ve Küçük Asya Müslümanlarının, Mısır yardımıyla, sürekli bir tekrar bağımsız olma ümidini sürdürdü. Böyle bir ümit hali, beraberinde mücadeleyi ve zaman zaman baş gösteren isyanları da getirdi. Tüm bu şartlar, doğal olarak, zaten bölgedeki Müslümanlarla çıkar çatışması içinde olan, yıllarca süren Haçlı savaşlarının da getirdiği birikimle, Hristiyanları Moğollara, Moğolları da Hristiyanlara yaklaştırmıştı⁴⁵⁹. Öte yandan Müslüman dünyasından öçlerini alacak millet ümidiyle

⁴⁵⁸ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s.228

⁴⁵⁹ Spuler, Argun'un 1289 yılında, Olcayto'nun ise 1305 yılında Avrupa'ya gönderdikleri mektuplardan bahsetmektedir eserinde. Buna göre Argun, Mısır'a karşı batıyla yapılacak bir ittifakın karşılığında,

yaklaşılan Moğollar, Batının, Avrupalının Hristiyanların gözünde de pırıltılara neden olmuştu⁴⁶⁰. Bir taraf ümitle yaklaşıırken, diğer taraf da, bulunduğu coğrafyanın şartları gereği dostluk göstermekteydi. Zaten İlhanlılar da başka yönden batı ile ittifak hesapları yapmaktaydı. Onlar için de Mısır'ın yenilgisi, muhtemel bir batı ittifakıyla kolaylaşabilirdi. Tüm bu hesaplar, Spuler'in ifadesiyle, Avrupa ile İlhanlılar arasında kuryelerin adeta "mekik dokumasına" sebep olmuştur⁴⁶¹.

Hulagü, Haşhaşilerin kalelerine hücum ederken ve de henüz onların gelecekteki bu siyasetinden bir bilgi yokken, Ermeni Kralı I. Hethum alelacele Büyük Han'a doğru yol alıp memleketini Moğol istilasından emin kılmak istemiştir. Ermeni Kralı, sadece emniyet sözü değil, aynı zamanda önemli imtiyazlarla dönmüştü. Memleketindeki kiliselerin vergi muafiyeti bunlardan biriydi. Tabi olarak karşılığında Hethum askeri destek sözü de vermişti. Çok geçmeden zaten Müslüman Hilafet makamı, Hulagü'nun da eline geçmişti.

Moğol hükümdarları, hem siyaset hem de şartlardan dolayı artık Hristiyanlarla daha yakındılar. Bu apaçık belliydi. Kimi zaman ayinlerine katılan İlhanlar, onlara çeşitli imtiyazlar veriyorlardı. Ancak bunlar İlhanlara Hristiyanların hamisi olma izlenimi veremekteydi.

İmtiyazlar, yakınlıklar İlhandan İlhana değişiklik göstermekteydi. Hepsine has ayrı özellikler vardı. Mesela Hulagü, Hristiyan olan eşi Dokuz Hatun'un da tesiriyle, Hristiyanlara karşı son derece şefkatli davranmıştır⁴⁶². Ancak oğlu Abaka, yine Hristiyanlara karşı hoşgörülü olmakla beraber, dini yortu ve ayinlerine nispeten az katılmıştır. İlhan Ahmed zamanında, adından da anlaşıldığı üzere Müslüman'dı, bu etki azalmıştı. Bununla beraber Memluklar ile de ilk defa iyi ilişkiler kurulmuştu.

Ahmed'den sonra tahta Argun geçmiştir ki, Spuler kendisini "Müslüman düşmanı ve Budî" olarak tanımlar. Argun, Hristiyanlar karşısında, daha ziyade

---

talep edildiği üzere, Kudüs'ü vaat etmektedir. Olcayto ise mektubunda, eskiden olduğu sıklıkla neden hala batıdan elçilerin gelmediğini sormaktadır. Bkz. Bertold Spuler, **Die Geschichte der Mongolen**, 174-176

⁴⁶⁰ F.E.U.Kraufe, "Das Mongolenreich nach der Darstellung des Armeniers Haithon", **Ostasiatische Zeitschrift VIII**, s. 243

⁴⁶¹ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s.228-229

⁴⁶² Pek çok çalışmada ve döneme ait kaynakta, Hulagü'nun Hristiyanlara olan yakınlığı ve Müslümanlara olan şiddetinde Dokuz Hatun'un tesirinin olduğu vurgulanmaktadır. Bkz. F.E.U.Kraufe, "Das Mongolenreich nach der Darstellung des Armeniers Haithon", **Ostasiatische Zeitschrift VIII**, s.256

Abaka'nın duruşunu sergilemiştir⁴⁶³. Aslında Argun ile Hristiyanların İlhanlı illerinde son saadet devri yaşanmaktaydı. Argun, İlhan otağının yakınına bir kilise inşa ettirip çan çalınmasına izin vermiş⁴⁶⁴, Hristiyanları öyle himaye etmiştir ki, kendisinin sıhhati için bir Nesturî kasidesi bile yazılmıştır. Ancak III. J(h)abalaha'dan nakille, o belki de bunları Hristiyanlara dostluğundan değil de, bunları batıya bildirebilmek adına yapmıştı⁴⁶⁵.

Argun'un kardeşi Geyhatu ise, döneminde bastırdığı paralarda *İrinjindorji* ifadesini de kullanmıştır. Bu kelime Tibetçe "çok değerli inci" kelimesinin Moğol ifadesi olup, Geyhatu'nun aslında Lamaist olduğunu göstermektedir⁴⁶⁶.

Son olarak Gazan Han ile beraber Hristiyanlar itibarlarını tamamen kaybetmişlerdi. Bundan böyle Hristiyanlık, geçen asırlarda Müslüman hükümdarların nezdinde neydiyse, gene aynı konuma gelmişti. Aslında Gazan Han, Moğol din siyasetini ana hatlarıyla korumaya çalışmıştı. Mesela 1297'de Hristiyanlardan alınan cizyenin hafifletilmesini emretmiş görünmektedir. Olcayto zamanında ise Hristiyan papazlar, cizye ile ilgili yeni düzenlemeler sayesinde, tamamen muaf tutulmuşlardı. Abu Said zamanında, III J(h)abalaha'nın da ölümüyle, Hristiyanlık siyasî ehemmiyetini kaybetmiştir. Zaten Avrupalıların da Moğol hükümdarları nezdinde pek bir itibarı kalmamıştır⁴⁶⁷.

Hristiyanlıkla ilgili farklı dönemlerde farklı etkiler yaşanmıştır. Hristiyan dünyası ile olan ilişkiler de benzer bir süreçten geçmiştir denilebilir. Kurulacak ittifaklarda müttefikler, daha ziyade dinî meyiller doğrultusunda seçilir olmuştur. Moğolları, namlarını lekeleyecek şekilde bir hezimete uğratan Memluklar

⁴⁶³Weiers, Reşideddin ve dört oğlunun yargılanıp idam edilmesinde, Argun'un Müslüman karşıtlığının da payı olduğunu belirtmektedir. Bkz Michael Weiers, "Die Mongolen in Iran", **Die Mongolen Beitrage zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s. 315; Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 239

⁴⁶⁴Bertold Spuler, "Die Religionspolitik der Mongolen", **Gesammelte Aufsätze**, s.146

⁴⁶⁵Weiers, Hristiyanların en müreffeh dönemini 1289 tarihiyle noktalamaktadır. Bkz. Michael Weiers, a.g.m., s. 317; Bertold Spuler, **a.g.e**, s. 240

⁴⁶⁶Michael Weiers, a.g.m., s. 323

⁴⁶⁷Weiers, Gazan Han dönemi siyasetini, Moğol geleneklerinden son derece uzak bir şekilde tasvir etmektedir. Buna göre, Gazan Han bir yarlık ile tüm Hristiyanların, belirli bir kemer çeşidi, Yahudilerin ise başlıklarındaki sarı bir kumaş parçası taşıma zorunluluğu getirmiştir ki bu yazarın ifadesiyle tam bir "ayırıcılık" ya da "tahrik"tir. Bunun yanında J(h)abalaha'nın da Müslüman olmak ya da ülkeyi terk etmek gibi iki zorlu seçenek arasında tercih yapmaya zorlandığını belirtmektedir. Ancak Spuler bunun uygulamada bu sertlikte olmadığını ifade etmektedir. İlerleyen dönemlerde ise gayri Müslimlere gösterilen kolaylıkları da, Gazan Han'ın Müslüman oluşu ile Memluklardan yüz bulamaması ve bu sebeple tekrar yüzünü Avrupa'ya çevirmek zorunda kalmasıyla izah etmektedir. Bkz. Michael Weiers, a.g.m., s. 328-329; Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 246

Müslüman'dı. Dolayısıyla bu düşman güçle birlikte mücadele edecek bir müttefike ihtiyaç duyulmaktaydı. Zaten Kafkaslarla ilgili de Cuci Ulusu ile de anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı⁴⁶⁸. Aynı vesile ile Avrupa ve Moğol ili arasında sıkça elçiler gidip gelmişti. Aslında Avrupa'nın Moğol gücü vasıtası ile gerçekleştirmeyi umduğu hayalleri vardı. Buna göre, Moğollar Hristiyanlığa meyledecek ve Müslümanların karşısına çıkarılacaktı⁴⁶⁹. Ancak bu umutlar son olarak Ebu Said'in de Müslüman olması ile son buldu.

Müslümanlarla Moğolların ilişkisi ise en baştan beri sancılıydı. Moğol birlikleri ülkelerini ilk istila ettikleri zamandan beri Müslümanlar, onların kendi dinleri ve devletleri için ciddi bir tehlike, bir düşman olarak görmekteydiler. Bu bilhassa Sünniler için geçerliydi. Şiiler daha farklı bir yolu izlemekte, Hulagü'den itibaren daha ziyade işbirliği yapmaktaydılar.

Aslında Cengiz Yasası, Müslümanlara da dinî hürriyet vaat eder görünmekteydi. Buna Ögedey de ihtimam göstermişti. Ancak Müslümanlar, diğer din mensuplarına nazaran, yasanın hükümleriyle daha çok çelişmekteydiler. Bu da beraberinde tabii bir sürtüşme hali getirmekteydi. Bilhassa hayvan kesimi ve temizlikle alakalı yasa hükümlerinin uygulanması Müslümanlar için imkânsız gibiydi. Bu anlamda, Göyük'ün tahta çıkması Müslümanların işini nispeten zorlaştırmıştı.

Möngke zamanında bu müdahaleci tutumlar daha azalmış görünmekteydi. Öyle ki Cüzcanî gibi bazı mütedeyyin isimler, onun Müslüman olduğuna inandırmışlardı kendilerini.

Hulagü neslini İslam düşmanlığı durumuna iten esas mesele aslında hilafet ile olan mücadeleleriydi. Bu mücadele aslında siyasî bir durumdu. Ele geçirmek istedikleri topraklardaki hâkim gücü karşılarına aldıkları esasında. Belki bu papalık olsaydı, o zaman papalığa karşı amansız bir mücadeleye tutuşacaklardı. Tabidir ki, bu mücadele hali, kimi İlhanlarda beraberinde bir hırs halini getirmişti. Zaman zaman bu hırs kendini nefret gibi aksettirmekteydi. Mesela Abaka'nın Cüveynî'yi domuz eti yemeye zorlaması buna bir örnektir. Ama durum hep aynı seyirde seyretmemişti

⁴⁶⁸Wassaf al-Hadrat, **Die Geschichte Wassaf's**, s.93; George E. Lane, **Early Mongol Rule in the Thirteenth-Century Iran**, s.38-41; George E. Lane, "The Mongols in Iran", **The Oxford Handbook of Iranian History**, s.250

⁴⁶⁹Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s.247-248

Müslümanlar için. Şartlar tahta oturan İlhana göre değişiklik gösterebilmekteydi. Mesela Abaka'nın kardeşi Ahmet zamanında nispeten nefes alabilen Müslümanlar, Argun zamanında da öyle çok sıkıntılı bir idareye tabi tutulmamışlardı.

Tüm şartlar Gazan Han ile çok büyük farklılık göstermişti. Hatta Gazan Han öldüğü zaman devlet erkânına yeni dinde sebat etmelerini vasiyet etmişti. Müslümanlığın hâkim din olması yine de mücadeleleri sonlandırmamıştı. Bu defa da Sünnîlik ve Şiilik arasında mücadeleler kendini göstermekteydi. Şiiler daha Hulagü zamanında Moğollara tabiiyetlerini arz etmiş, o günden itibaren nispeten himaye edilmişlerdi. Onun ölümünden sonra, Budist olan İlhanlar zamanında Şiilerden pek bahsedilmemişti. Gazan zamanında ise tekrar özel bir ehemmiyet görmüşlerdi. Zaten "evlâd-ı Ali"yi vergiden muaf tutan da Gazan Han'ın kendisidir. Şiiler İlhanlar döneminde en fazla Olcayto'nun idaresi altındayken himaye edilmişlerdi. Çünkü önce Sünnî olan Olcayto bir süre sonra Şiilikten etkilenip mezhep değiştirmiştir. Bu durum 1316'da Ebu Said'in başa geçmesi ile son bulmuştu. Ebu Said itibariyle Şiiler ve Sünniler İran'da yan yana yaşadılar⁴⁷⁰.

Moğolların Musevîlerle olan alakaları ise bambaşkaydı. Bunlar devlet işlerinde zaman zaman çok önemli mevkilere gelebilmişlerdi. Sa'd üd-Devle buna bir örnektir. Her ne kadar İslam'ı seçtiği belirtilse de, Reşidüddin'in de kendi inançlarını saklı bir şekilde yaşadığı sanılmaktadır. Reşidüddin de Yahudi asıllı olup, İlhanlı sarayında önemli bir mevkîe gelmişti⁴⁷¹.

4.5.3. İlhanlarda Askerî Düzen

Moğol ülkelerinde teşkilat anlamında Cengiz Han Yasasına en fazla bağlı kalınan alanın askeriye olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin Cengiz Han hayatta iken, askerî işlerin başına, bu alandaki yeteneği ile öne çıkmış olan Tuluy getirilmişti. Yani Tuluy başkumandandı. İlhanlarda da bu mevki, liyakat esasında göre doldurulurdu. Başkumandan olan generale *biglar bigi* ya da *mir-i miran* denirdi⁴⁷². Hulagü zamanında bu ordunun 70 bin askerden oluştuğu tahmin edilmektedir⁴⁷³.

⁴⁷⁰ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s.265-268

⁴⁷¹ Bertold Spuler, *a.g.e.*, s.268-273

⁴⁷² al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, s.153

⁴⁷³ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 436-440

Gazan Han zamanında askerî düzende -ki Cengiz Han eski bozkır geleneğinden esinlenerek belirlemiştir- hala onluk sistemin geçerli olduğunu biliyoruz⁴⁷⁴.

Başlarda bu askerler para almazlardı. Savaşların sonrasında aldıkları ganimetler, Büyük Han'ın payı verildikten sonra, onlara fazlasıyla yetmekteydi. Han'a verilen ganimet miktarı Hulagü zamanında beşte bir oranındaydı. Ancak Gazan Han zamanında, Büyük Han ile olan organik bağların bozulmasıyla bu payın verilmesi mecburiyeti oradan kaldırılmış oluyordu.

Zamanla oluşan şartlar, İlhanları, askerlere maaş bağlamaya zorladı⁴⁷⁵. Sürekli ganimet toplanan seferlere çıkılmamaktaydı çünkü. Moğolların dört bir yanı ele geçirip yurt edindikleri zamanlar geride kalmıştı. Ancak Gazan Han çok geçmeden zaruri gördüğü bu düzenlemeden vazgeçmek zorunda kalmıştı. En sonunda Gazan Han, askerî garnizonlara yakın olan arazileri, askerlere ikta olarak dağıtmayı uygun gördü⁴⁷⁶. Bu iktalarla birlikte, askerlerin bu toprakları ekmesi için gerekli olan aletler ve tohumların temini de sağlandı. Alınan tedbirlerle, ordunun beslenmesi için ayrılan miktarın artık sekizde biri yani %12,5'i kullanılır olmuştu. Bu da fazladan para demekti. Bu para ile Gazan Han, Hulagü zamanından beri yeni düzenlemelerin yapılmadığı orduyu genişletme imkânına kavuşmuş oldu.

Savaş aleti olarak önceden daha ziyade ok ve yay kullanılırken, İran bölgesine yerleştikten sonra, artık yerli usule uygun silahlar kullanılır oldular⁴⁷⁷.

4.5.4. İlhanlarda Avcılık

Cengiz Han ve selefi Ögedey için her sene ava çıkmak adettendi. Ancak av âdeti zamanla farklılaştı. Mesela Kubilay han dört beş senede bir ancak ava çıkar oldu. Gazan Han'ın Büyük Han'a avlanma için mükemmel okçular gönderdiğini biliyoruz.

⁴⁷⁴ Al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, s.153; Bertold Spuler, **Die Geschichte der Mongolen**, s. 188

⁴⁷⁵ Bertold Spuler, **a.g.e.**, 191-192

⁴⁷⁶ Michael Weiers, "Die Mongolen in İran", **Die Mongolen Beiträge zu Ihrer Geschichte und Kultur**, s.327; Bertold Spuler, **a.g.e.**, s. 444, Lane, bu reformun geç İlhanlı döneminde gerçekleştirilmiş olmasından dolayı pek etkili olmadığını savunmaktadır. Buna göre askerler asla tam olarak ziraata alışmamışlardır. Bkz. George E. Lane, "The Mongols in İran", **The Oxford Handbook of Iranian History**, s.263

⁴⁷⁷ Bertold Spuler, **a.g.e.**, s.448

İran'da avcılık İlhanlı hükümdarların çok sevdikleri bir uğraştı. Ancak Çin'de olduğu gibi, burada da artık avcılık eski düzenli uygulamalardan uzaklaşmıştı. Yine de Abaka, Gazan ve Olcayto Hanların avcılığa meraklı oldukları malumdur. Hanla beraber av organizasyonlarına emirler de katılırdı⁴⁷⁸.

4.5.5. İlhan Topraklarında Posta Sistemi

Hulagü zamanında posta istasyonları her türlü vergiden muaf tutulmuştur. Kuruldukları bölge halkı, istasyonların ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olacaktı. İstasyonlar İran topraklarında daha çok seyahat yolları üzerinde, bilinen yollarda kuruldu.

Gazan Han döneminde posta işlerinde de düzenlemelere gidildi. Buna göre, postacı ya da elçilerin kesinlikle belirlenen güzergâhın dışına çıkmaları yasaklandı. Kurulan elçi-haneler, postacılar ve elçilerin konaklaması içindi. Posta atları ve yiyeceklerin para karşılığında satılacak olması ise önemli bir emirdir⁴⁷⁹.

Ulaşım yolları zamanla tahrip olduğu için elden geçirilmeleri gerekiyordu ve buna dair emirler de Gazan Han zamanında çıkmıştı. Gazan Han zamanında tüm tesisler yenilendi. Birer pasaport misali, bundan böyle postacılar tamga-i sebz adı verilen bir evrak ile yolculuk yapmak zorundaydılar. Denetim öyle sıkıydı ki, bu evraklar üzerinde istasyona gelmesi gereken zaman zarfında ulaşıp ulaşılmadığı bile not edilmekteydi. Posta emirlerine uymayanlar için ölüm cezası uygun görülmüştü.

⁴⁷⁸ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çeviren: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1957, s. 457-458; al Umari emirlerin avlanmalarından bahsederken, en çok sırf avlanmakla meşgul olduklarını, avın dışında neredeyse hiçbir mühim meşgalelerinin olmadığını ifade etmektedir. Ancak muhtemelen bu ifadesi, savaş olmayan zamanlar için geçerli olmalıdır. Bkz. al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, Wiesbaden 1968, s. 158

⁴⁷⁹ Yapılan tüm düzenlemeler, posta istasyonlarının üzerinde bulunduğu yollara yakın halkın, zamanla bu yakınlıktan doğan müşkülâtlarını gidermeye ve haberleşmenin hızlanmasına yöneliktir. Spuler, *Geschichte der Mongolen* isimli eserinde, Reşideddin'den nakille, posta istasyonu memurlarının ve ulakların, zaman zaman ihtiyaçlarını gidermek adına halkı zora soktuklarından bahsetmektedir. Mesela isteklerine göre en güzel evi konaklamak adına seçtiklerini belirten yazar, bu sebepten insanların güzel evler yapmaktan kaçınır hale geldiklerini aktarmaktadır. Bertold Spuler, **Die Geschichte der Mongolen**, s. 199-200

Ancak tüm bu düzenlemelere rağmen, posta işleri beklenen hızda ilerlemiyordu. Düzenlemelerin sahibi olan Gazan Han'ın ölüm haberi Horasan'a bile ancak 12 günde ulaşabilmişti⁴⁸⁰.

4.5.6. İlhanlarda Vergilendirme

Cengiz yasasına göre, ruhanîler ve asiller vergiden muaftı⁴⁸¹. Möngke vergi muafiyetiyle ilgili hahamları istisna kabul etmiştir. Ancak İlhanlılarda sadece hahamlar değil, 1295'ten sonra Hristiyan din adamları da bu kuralın dışında tutulmaktaydı⁴⁸². İlhanlı topraklarında Gazan Han zamanında kadı ve danışmentler vergiden muaf tutulmaktaydı. Ancak vergi miktarı, mahsullerde bazen %1'e indirilebilirdi. Ayrıca Möngke, ödeme gücü olmayan insanların çok zorlanmaması emrini verdi. Hayvan vergisi sadece yüz adet veya daha fazla hayvanı olanlardan alınacaktı. Daha az hayvanı olanlar hayvan vergisinden muaf tutulacaktı. İlhanlar zamanında Hulagü ve Argun bu konuda yeni düzenlemeler yapmışlardır.

İlhanlarda, maliye veziri adıyla eyaletlerin vergi işlerinden sorumlu memurlar bulunmaktaydı. Bazen en üst düzeydeki vergi memurları dahi uygunsuz şeylerle uğraşmış olabiliyorlardı⁴⁸³.

Hulagü ile ondan sonra gelen hükümdarlar zamanında, kanun tarafından belirlenmiş vergiler kabul edilmekteydi. Ancak Gazan, o zamana kadar takip edilen geleneklerin artık sürdürülemez olduklarını anlayıp yeni düzenlemeler getirmiştir. Önce vergiler %10 kadar arttırıldı. Hayvan vergisi ise iki katına çıkarıldı. Tamga ödemekle mükellef olan şehirlerin bu mükellefiyetleri de iki katına çıkarıldı. Ancak bir

⁴⁸⁰Bertold Spuler, **Die Geschichte der Mongolen**, s.189-190, 200, Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1957, s. 462-463

⁴⁸¹ Ratchnevsky, vergi muafiyeti olanlara dair nakledilen yasa maddesinin esasında Cengiz Han'a ait olmadığını belirtmektedir. Buna göre aslında yasanın bu maddesi yanlışlıkla Cengiz Han'a atfedilmiştir. Esasında "Ali nesli, fakihler, müezzinler ve ölü yıkayıcılar"ın vergi muafiyetine dair yasa maddesi Bağdat'ın alınmasından sonra Hülagu'nun ilan ettiği bir fermanıdır. O bu maddeyi, İslam hukuku âlimleri, şeyhler, Ali soyundan gelenler ve Hristiyanlar için ilan etmiştir. Bkz. Paul Ratchnevsky, **Genghis Khan-His Life and Legacy**, s.188; Spuler, vergi muafiyetiyle ilgili çocukları da saymaktadır. Yalnız bu kanaatimizce gereksiz bir bilgidir. O dönem için her bir çocuğun kendi başına bir çiftlik ya da bir sürüye sahip olduğu fikri mümkün görünmemektedir. Bkz. Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s.335

⁴⁸² Schurmann, İlhanlılarda vergilerle ilgili bu tür bir ayırmadan söz etmemiştir. Bkz. H.F. Schurmann, "Mongolian Tributary Practices of The Thirteenth Century", **The History of Mongolia, Volume: I**, s.187-189

⁴⁸³ Bertold Spuler, a.g.e., s.339

süre sonra işlerin bu şekilde devam edemeyeceğini anlayıp, kopçuru tekrar eski miktarına düşürür⁴⁸⁴.

Hulagü zamanında posta istasyonları her türlü vergiden muaf tutulmuştur. Kuruldukları bölge halkı, istasyonların ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olacaktı. İstasyonlar İran topraklarında daha çok seyahat yolları üzerinde, bilinen yollarda kuruldu.

Moğollara ait vergi çeşitleri ilgili çok çeşitli nakiller mevcuttur. Bunların kimisi vergi, kimisi el koyma veya yağma şeklinde gerçekleşmişti. Ancak bunlardan dikkate değer olanları diğer uluslarda da rastlanan kopçur ve kalan'dır⁴⁸⁵.

4.5.7. İlhanlarda Yargı İşleri

Tüm Moğol ülkeleri temelleri atıldıktan itibaren Cengiz Han Yasasına uymaktaydılar. Ne var ki, bu yasa, kendi gününün ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazırlanmıştı. Dolayısıyla zaman zaman uygulamada bazı eksiklikler hissedilmekte, buna göre tamamlanması gerekmektedir. Zamanla doğan ihtiyaçlar üzerine alınan yeni kararlar, Reşidüddin'in ifadesine göre, hükümdarın sürekli yanında bulunan bir kâtip tarafından kaleme alınırdı⁴⁸⁶.

Yuan Moğollarının, Çin'de yasama işleriyle uğraşmaları, İlhanların İran'da idarî yapıyı kuvvetlendirecek yasaları oluşturmaya çalışmaları ile aynı döneme denk gelmektedir. Ancak Müslüman ülkelerde İslamî kurallar değiştirilmez kabul edilmekteydiler ve dolayısıyla zamanla Moğol yasaları bunlara adapte olmuştur. Elbette ki Cüveynî'nin iddia ettiği gibi arada bir yakınlık, bir benzerlik olduğu için değildi bu uyum. Onun bu benzetme çabası, Moğollara karşı hissedilen çaresizliğin beraberinde getirdiği kendini inandırma halinden başka bir şey olamaz. Bu, ancak bir uzlaşma isteğinin ifadesi olabilir.

Hulagü'nun Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra ortaya ulema arasında bir konu tartışılır olmuştur: Şer'i kanunlarla adaletsiz bir hükümdar mı daha evlaydı yoksa adaletli ancak imansız bir yönetici mi tercih edilmeliydi? Şii'ler arasında bilhassa

⁴⁸⁴ Bertold Spuler, *Die Geschichte der Mongolen*. s.181-188

⁴⁸⁵ H.F. Schurmann, "Mongolian Tributary Practices of The Thirteenth Century", *The History of Mongolia, Volume: I*, s.187

⁴⁸⁶ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çeviren: Cemal Köprülü, s. 409

Necef'te mühim bir isim olan İbn Tavus, ikinci seçenekten yana kanaatini kullanıp bir nevi Hulagü idaresine biat etmiştir.

Hulagü'dan evvel, yaklaşık 1255 yılı gibi, Baycu'nun askerî idaresi İran halkından nispeten kopuk yaşamaktaydı. Bu uzaklık da örfî hukukları ile İslamî hukuk arasında net bir çizgi olmasını sağlamıştı. Ancak İlhanlar yönetiminde Moğollar İran'da artık bir yönetim tesis etmeye başladıklarında aradaki bu çizginin varlığı giderek netliğini kaybetmiştir.

İran adlî teşkilatı, Çin'de olduğu gibi katı bir bürokratik düzene bağlı değildi. İşler o denli kâğıt üzerinde kaydedilmemekteydi. Ancak bu kuralların kesinliğinden yana bir şüphe oluşturmamalıdır. Kurallar, herkes adına uyulması mecburi emirlerdi⁴⁸⁷.

İlhanlar da diğer tüm Moğol devletlerinde olduğu gibi başlarda, hareketlerinde yasayı temel almışlardı. Meselâ Geyhatu'ya karşı yapılan isyan, onun yasaya uymadığı gerekçesiyle baş göstermiştir. Hulagü ve halefleri olan İlhanlar çoğunlukla yasaya dayanmış, ancak bunun dışında hukukî kurallar üzerine işlem yapılmasını engellememişlerdir. Mesela vezir Sa'd ud-Devle, şer'î hukuku Müslümanlar için onaylayıp kabul etmiştir. Ancak bu durum Gazan ve Ebu Said dönemlerinde daha da farklılaşmış, yasa neredeyse arka plana düşmüştür. Zamanla da Moğol ırkının İlhan coğrafyasında eriyip gitmesiyle de hükümden düşmüştür⁴⁸⁸.

Evvelce bahsedildiği üzere, Moğol yasası, zina, hırsızlık, bir Moğol'un öldürülmesi, hayvan kesimi gibi konularda, belirtilen hükümlere uyulmaması halinde ölüm cezası ile karşılık vermekteydi. Bu ölüm cezaları, bazen sıradan bir kafa kesme şeklinde verilebildiği gibi, bedenini ikiye ya da daha fazla parçaya ayrılması, vücuttan kesilen et parçalarını cezalının ağzına tıklılması, ağzın taşla doldurulup tıkanması, mahkûmun vahşi hayvanların önüne atılması, kızgın güneş altında ölüme terk, leş parçaları ile beraber cezalının vücudunun solucanlar tarafından yenilmek üzere asılması, boğulmak, vurulmak gibi çeşitli ilginç yöntemlerle uygulanabilmekteydi.

⁴⁸⁷ George Lane, **Daily Life in the Mongol Empire**, s.220

⁴⁸⁸ al Umarî, eserinde kısa olsa, İlhanların ilk dönemlerinde, insanların Hulagü'nun korkusundan nasıl da Moğol kurallarına dikkat ettiklerinden bahsetmektedir. Bkz. al-Umarî, **Masâlik al-absâr fî mamâlik al amsâr, Das Mongolische Weltreich, Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amsâr**, s. 159; Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 411

Mahkumun mallarına ve taşınmazlarına devlet el koyardı. Bazen mahkumla beraber tüm ailesi cezalandırılırdı. Tabi hanedan mensubu kimseler de adet üzere kan akıtılmazdı. Bu kişiler, kement ile boğulma, haliya sarıp nefessiz bırakma gibi yöntemlerle öldürülürlerdi.

Bazı durumlarda ise cezalar sadece bedeni olarak uygulanırdı. Mesela savaş sırasında gereksiz kayba sebep olmak ya da hırsızlık suçunu işlemek gibi. Bu ayarda suç işleyen kimseler prangaya vurulur ya da sopaya çekilirdi. Hırsızlık durumunda, bedeni cezanın dışında, hırsız, çaldığı malın dokuz katını da ödemek zorundaydı⁴⁸⁹.

Soruşturmayı yöneten mahkeme heyeti, *yargu* olarak isimlendirilmiş, yargı işlerine de *yargucı* adıyla binen memurlar bakmaktaydılar ki, bu heyetler gezici de olabilmekteydiler. İhtiyaç duyulması halinde, ülkenin herhangi bir yerine gidebilme özelliğindeydiler. Heyete yargı emiri başkanlık ederdi ve başka yargı emirleri de kendisine bu konuda yardımcı olmakla mükelleftiler. Mahkemelerin bu hali, daha ziyade İlhanlıların ilk zamanlarını temsil etmektedir. Bu şekilde daha ziyade askeri idareciler tarafından kullanılmış mahkeme örneklerine sıkça rastlamak mümkündür. İlhanlıların erken dönemleri için, alınan kararlarda Cengiz Han yasası esas alınır diyebiliriz. Ancak sonraki yıllarda bu kararlarda İslamî hükümler ve yerel yargılama adetleri daha ağır basmıştır⁴⁹⁰.

Cengiz yasasına göre, devlet büyükleri ya da hanedan mensupları, bir isyana sebebiyet vermeleri halinde, sorumlu tutulup yargılanırlardı. Bu durumun uygulamasını İlhanlılarda geç dönemlerine kadar görebilmekteyiz. Argun Han zamanında Hanla arası açılan Böğä Bey yakalanıp yargılanmıştır⁴⁹¹. Nitekim yasanın tümüyle uygulanır olmadığını kabul ettiğimiz Gazan Han zamanında bile, Suriye’de mağlup edilen generaller, 17 Temmuz 1303 tarihinde toplanan kurultayla yargılanmışlardır.

Moğol idarî işleri yüksek bir mahkeme tarafından görülürdü. Bu mahkemede çoğunlukla Moğol emirler ya da hanedan üyeleri hâkimlik (yarguculuk) yaparlardı. Görülen davaların sonucunda alınan kararlar, kesin hükme bağlanırdı. Bunun yanında hanın af hakkı mevcuttu. Mahkemeye intikal eden davada bir davacı var ise,

⁴⁸⁹ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çeviren: Cemal Köprülü, s. 414-416

⁴⁹⁰ George Lane, *Daily Life in the Mongol Empire*, s.220-221

⁴⁹¹ Bertold Spuler, *Geschichte der Mongolen*, s.168-171

varılan kesin hüküm, davacı tarafından da affetmek suretiyle bozulabilirdi. Ancak davanın sonunda, haksız yere suçlandığı sabit olursa, davayı açan, yani gereksiz yere suçlamada bulunan kişi bu defa idamla cezalandırılırdı. Sahte senet üzerine dava açan kimselerin, tespiti durumunda, sakalı kesilip bir eşek sırtında ibret olma adına, sokaklarda gezdirildiği durumlarda olabilirdi⁴⁹².

Gazan Han, mahkeme zabıtlarının bir araya getirilip, buna göre bir kanunlar bütünü oluşturulması konusunda çaba sarf etmiştir.

Bazı durumlarda, mahkeme, olay mahallinde toplanırdı. Mesela 1284 yılında üç kadıdan oluşan bir heyet Emir Emad-ud-Din'in öldürülmesinde parmağı bulunanların tespit edilip, haklarında bir karara varılması adına Şiraz'da bir araya getirilmişti.

İsyan durumlarında, isyanı bastırmak üzere olay mahalline gönderilen birliklerin başında bulunan emirler, aynı zamanda asinin idamı ile de vazifelendirilmiş olurlardı ki, bu zaten isyan edenler için önceden verilmiş bir hükümdü. Çoban isyanı buna bir örnektir.

Moğolların, çoğunlukla İslam'ı kabulü ile adlî işlerde bir düzenleme kaçınılmaz olmuştu. Bu düzenleme de, birçok başka düzenleme gibi, Gazan Han döneminde gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Han tarafından, memleketin dört bir yanına kadılar atanmıştır. Vergi işlerinden sorumlu en yüksek kademeli memurlar ve diğer devlet adamları da dâhil olmak üzere herkes oluşturulan bu mahkemelere yönelmek durumundaydı.

Şer'i mahkemelerin kararlarını bozmak mümkün değildi. Dinî liderlere vergi muafiyeti tanınmaktaydı. Yeterince yetişmiş elemanın bulunmaması, eski sisteme ait görevlilerin yerlerini muhafaza edebilmesini sağlamıştı. Kadılar, merkez tarafından atanırdı. Tüm kadıların başında ise bir *kadı ul-kuda* bulunurdu. Bunlar, önceden sahip oldukları itibarda kalmışlardır. Reşideddin'e göre, kadı ul-kuda'lık, rüşvet ve adam kayırmanın bulaştığı bir makam olmuştur. İlhanlılar dönemi uleması, çağdaş

⁴⁹² Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 418-423

gözlemciler tarafından nispeten yozlaşmış bulunmuşlardır. Dönemin ünlü şair ve düşünürlerinden Daya Necm ed-din Razi bunlardan biridir⁴⁹³.

Şayet dava, bir Moğol ve bir İranlı arasında ise, konu, şehir komutanı yani *şihne*, kadı, kâtipler ve bilginler tarafından ayda iki defa bir camide toplanan heyet tarafından değerlendirilecekti. Bu heyetin verdiği kararlar yazılı olup, bozulabilir nitelikteydi.

Veraset hakkı, Moğol geleneğine göre, hanenin en küçük oğluna verilir, bu kişi ölen babanın tüm mülküne varis sayılırdı. En büyük oğul ise, şeref bakımından en üstte tutulmaktaydı. Ancak bilindiği gibi Cengiz Han, bunda değişiklik olabileceğini, babanın kendinden sonraki varisini atayabileceğini, halefi olarak Ögedey'e işaret ederek göstermişti. Yani bu kural, söz konusu devlet işleri ise, bozulabilirdi.

Şayet ölen kimsenin varisi yoksa mallarına devlet tarafından el konulamazdı. Bunlar ya ölenin hizmetkârına yahut da fakirlere dağıtılırdı. Ancak Gazan Han'dan sonra, veraset usulünde de İslam Hukukuna riayet edildiği muhakkaktır.

Evlenme hukuku da, Moğollar arasında Müslümanlar arttıkça, İslam Hukukuna göre yeni bir şekil almıştı. Gazan Han, talak kanununa getirdiği yeni düzenlemelerle, keyfi boşanmaların önüne geçmeye çalışmıştır. Hem boşanma hem de tekrar evlenmeye ait sabit hükümlerle, evliliğe dair düzenlemeler yapılmış, böylece bu konuda da yerli şekle uyum sağlanmıştır. Ancak Spuler, hükümdarların evliliğe dair yapılan düzenlemelere riayet konusunda gevşek davrandıklarını belirtmektedir. Buna göre, han, istediği her kadını alabilmekteydi. Konu ile alakalı Spuler, Ebu Said'in, Bağdad Hatun isimli eşini, önceki eşinden cebren boşatması ve de kendisiyle evlenmesini zikretmektedir. Verilen örnekten anlaşıldığı üzere, hükümdarlar için bu konuda ne din değiştirme ne de köklü İran kültürü etkili olmuştur⁴⁹⁴.

1258'de İlhanlı Hanlığının temelleri atılmadan önce, idari işlerle ilgili davalar yargu'da görülürdü. Moğollar arasındaki anlaşmazlıkların itiraflarında, genellikle dayak ve işkence yöntemi kullanılırdı. Moğol idaresinin İran'daki önemli adamlarından biri olan Argun Aqa, pek çok yargu duruşmasına tanıklık ettikten sonra –eceliyle- 1273'te ölmüştür. Ancak hızlı bir şekilde zirveye tırmanan diğer bir isim Körgüz onun

⁴⁹³ George Lane, **Daily Life in the Mongol Empire**, s.222-223

⁴⁹⁴ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, s. 423-431

kadar şanslı olmamıştır mesela. Pek çok davayı görüp geçirdikten sonra, yanlış kişileri yargılamaktan dolayı hayatına son verilmiştir. Körgüz'ün hikâyesini bize anlatan Cüveynî, Hulagü öncesi İran adlî işleri ile ilgili dört noktaya dikkat çekmektedir. *Birincisi*, yargı işleri ile ilgili yöntem net bir şekilde belirlenmiş değildi. Davalarda sadece yargılamak değil, aynı zamanda arabuluculuk da yapıldı. *İkincisi*, yargı işlerinde Moğol eyaletleri özerktiler. *Üçüncüsü*, cezaları kesinleşenler, üçüncü tarafın affıyla bu cezadan kurtulabilirdi⁴⁹⁵. Dördüncüsü, yargu'nun kolu, imparatorluğun her tarafına ulaşabilme özelliğine sahipti, tıpkı Argun Aqa yönetiminde olduğu gibi.

Hulagü tarafından toplanan kayıtlara geçmiş ilk yargu mahkemesi, Bağdat seferi sırasında, Erbil yakınlarındaki bir kalenin muhasarasında göstermiş olduğu başarısızlıktan yargılanan görevli ile ilgilidir. Kurd Taj al-Din bin Salaya İrbili adındaki bu şahıs suçlu bulunmakla birlikte akıbeti ile ilgili net bir bilgi mevcut değildir. Gazan hakimiyetinde, idarî işler İslam Hukukuna göre yürütülmekteydi. Bir dava, Fars eyaletinden bir beyin, zimmetine para geçirmekten dolayı, aynı zamanda zengin bir iş adamı olan Şeyh al-Tibi'yi şikâyet etmesi üzerine açılmıştı. Şeyh'in kendisi, bu şikâyet üzerine Gazan Han'ın yargu heyetine davanın görüşülmesi için çağrıda bulunmasını istemiştir. Böylece 1296 Kasımında mahkeme onun davasını görmek üzere toplanmıştır. Yargılama sonucunda suçlu bulunan al-Tibi, ertesi gün idam edilmiştir.

Bu dava, yöneten ulemanın bu yargı sistemi içinde ne denli muteber kabul edildiğini, onların verdikleri kararlara karşı kişisel çekişmelerde dahi ne denli saygı gösterildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Davalar genelde uzun ve karışık kovuşturmalardan oluşmaktaydı, ancak yüksek idarî görevlerle ilgili meselelerde hızlı netice alınmaktaydı. Tarihçi Wassaf da, Olcayto öncesine ait bir başka davayı nakletmektedir. Şöyle ki, Tâl al-Din Gur Surkhî, vezir Reşideddin'i zimmetine mal geçirmekle suçlamıştır. Ancak Reşideddin'in suçsuz bulunduğu davanın sonucunda ise, Tâl al-Din idam edilmiş, onunla beraber şikâyet eden diğer arkadaşları ise dayakla cezalandırılmışlardı. Bu dava, ülkedeki en önemli idarecilerden birini şikâyet etmek adına, hayatını tehlikeye atmak pahasına bile olsa, sisteme duyulan güveni

⁴⁹⁵ Davalı, davacı ve mahkeme heyeti olarak kabul edecek olursak bu üç tarafı, Lane'nin ifadesinden bunun davalı taraf olduğunu düşünebiliriz. Bkz. George Lane, **Daily Life in the Mongol Empire**, s.221

göstermesi bakımından son derece önemlidir. Ayrıca bu davada, şikâyet eden ve şikâyet edilen Moğol değil de Farisî'dir⁴⁹⁶.

George Lane, İlhanlı dönemi adalet işleri ile ilgili önemli bilgiler veren diğer bir ismin de tarihçi Muhammed ibn Hinduşah Nahçivânî olduğunu belirtmektedir. İlhanlı iç işlerine dair önemli bilgiler verdiği eseri *Dastur el Kitap* 1366'ta tamamlanmıştır. Nahçivânî'ye göre, İlhanlılar, yargu'da yenilikçi bir tutum sergilemiş, verdikleri kararların adil olması hususunda titiz davranmış, adalet ve eşitlikte en son noktaya ulaşmaya çalışmışlardır. Moğollar kendilerine has bir şariat oluşturmuşlardır. Nahçivânî'ye göre, yeni düzende gerçekleştirilen davalarda yargu ve yargucılar, Cengiz Han yasasını da göz önünde bulundurmuşlardır. Hedeflenen huzur ortamı, gelişen yargu sisteminde Cengiz Han yasasına dair görülebilecek en önemli tesirlerden biridir. Bu amaçla aynı zamanda bir *yargu-name* çıkarılmıştır.

Gazan Han'la beraber 1295'te İslam resmen kabul edilmiştir. Ancak yargı sistemi bundan çokça etkilenmemiştir. Gerçekleştirilen değişiklikler nispeten yüzeysel kalmışlardır. Gazan Han zamanında gerçekleştirilen düzenlemelerin ne derece köklü oldukları halen bir tartışma konusudur. Ancak Lane'e göre, etkileri yüzeysel kalmaktan öteye gidememiştir.

İlhan yönetiminde yargı sistemi, hiçbir zaman Yuan hukukunda olduğu gibi, ayrıntılı ve girift olmamıştır. Bunun bir sebebi de, o denli geniş bir alanda kullanıyor olmasıydı. Ayrıca şer'i hukuk, yeni kural ve geleneklere ihtiyaç duymamaktaydı. Sahip olduğu değişmezlik ilkesi belki de Moğollar İslam'ı kabul ettikten sonra, ona fazla etki edememelerine sebep olmuştur⁴⁹⁷. Bir başka açıdan bakacak olursak, Cengiz Han Yasası için belirlenen değişmezlik ilkesi, dinî bir yasanın değişmezlik ilkesine karşı zayıf düşmüştür diyebiliriz.

⁴⁹⁶ Lane, ismine rağmen, Wassaf'ın, davacının Müslüman oluşuna dair ortaya attığı şüphelerden bahsetmektedir. Bkz. George Lane, **Daily Life in the Mongol Empire**, s. 222

⁴⁹⁷ George Lane, **a.g.e.**, s.222-225

5. SONUÇ

Cengiz Han, henüz hayattayken hâkimiyeti altında olan toprakları, en kıdemli eşinin dört oğlu arasında paylaştırmıştı. Bu topraklar kaynaklarda ulus olarak adlandırılmışlardır. Jackson, bu ulusların, Paul d. Buell'in ifadesiyle, aslında sadece birer kraliyet mülkü olduklarını ifade etmektedir. Yani aslında bunlar miras yoluyla onlara geçmiş birer mülk değildi.

Cengiz Han ölmeden önce, Cüveynî ya da Gizli Tarih'e göre üçüncü oğlu Ögedey'i veliaht ilan etmişti. Ancak düzenlediği yasanın bozkır geleneği esas alınarak şekillendirildiğini kabul ediyorsak, bu kararın kendisi dahi yasaya aykırı bir uygulama olmuştur. Bu durumda 13 yy Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han henüz ölmüşken yasaya, bozkır geleneğine aykırı bir hamlede bulunmuştur. Konuya dair şüpheyi yaklaşan Moğol Tarihi uzmanları, hem bu bozkır geleneğine, hem de Ögedey'in seçildiği kurultayın iki yıl gecikmeli gerçekleşmesine dikkat çekmektedirler⁴⁹⁸.

Kağanlık makamının Ögedey neslinden Tuluy hanesine geçişi, Çağatay ve Ögedey nesli tarafından büyük tepkilerle karşılanmıştı. Çıkan tüm çekişmelerle birlikte aslında Cengiz Han'ın belirlediği mülklerin şekilleri tamamen değişmiş, ayrıca Ögedey ailesinin yönetimdeki varlığı son bulmuştu. Yeni kağan Möngke, kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e, Hulagü'yu ise batıya yeni toprakların ele geçirilmesi adına göndermişti. Onun 1259'daki ölümünden sonra Kubilay, içinde bulunduğu şartlardan istifade ederek kağanlığını ilan etmiş ve de başarılı olmuştu. Ancak sadece İlhanlılar tarafından kağanlığı tanınmıştı.

13.yy'ın ikinci yarısında, sürekli birbirleriyle çatışma halinde olan hanlıklar ayrılmıştı artık. Bundan böyle Cuci'nin toprakları üzerinde, bir süre sonra Altın Orda olarak anılacak olan Cuci Ulus'u, Türkistan ve Transoksiyana'da Çağatay Ulusu, İran ve Irak'ta Hulagü soyu hanları tarafından İlhanlılar, Moğolistan ve Çin'de Kubilay nesli hâkimiyet sürmüştür⁴⁹⁹. Ancak bu topraklar 13'üncü yüzyılın sonunda artık Cengiz Han'ın paylaştırdığı şekilde yönetilmiyorlardı. Artık Cengiz Han'ın oğullarından sadece Çağatay ve Cuci nesilleri kendilerine tahsis edilen bölgelerde hüküm

⁴⁹⁸ Michael Weiers, **Geschichte der Mongolen**, s.89

⁴⁹⁹ Peter Jackson, "From Ulus to Khanate: The Making of The Mongol States c. 1220-1290", **The History of Mongolia, Volume: I**, s. 229-230

sürmekteydiler⁵⁰⁰. Buradan yola çıkarak aslında ulusların varlık sahaları ve idarî açıdan yönetildikleri aileler itibariyle, Cengiz Han'ın vasiyetini onun biliglerinden, ya da yasalarından farz edecek olursak, emre itaatsizlik olarak kabul etmek zorundayız. Yani daha uluslar kurulurken yasaya aykırı hareket edilmişti.

1206 kurultayında Cengiz Han, ulusunu yeniden yapılandırırken bunu daha ziyade askerî temellere göre gerçekleştirmiştir. Onun ölümünden bir süre sonra imparatorluğun dört ana bölüme ayrılan parçaları, birbirinden farklı karakterdeki dört farklı coğrafya ve farklı kültür çevrelerinde, devlet idaresi bakımından farklılaşmaya uğramıştır. Ancak ordu teşkilatı ve askerî aristokrasi bakımından bu değişim sınırlı kalmıştır. Bunda ordu teşkilatı ve askerî aristokrasinin çok sağlam esaslara bağlanması ve bu bölgelerde daha üst bir askerî sistemle de karşılaşılmamış olmasının önemi akla gelebilir⁵⁰¹. Bu durumda askerî açıdan yasaya bağlılık sürdürülmeye çalışılmıştır diyebiliriz.

İmparatorluğun uluslara ayrılması, idarî bakımdan her birinin özel şartlarının göz önünde bulundurulmasını da beraberinde getirmiştir. Konuya dair Ratchnevsky'nin Abu'l Mahasin'den rivayet ettiğine göre Moğol İmparatorluğu'nun üç hanlığı için de özel yasalar mevcuttu⁵⁰². Yaşadıkları bölgelerin şartları, birbirlerinden farkı göz önüne alınınca bu ifade anlaşılır gelmektedir.

Giderek bağımsız bir şekilde geliştiklerinden hanlıklar arasında Budacılık ile İslam yaygınlaştı. Bunun yanında pek çoğu doğrudan Cengiz Han'ın yetkisinden kaynaklanan bir takım buyruklar uzunca bir süre uygulanmaya devam edildi. Hatta parçalanmış olan imparatorluğun bazı kısımlarında yöneticiler meşruluk kazanmak adına Cengiz'in soyundan geldiklerini kanıtlamak zorundaydılar. Tabi bu gereklilik, Yuan Hanedanlığı'nın 1368'de dağılmasından sonra, Çin için artık geçerliliğini yitirmişti.

Moğol İmparatorluğu'na bağlı tüm boyların uyduğu bir kurallar bütünü olmasına rağmen Yasa çok fazla yaşamamıştır. Daha XIII.yy'ın sonunda etkisini

⁵⁰⁰ Peter Jackson, "From Ulus to Khanate: The Making of The Mongol States c. 1220-1290", **The History of Mongolia, Volume: I**, s. 230

⁵⁰¹ Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s.126-127

⁵⁰² Ratchnevsky, **Genghis Khan- His Life and Legacy**, s.189

yitirme sürecine girmiş, bu durum imparatorluğun parçalanmasıyla gittikçe hızlanmıştır⁵⁰³.

Adlî vakaların kimisinde Şiki-kutuku'nun kararlarının, 14.yy başına dek hala tüm Moğolistan'da emsal kabul edildikleri bazı durumlar olmuştur. Buradan, yasanın bu döneme dek, genel kabul görmüş bir karaktere sahip olduğunu görmekteyiz. Çünkü aslında yasa adalet tesiste bir araç olarak görülmekteydi⁵⁰⁴. Bu durumda şunu söyleyebiliriz ki, yasa bazı hallerde göz ardı edilmiş olsa da, sahip olduğuna inanıldığı üst kimlik hiçbir zaman reddedilmemişti.

Schurmann'ın, vergilerin geçirdiği isim değişikliğini tarifi, hem yasada belirlenen esaslara, hem de geleneğe dair uğradığını kabul ettiğimiz değişime güzel bir örnektir. Buna göre, Moğolistan İmparatorluğunda önceleri *alba* ve *kopçur* olarak belirlenen vergiler, Çin'de *ch'ai-fa*, İran'da *kalan* ve *kupçur*, Rus steplerinde *dan'* ve *pošlina*, Türklerin yaşadıkları bölgelerde ise *kalan* ve *yasak* olarak isimlendirilmişlerdir⁵⁰⁵.

Cuci Ulusu, Çağatay Ulusu, İlhanlı Ulusu ve kuzey Çin'de kendisine yer edinen Kubilay soyunun, Cengiz imparatorluğundan kopan parçalar olmaları, onların oluşumlarının devamını farklı yollardan sürdürmelerine bir engel oluşturmamıştır. Pek çok unvan ve kurum, zamanla Cengiz İmparatorluğu'nun dört ulusunda da farklılaşmaya uğramıştır. Bu son derece doğal bir durum olmasına rağmen, şimdiye kadar yürütülen çalışmaların büyük bir kısmında bu gerçek göz ardı edilmiş, yapılan değerlendirmeler çoğunlukla birbiri üzerine yürütülen tahminlerden öteye geçememiştir. Bunu pek çok çalışmada görmek mümkündür. Ne yazık ki elde incelenen ulusun idarî yapısına dair bir veri olmaması durumunda, bir diğerinden benzetmelerle yürütülmek zorunda kalınmıştır bazı çalışmalar.

Rachewiltz'in yasaya dair yaptığı değerlendirmenin çalışmamızın sonucu açısından son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz. Tatar asıllı İtalyan tarihçinin değerlendirmelerine katılarak yasaya dair son olarak şunları ekleyebiliriz:

⁵⁰³ De Hartog, L., **Cengiz Han**, s.47

⁵⁰⁴ P. Ratchnevsky, "Die Yasa (Jasaq) Cinggis-khans und Ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker**, s.479

⁵⁰⁵ H.F. Schurmann, "Mongolian Tributary Practices of The Thirteenth Century", **The History of Mongolia, Volume: I**, s. 199

1. Yasanın Cengiz Han dönemindeki varlığı kesindir.
2. Yasa bir dizi idarî, askerî, adlî, ganimet paylaşımı gibi alanlardaki mükellefiyetlerin, kuralların, Cengiz Han tarafından, kendisinden sonraki nesillere de miras olarak aktarmak niyetiyle düzenlenmiş, ardılları tarafından da uygulanmış halidir.
3. Yasa, yıllar içinde genişletilmiştir. Sahip olduğu ahlak anlayışı, seneler içinde yaşanan olaylar karşısında yapılan ani müdahalelerin bir ürünüdür. Böylece, ana fikrini Cengiz Han'ın 1206 yılında han seçilmesinden önce ve sonraki dönemlerde ortaya koyduğu esaslardan almış ve oluşumunu yıllar içinde tamamlamış bir hukuk külliyesi ortaya çıkmıştır.
4. Yasa temel hukukî esaslardan oluşan, değişim karşısında korunması gereken bir varlık olarak idarî ve adlî durumlar için en önemli bir otorite makamındaydı. Bu noktada imparatora ait bildiri ya da açıklama hüviyetinde olan *yarlıklardan* ayrılmaktaydı. Yarlıklar aynı karakterde olmayan, sadece ani sorunlar karşısında verilen doğaçlama emirlerdir.
5. Yasanın yazılı bir yönetmelik olduğuna dair direkt bir kanıt bulunmamaktadır. Yine de şu durumlar göz önünde bulundurulmalıdır:
  - i. Uygurca bilen kâtipler ya da başka kimseler 13. yy'ın başlarında Cengiz Han'ın yakınında –ki bu bahis Gizli Tarih'te geçmektedir- bulunmaktaydılar.
  - ii. Bu kişilerden biri Şigi-kutuku olup Cengiz Han tarafından idarî ve hukukî işleri özel bir kitaba kaydetmekle görevlendirilmiştir.
  - iii. Elimizde Cengiz Han'ın mevcut emirlerinin 1222 yılında var olan kayıtlarına dair Çinli Li Chih-ch'ang'ın şahitliği bulunmaktadır.
  - iv. Yasa ya da yasak, Cengiz Han'ın önemli durumlar karşısında verdiği emirlerin koleksiyonudur. Bu emirler yazıya dökülmeliydi çünkü örneğin hanlık seçimleri gibi önemli durumların akıbeti insanoğlunun yanılabilir hafızasına teslim edilemezdi.
  - v. Daha geç dönemlere ait, atalardan kalma olan yasanın gerekli hallerde ezberden değil de metin üzerinden okunduğuna dair açık kaynaklar bulunmaktadır.
  - vi. Gizli Tarih'te yasaya dair korunmuş olan kısımlar en geç 1228'de yazılmıştır. Yasanın hükümlerinin Cengiz Han zamanda kaydedilmiş olduğunu düşünmemize sebep olan kuvvetli sebepler bulunmaktadır.

Ancak maalesef bunların geleneksel Çin Hukuku gibi uygun bir külliyat şeklinde toparlanmış olduklarına dair net bir hükme varılamaz⁵⁰⁶.

6. Cengiz Han'ın ölümünün ardından yasa/yasak, ilk olarak Yüan-shih yıllıklarında olmak üzere *Büyük Yasa* bilinir olmuştur.
7. Ögedey Han (1229-1241), tahta çıkış töreni sırasında Büyük Yasa'nın ilanı geleneğini başlatmıştır. Böylece yasaya olan bağlılığı arttırmayı, onun ehemmiyetine vurgu yapmayı hedeflemiştir. Maalesef ki, bu âdete dair yeterince bilgi sahibi değiliz. Ancak gerek İranlı, gerekse Çinli kaynaklar aracılığıyla varlığı kesinleşmiştir. Bu adet, saltanatın devamına dair onay niteliğinde önemliydi.
8. Ögedey zamanından başlayarak yasa çeşitli modifikasyonlar geçirmiştir. Böylece değişik alanlarda yürürlüğe konulacak olan çeşitli değişikliklere izin yol açılmaktaydı. Bunlar büyümekte olan Moğol İmparatorluğunun ihtiyaçlarına cevap vermek üzere yapılan değişikliklerdi. Ancak yasanın özüne herhangi bir etkide bulunmamalıydılar.
9. Bununla beraber, yasanın uygulayıcı en üst makamı, aynı zamanda onun koruyucusu olan handı. Üst düzey hakimler olan (yeke) yargucılar, Göğün buyruğunun Cengiz Han tarafından ifade edilmiş hali olan yasa hükümlerinin herkese duyurulup, uygulamaya dikkat edilmesinden, başka bir ifadeyle kati Moğol otoritesine itaatten sorumluydular. Bu yolda yasanın içeriğinin bir kısmı, kaybedilen orijinal metnin içeriğine dair Gizli Tarih'in dışında bazı eserler mevcuttur. Bunlar arasında Historia Mongolarum, Tarih-i Cihan Güşa ve Yüan dönemine ait muhtelif Çin kayıtlarını sayabiliriz.
10. Pek çok araştırmacı tarafından sıkça tartışılıp varılmış sonuçlardan biri de, yasanın zamanla önemini yitirmesidir. Bunun ana sebeplerinden biri Moğol İmparatorluğunun parçalanması iken farklı yerel kültürlerin etkileri de olmuştur. Batıda yasak, çeşitli hanların kişisel emirleri yüzünden yasa komutlarına dönüşmüştür. Aslında bu sebepten yarlıklardan çok da farkları kalmamıştır. Doğuda ise, daha ziyade ölüm cezasını gerektiren ciddi suçlar karşısında

⁵⁰⁶ Rachewiltz, Gizli Tarih'ten yola çıkarak, yasaların sistematik bir şekilde düzenlenmemiş olduklarını, aksine nispeten daha basit bir dile sahip olduklarını (in a somewhat loose fasion akin) tahmin etmektedir. Bkz. I. de. Rachewiltz, "Some Reflections on Činggis Qan' JasaF", **The History of Mongolia, Volume: I**, s. 222

başvurulan Moğol kurallarına dönüşmüşlerdir. Bu değişim aslında Müslüman dünyasında ve Çin’de birbirinden farklı etkilerinin bir ürünüdür⁵⁰⁷.

---

⁵⁰⁷ I. de. Rachewiltz, “Some Reflections on Činggis Qan’ JasaΓ”, **The History of Mongolia, Volume: I**, s. 221-222

BİBLİYOGRAFYA

Alâeddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çeviren: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999

Alinge, Curt, **Moğol Kanunları**, çeviren: Coşkun Üçok, AÜHF Yayınları No.227, Sevinç Matbaası, Ankara 1967

Al-Umari, **Masalik al-absar fi mamalik al-amsar**, Almanca tercüme: Klaus Lech, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1968

Barthold, V.Vladimiroviç, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çev. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara 1990

Barthold, Wilhelm, **Uluğ Beg ve Zamanı**, çeviren: İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990

Brent, Peter, **Das Weltreich Der Mongolen**, Almancaya çev. Horst Kube, Lübbe Verlag, Bergisch Gladbach 1988

Cahun, Leon, **Asya Tarihine Giriş Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar**, çeviren Sabit İnanc Kaya, Seç Yayın Dağıtım, Ankara 2006

Carpini, Plano, **Kunde von den Mongelen 1245-1247**, Almancaya çev. Felicitas Schmieder, Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen 1997

d'Ohsson, Abraham Constantin, **Moğol Tarihi**, çeviren Bahadır Apaydın, Nesnel İstanbul 2008

de Hartog, L., **Cengiz Han**, çeviren Serkan Uzun, Dost Kitapevi, Ankara 2003

, **Die Geheime Geschichte Der Mongolen**, hergst.: Erich Haenisch, Otto Harrassowitz. Leipzig 1941

Doerfer, Gerhard, **Mongolische Elemente im Neupersischen, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, C.I**, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1963

Dughlat, Mirza Muhammed Haydar, **Tarikh-i Rashidi**, translated by E.Denison Ross, Curzon Press, London 1973

Eberhard, Wolfram, **Çin Tarihi**, TTK, Ankara 2007, s. 261; Thomas T. Allsen, "The Mongol Empire: An Overview", *Encyclopedia of Asian History*, Volume III, New York 1988

Grousset, Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, çeviren: M. Reşat Üzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010

Kafalı, Mustafa, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İÜEF, İstanbul 1976

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007

Konuksever, Esra, **Cengiz Han Yasalarının Dayandığı Tarihi Temeller ve Etkileri**, M.S.G.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, basılmamış Yüksek Lisans Tezi

Lane, George, **Daily Life in the Mongol Empire**, Greenwood Press, Westport 2006

Lane, George, **Early Mongol Rule in the Thirteenth-Century Iran**, Routledge Curzon, London 2003

Ligeti, Louis, **Bilinmeyen İç Asya I**, çev. Sadettin Karatay, MEB Yayınları, İstanbul 1997

Michael, Weiers, **Geschichte der Mongolen**, Verlag W.Kohlhammer, Stuttgart 2004

, **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temür, TTK, Ankara 1995

Morgan, David, **The Mongols**, Basil Blackwell, Oxford 2008

Olbricht, Peter, **Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13. Und 14. Jahrhundert**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1954

Pei-Lu, Meng-Ta - Shih-Lüeh, Hei-Ta, **Chinesische Gesandtenberichte und Über Die Frühen Mongolen 1221 und 1237**, çeviren: Peter Olbricht&Elisabeth Pinks, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1980

Ratchnevsky, Paul, **Genghis Khan- His Life and Legacy**, Blackwell, Oxford 1992

Reşidüddin Fazlullah, **Câmi'ü't-Tevarih**, İngilizce trc. W. M. Thackston, Harvard Üniversitesi Yayınları 1998

Roux, Jean-Paul, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001

Spuler, Barthold, **Geschichte der Mongolen, Nach Östlichen und Europäischen Zeugnissen des 13. Und 14. Jahrhundert**, Artemis Verlag, Zürich 1968

Spuler, Bertold, **İran Moğolları**, çeviren: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1957

Togan, A.Z.V., **Umumî Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981

Vladimircov, B. Jakolevic., **Cengiz Han**, çeviren Ali Ediz, MEB Yayınları, İstanbul 1950

von Rubruck, Wilhelm, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çeviren: Engin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001

Wassaf al-Hadrat, **Die Geschichte Wassaf's**, herausgegeben: Hammer-Purgstall, neu hrsg.: Sibylle Wentker, Klaus Wunsam, Band:1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2010

Weiers, Michael, **Geschichte der Mongolen**, Verlag W.Kohlhammer, Stuttgart 2004

Yakubovskiy, Yu., **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev.: Hasan Eren, TTK, Ankara 1992

Yaşa Şahin, Buket, **Anadolu Selçuklu Devleti ile Harzemşahlar Devleti Münasebetleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008

Yezdî, Şerefeddin Ali, **Timur ve Tüzükâtı**, Ankara 2000

Makaleler

A. Akbıyık, Hayrunnisa, "Cengiz Han Sonrası Asyası'nda Politik Geleneğe Dair", **TÜRKLER**, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.287-297

Ağaldağ, Sebahattin, "Moğol Devleti", **TÜRKLER**, C.8, Ankara 2002, s.265-277

al-Haq, Maulvi, "Mongols", **Encyclopaedia of the World Muslims, Tribes, Castes and Communities**, Vol. III, Delhi 2001, s. 1026-1032

Allsen, Thomas T., "The Mongol Empire: An Overview", **Encyclopedia of Asian History**, Volume III, New York 1988, s.23-30

Ayalon, David, "The Great Yasa of Chingiz Khan", **Studia Islamica**, Paris 1971, s.97-140

Çandarlıoğlu, Gülçin, "Çin, II. Tarih", **DİA**, C.8, İstanbul 1993, s.321-323

Dalai, Chuluun, "Büyük Moğol İmparatorluğu'nun Kurucusu Olarak Cengiz Han'ın Tarihsel Rolü", **Cengiz Han ve Mirasçıları**, Sabancı Üniversitesi Yayınları 2006, s.17-22

Endicott-West, Elizabeth, "Imperial Governance in Yüan Times", **The History of Mongolia, Volume: II**, edited by: David Sneath, Global Orient, University of Cambridge 2010, s. 478-496

Farquhar, David M., "The Structure and Function in the Yüan Imperial Government", **The History of Mongolia, Volume: II**, edited by: David Sneath, Global Orient, University of Cambridge 2010, s. 454-477

İzgi, Özkan, "Central Asia After The Mongol Invasion-İslam and Sedentary Life as a Consequence", **The Mongols**, editör: Bülent Arı&Selim Aslantaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlar, Ankara 2006, 164-183

Jackson, Peter, "From Ulus to Khanate: The Making of The Mongol States c. 1220-1290", **The History of Mongolia, Volume: I**, edited by: David Sneath, Global Orient, University of Cambridge 2010, s. 229-248

Kaempfe, Hans-Rainer, "Cinggis Khan", **Die Mongolen: Beitræge zu Ihrer Geschichte und Kultur**, hazırlayan Michael Weiers, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1986, s.183-191

Kafalı, Mustafa, "Cengiz Han", **DİA C.7**, İstanbul 1993, s.367-369

Kafesoğlu, İbrahim, "Selçukluları", **İslam Ansiklopedisi**, C.10, MEB Yayınları, Ankara 1998, s.353-416

Kraufe, F.E.U., "Das Mongolenreich nach der Darstellung des Armeniers Haithon", **Ostasiatische Zeitschrift VIII**, Hrsg.: Otto Kümmel, William Cohn, Erich Haenisch,Oesterheld&Co.Verlag, Berlin, s.238-267

Kushenova, Ganizhamal, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig**, Yaz-2007, Sayı: 42, s. 229-242

Kushenova, Ganizhamal, "Ögedey Kaan Zamanı Türkistan'da Teşkilat Yapısı", **Bilig**, Sayı 38, s.185-197

Lane, George, "The Mongols in İran", **The Oxford Handbook of Iranian History**, edited by Touraj Daryaee, Oxford University Press, New York 2011, s.243-270

Lane, George, 'The Dali Stele' in Nurten Kilic-Schubel and Evrim Binbash, eds., **Horizons of the World: Festschrift for Isenbike Togan / Hududü'l-Alem: Isenbike Togan'a Armağan**, Ithaki Press, İstanbul 2011, s.1-39

Morgan, D. O., "The Great Yasa Chingiz Khan' And The Mongol Law in The İlkhānate", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 49, No. 1**, In Honour of Ann K. S. Lambton (1986), Cambridge University Press, s.163-176

Özaydın, Abdülkerim, "Hârizm", **DİA**, C.16, İstanbul 1993, s. 217-220

Özgüdenli, Osman Gazi, "Moğollar", **DİA**, C.30, İstanbul 1993, s.225-229

Rachewiltz, İ. de, "Some Reflections on Činggis Qan' Jasaγ", **The History of Mongolia, Volume: I**, edited by: David Sneath, Global Orient, University of Cambridge 2010, s. 212-228

Ratchnevsky, Paul, "Die Yasa (Jasaq) Činggis-khans und ihre Problematik", **Sprache, Geschichte und Kultur der Asiatischen Völker, Protokollband der XII.Tagung der Permanent International Altaistic Conference 1969 Berlin**, Herausgegeben von: Gerorg Hazai und Peter Zieme, Akademie Verlag, Berlin 1974, s. 471-487

Ratchnevsky, Paul, "Šigi-qutuqu, ein Mongolischer Gefolgsmann im 12.-13. Jahrhundert", **Central Asiatic Journal, International Periodical for the Languages, Literature, History and Archaeology of Central Asia, Volume: X**, edited by K. Jahn, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1965, s. 87-120

Salman, Hüseyin, "Karluklar", **DİA**, C. 24, İstanbul 1993, 509-510

Schurmann, H. Franz, "Mongolian Tributary Practices of The Thirteenth Century", **The History of Mongolia, Volume: I**, edited by: David Sneath, Global Orient, University of Cambridge 2010, s.174-211

Spuler, Bertold, "Die Goldene Horde und Rußlands Schicksal", **Gesammelte Aufsätze**, Leiden 1980, s. 81-90

Spuler, Bertold, "Die Religionspolitik der Mongolen", **Gesammelte Aufsätze**, Leiden 1980, s. 138-149

Strayer, Joseph R., "Mongol Empire", **Dictionary of the Middle Ages**, Volume VIII, Charles Scribner's Sons, New York 1989, s.463-476,

Şeşen, Ramazan, "Buhara", **DİA**, C.6, İstanbul 1993, s.363-367

Taneri, Aydın, "Harizmşahlar", **DİA**, C.16, İstanbul 1993, s.228-231

Temir, Ahmet, "Die Sozial-Militärische Organisation der Mongolen um 1200 n.Chr.", **The Mongols**, editör: Bülent Arı&Selim Aslantaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlar, Ankara 2006, s.201-208

Temir, Ahmet, "Moğol (veya Türk-Moğol) Hanlığı", **TÜRKLER**, C.8 Ankara 2002, s. 256-264

Togan, İsenbike, "Çinggis Han ve Moğollar", **TÜRKLER**, C.8, Ankara 2002, s. 235-255

Togan, İsenbike, "Cengiz Han Devleti'nin Kuruluş Safhaları ve Devlet Geleneği", **Tarihte Türk Devletleri**, C. 2, s.529-541

Trauzettel, Rolf, "Die Yüan-Dynastie", **Die Mongolen Beitræge zu Ihrer Geschichte und Kultur**, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, editör: Michael Weiers, Darmstadt 1986, s.217-282

Vernadsky, George, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies** 3, 1938, s. 336-360

Weiers, Michael, "Bağlılık ve Koruma: Cengiz Han, Ardılları ve 1260'a kadar İmparatorluğun Öyküsü", **Cengiz Han ve Mirasçıları**, Sabancı Üniversitesi Yayınları 2006, s.127-132

Weiers, Michael, "Die Goldene Horde oder Das Khanat Qyptschaq", **Die Mongolen Beitræge zu Ihrer Geschichte und Kultur**, Hrsg. von: Michael Weiers, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1986, s.345-378

Weiers, Michael, "Die Mongolen in İran", **Die Mongolen Beitræge zu Ihrer Geschichte und Kultur**, **Wissenschaftliche Buchgesellschaft**, Hrsg. von: Michael Weiers, Darmstadt 1986, s.300-344

Weiers, Michael, "Von Ögedey bis Möngke-Das Mongolische Grossreich", **Die Mongolen Beitræge zu ihren Geschichte und Kultur**, Hrsg. von: Michael Weiers, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1986, s.192-216

Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasîler", **DİA**, C.1, İstanbul 1993, s.31-48

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Mutki’de doğdu. İlköğrenimini Avusturya’da tamamladıktan sonra, orta öğrenimini Türkiye’de sürdürdü. 2001 yılında girdiği M. S. G. S. Ü. Tarih Bölümünü 2005 yılında bitirdi. 2006 yılında Alman Konsoloslğu Goethe Enstitüsü’nde Almanca eğitimi gördü ve “Fortgeschrittene” seviyesinde mezun oldu. 2007 yılında özel bir dil kursunda İngilizce eğitimi aldı, ‘Upper-intermediate’ derecesinde mezun oldu. 2006-2009 arasında özel sektörde eğitimcilik yaptı. 2009 yılında adı geçen üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi A.B.D.’nda başladığı yüksek lisans eğitimini, 2012 yılında “Cengiz Yasalarının Moğol Devletlerindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri” konulu çalışmasıyla tamamlamıştır. Evlidir.